

T. C
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**DAĞLIK KARABAĞIN TARİHİ: TÜRKİYE’NİN KARABAĞ
POLİTİKASINDA İSTİKRARLI TUTUMU**

Yüksek Lisans Tezi

Teymur GASIMLI

(Y1512.300009)

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil VELİ

Ocak 2018

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tez Onay Belgesi

Enstitümüz Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri Tezli Yüksek Lisans Programı Y1512.300009 numaralı öğrencisi **Teymur GASIMOV**'un "**DAĞLIK KARABAĞ TARIHI: TÜRKİYE'NİN KARABAĞ POLİTİKASININ İSTİKRARLI FUTUCU**" adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.01.2018 tarih ve 2018/03 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından *Rybenky* ile Tezli Yüksek Lisans tezi olarak *Kabul* edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi :22/01/2018

1)Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil VELİ

2) Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Murat Adil SALEPÇİOĞLU

3) Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Not: Öğrencinin Tez savunmasında **Başarılı** olması halinde bu form imzalanacaktır. Aksi halde geçersizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**DAĞLIK KARABAĞIN TARİHİ: TÜRKİYE’NİN KARABAĞ POLİTİKASINDA İSTİKRARLI TUTUMU**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim (2017).

Teymur GASIMLI

ÖNSÖZ

DAĞLIK KARABAĞIN TARİHİ: TÜRKİYE’NİN KARABAĞ POLİTİKASINDA İSTİKRARLI TUTUMU hakkında hazırladığım bu çalışmada bana hep yön veren, tez çalışmamın başlangıcından sonuna kadar her bir aşamasında yardımlarını, görüşlerini ve desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Prof.Dr Kamil Veli Nerimanoğluna sonsuz teşekkür ve minnettarlığı bir borç bilirim.

Aralık, 2017

Teymur GASIMLI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ŞEKİL LİSTESİ.....	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
1. GİRİŞ	1
2. DAĞLIK KARABAĞ TARİHİ	7
2.1. Karabağın adı Arazisi sınırları	7
2.2. Karabağ eski zamanlardan hanlıklar zamanına kadar	8
2.3.Karabağ XII-XVIII 40-yıllarına kadar.	9
2.3.1. KARABAĞ HANLIĞI	10
2.3.2. KUREKÇAY SÖZLEŞMESİ	11
2.3.3. KARABAĞIN ÇAR RUSİYASI TARAFINDAN İŞGALI.....	12
2.4. ÇAR RUSİYASININ İMPERALİST SİYASETİ.....	15
2.5.GÜLÜSTAN SÖZLEŞMESİ.....	15
2.6.TÜRKMENÇAY SÖZLEŞMESİ.....	23
2.6. ERMENLERİN KARABAĞA KÖÇÜRÜLMESİ	23
2.7. KARABAĞIN KÜLTÜRÜ.....	23
2.7.KARABAĞ TARİHİ KAYNAKLARDA	23
3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUN BAŞLAMASI.....	43
3.1 1905-1906 Karabağda olaylar	43
3.2.KARABAĞ 1918-1920 YILLARDA	48
3.3. KARABAĞDA ERMENİ İSYANLARINA KARŞI MÜCADİLE	50
3.4. 1918 yılı mart soykırımı.....	51
3.5. Karabağ 1920-1980 yıllarında.....	52
3.6.1. Azerbaycan Türklerinin Ermenistandan 1948-1953 kovulması	53
3.6.2.1988-1989 yıllarda Azerbaycan Türklerinin Ermenistandan kovulması	53
3.6.3. ERMENİİSORUNU.....	54
3.6.4. KARABAĞ SORUNUN BAŞLAMASI	54
3.6.5. KARABAĞDA SAVAŞIN BAŞLANMASI VE YEDDİ İLİN İŞGALI.....	54
3.8. KARABAĞ SAVAŞINDA ZARARLARIN MİKTARI.....	54
3.9. Dağlık Karabağ Politikasının Genel Değerlendirmesi.....	54
4.TÜRKİYENİN KARABAĞ POLİTİKASI.....	54
4.1.TÜRKİYENİN 2002 yılına kadar Karabağ politikası.....	54
4.2.TÜRKİYENİN 2002-2017 YILLAR ARASI KARABAĞ POLİTİKASI.....	65
5. SONUÇ.....	123
KAYNAKLAR	125

KISALTMALAR

AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	:Birleşmiş Milletler
DKÖB	:Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DAK	:Dünya Azerbaycanlılar Kongresi
EMH	:Ermeni Milli Hareketi
KPMK	:Komünist Partisi Merkez Komitesi
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
KP	:Komünist Partisi

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1: Azerbaycan-Ermenistan haritası.....	23
Şekil 2.2: Karabağ Haritası.....	24

DAĞLIK KARABAĞIN TARİHİ: TÜRKİYE’NİN KARABAĞ POLİTİKASINDA İSTİKRARLI TUTUMU

ÖZET

Dağlık Karabağ Azerbaycan toprakları içinde bölgedir. Ermeniler tarafından işgal olunub. Bölgenin toprak nüfusu 4,400 .İnsan nüfusu 1990'da nüfusu 192.000'e ulaşmış. Nüfus Ermeniler (% 25), Azerbaycan türkleri (% 70), Kürtler, Ruslar ve Rumlardan oluşmaktadır. Orta Hankendi (Stepanakert) ve başka büyük şehir Şuşa ilidir. Eskiden Albaniya (Kafkas Albaniyası). M.Ö. MS 95 yılında Tigran tarafından işgal edildi. IV. Yüzyılın başında Albanlar Albaniya geri döndüler ve M.Ö 387'de tekrar Albaniya girdiler. Sekizinci yüzyıldan beri Albaniya topraklarında büyümüş ve Batı'da Pers olarak var olmuştur. XVII yüzyılın başında İran, XVIII. Yüzyılda Karabağ hanlığı içinde (meliklik) özerklik sahibi oldular. 1813 yılında Dağlık Karabağ (Dağlık Karabağ) Anlaşması Rusya'ya devredildi. 1822 yılında Karabağda hanlığı kaldırıldı ve Rus hükümeti, Türkiye ve İran'dan 1 milyondan fazla Ermeni Karabağa köç etdi. 1923'te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kuruldu. 1989'da Azerbaycan Parlamentosu kararı ile özerklik kaldırıldı. 1980'lerin sonunda ve 1990'lı yılların başında bölgede meydana gelen etnik çatışmalar ve Ermenistanın birleşmesi talepleri Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir savaşa dönüştü. 1994'te Bişkek'te ateşkes anlaşması imzalandı. Dağlık Karabağ'taki yerel "hükümet" 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Ancak şu ana kadar bu "bağımsızlık dünyadaki herhangi bir ülke tarafından tanınmadı.

Anahtar Kelimeler: *Karabag Hanligi Dağlık Karabağ, Ermenistan işgali*

NAGORNO KARABAKH'S HISTORY: In the STEADY ATTITUDE OF TURKEY'S POLICY KARABAKH

ABSTRACT

Nagorno-Karabakh - Azerbaijan in the territory of the region was occupied by Armenia. Region, the territory of 4,400 square .In 1990, the population 192,000, up to reached. This population of Armenians (25%), Azerjban (70%), Kurds, Russians, and Greeks consisted of. Center Khankendi (Stepanakert), other major cities, and the Susa was. In the past Albania (Caucasian Albania) was part. BC). In 95-m to year king Tigran II was captured. E. IV century at the beginning of the Albanians returned and E 387 year he again Albania became part of the. The VIII century and since then Albania on its territory and cross, Principality, available as was. In the early seventeenth century Iran, in the XVIII century, and in the Karabakh khanate of autonomy to it . In 1813 the Gulistan Treaty with the Nagorno-Karabakh Russia has passed. In 1822, the year in Karabakh khanate was liquidated, and the Russian government there from Turkey and Iran more than 1 million Armenians. In 1923, the Nagorno-Karabakh Autonomous oblast was established. In 1989, the Azerbaijani Parliament's decision autonomy were eliminated. In the late 1980-ies at the end in the beginning of 1990-ies in this region occur ethnic clashes between Armenia and Nagorno-Karabakh " in its composition to combine requirements between Armenia and Azerbaijan turned into a war. The agreement on ceasefire in 1994 in Bishkek (Kyrgyzstan) was signed. In Nagorno Karabakh the local "authorities" in 1991 of independence "declared". But still this "independence, no country in the world by not recognized.

Keywords: *Nagorno Karabakh, Armenian Occupation, Özal, Demirel, Elçibey, Aliyev, Ter Petrosyan, Diaspora, OSCE-Minsk Group*

1. GİRİŞ

Azerbaycan'ın yüz yıllar boyunca en büyük sorunlarından biri olan Karabağ sorununun son aşamasından bu güne otuz yıl geçti. Geride kalan sürede, savaşın kanlı mahiyeti azalmış gibi görülse de, savaşın ve tecavüzün “ sonuçları olan facialar, kurbanlar ve kayıplar azalmadı. Çünkü; cephede ateşkes olmasına rağmen savaş sürüyor ve doğal olarak savaşın sonuçlarının sayısı istikrarlı bir şekilde artmaya devam ediyor. Göçmen hayatının zorunlu şartları içinde, vatanında vatansızlık kaderine mahkum olan yüz binlerce insanın ıstıraplarını aks ettiren “ yurdum hey! “ sedaları, yabancı sayılabilecek obalarda sürdürülmeyen çalışılan zoraki hayat, Karabağ'ın dışında doğan Karabağlı bebeklerin göremedikleri Karabağ'a doğru uzanan bakışları, Karabağ özlemi ile dolup taşıyor ve bir sel olup Karabağ'a doğru akmaya hazırlanıyor Karabağ dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Karabağ en eski tarihi günlerinden bugüne, Azerbaycan Türk'ü olarak adlanan milletin ezeli toprağı olmuş ve bölge üzerinde kurulan tüm devletler, hanlıklar, idari birimler onlar tarafından kurulmuş ve onlara ait olmuştur. Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kanıtlamak için tarihi belge, kanıt aramaya hiç gerek yoktur. Çünkü, bu iddia değil gerçektir ve bunu çürütebilecek hiçbir kanıt ya da belge yoktur. Karabağ adı, bir bölgenin coğrafi adı olduğu gibi, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerini de kapsayan bir ifade biçimidir. Örneğin; bir zamanlar Karabağ Hanlığının veziri olan Mirze Cemal Cevanşir “ Karabağ Tarihi “ adlı eserinde şunları yazar: “ Eski tarih kitaplarının yazdığına göre, Karabağ vilayetinin sınırları şöyledir: güneyde Hudaferin köprüsünden Kırık köprüye kadar Aras nehridir. Şimdi (Kırık köprü) Kazak, Şemşeddil ve Demirci – Hesenli cemaatı arasındadır ve Rus devlet memurları onu Rus istilasından sonra Krasnı most, yani Kırmızı Köprü olarak adlandırmışlardır. Karabağ'ın doğu tarafı da Kür nehridir ki, Cevad köyünde Aras nehrine kavuşarak Hazar Denizi'ne dökülür. Kuzeyde Karabağ'ın Yelizavetpolla (Gence) sınırı Kür nehrine kadardır. Goran Nehri ve Kür nehri buradadır. Batıdan ise Aras nehri geçer.” Tarihi Kaynaklar, Karabağ yerlilerini, yalnız Azerbaycan'da değil, bütün dünyanın en yaşlı insanlarından biri olarak tanımlıyor. Bunlardan biri olan Azığ mağarasında ortaya çıkarılan insanlardan birine değinelim. Azığ mağarası o insanın konutudur. Bu konut Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve Doğu Afrika da dahil olmak üzere insanlığın ilk vatanlarından biri olduğunun kanıtıdır. Azığ mağarasının alt katlarında bulunan tarihi el yapımı araçların KURUÇAY kültürüne ait oldukları teyit edilmiş ve kayda alınmıştır. Kuruçay kültürünün yaşının bir milyon

iki yüz bin yıl olduğu da kanıtlanmıştır. 1968 yılında Azığ mağarasında, “Azığantrop” adı verilen bir insanın çene kemiği bulundu. Bu Azığ adamının üç yüz elli, dört yüz bin yıl önce yaşadığı düşünülmektedir. Karabağ toprakları eski Azerbaycan devletinin topraklarıydı. M.Ö IV. – M.S. VIII yüz yıllarda var olan Albaniya devleti, tüm Karabağ bölgesini kaplıyor ve tüm Karabağ arazisinin sahibi idi. XIII. Yüz yılda Moğolların Azerbaycan’ı tam işgal etmeleri ile Karabağ toprakları da önce Büyük Moğol hakanlığına, sonra ise Hülâgüler devletine bağlandı. O zamandan bu yana Karabağ adı, coğrafi ad olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dağlık Karabağ’daki Moğol valilerinin aralarındaki devlet seviyeli olayların devam etmesi, Karabağ adının coğrafi adı gibi kullanılmasına yol açtığını belirtmek önemlidir. Örneğin Kazan Han ve Arpa Han hanedanları Karabağ tahtına oturdular. Arkun Han ve Abu Said Han Karabağ’da öldüler. 15. yüz yılda Karabağ, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Azerbaycan devletlerinin bir bölgesiydi. Safevi Azerbaycan devletinin kurulmasıyla birlikte, Karabağ bölgesi bu devletin dört ana bölgesinden biri haline geldi. Karabağ 1593 yılında yedi bölgeye ayrıldı. Bu bölgelerde tespit edilen 1300 toponimin (yer, nehir, göl, dağ adları) tamamı Azerbaycan Türkçe’sine aitti. Bölgede Ermeni dilinde tek bir toponim yoktu. 1722 yılında bölgenin nüfusu 122.000 idi. Bu nüfusun % 66’sı Azerbaycan Türkleri, %31 Gregoryan Alban ve % 3.1’i Kürt asıllı idi. 1736 yılında Nadir şah bölgede yaşayanlara karşı acımasız katliamlar yaptı. Nadir Şah, Karabağ beylerbeyinin Türk – Müslüman sakinlerine onu meşru hükümdar olarak tanımayı reddettikleri için ağır cezalar verdi. Ayrıca Karabağ’da yaşayan Müslüman – Türk halkının büyük çoğunluğu Afganistan’a ve Horasan’a gönderildi. Unutmayalım ki, Nadir Şah’ın bu acımasız ve adaletsiz olduğu kadar da Azerbaycan’ın milli çıkarlarına darbe vuran bu hain adımı, o dönemde Karabağ’da bulunan Albaniya meliklerinin konumunu güçlendirdi ve ayrılıkçılığa önemli bir destek verdi. Nadir şah’ın ölümü ile birlikte kurduğu devlet de dağıldı ve Azerbaycan topraklarında yeni hanlar ortaya çıktı. İki Azerbaycan han hanedanı, Gence ve Karabağ hanlıkları Karabağ’da kurulmuştur. Sarıcalı köyünden olan ve elinde, obasında kahramanlığı ve adaleti ile herkesin takdirini kazanan Penaheli Bey Cevanşir, yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Karabağlıların kendi tarihi vatanlarına dönüşlerinin garantörü oldu ve 1747 yılında Karabağ’ı bağımsız devlet ilan etti. Bu hanedanın konumu, Nadir Şah’ın zorla göç ettirdiklerinin geri dönmeleri ile güçlendi. Onlar Penaheli Han’a yakın oldular. 1748’de Penaheli Han, eski bir Türk kabilesi olan Bayat adına bir kale inşa etmeye

karar verdi ve daha sonra bu kale hanlığın idari merkezi haline geldi. Karabağ ve Penahali Han'ın güçlenmesi, komşu hanedanlıklar arasında endişe ile karşılandı ve bunlar çeşitli zamanlarda Karabağ'a yürüdüler. Yapılan savaşları Penahali Han kaybetti. Rusya'nın Karabağ'ı işgal ettiği zaman, Karabağ Hanlığı'nın topraklarında beş Hıristiyan melikliği vardı. (Verende, Çilebord, Haçın, Dizak, Gülistan) Çapraz melikliği hariç, diğer melikler aslında Karabağlı değillerdi. Onlar Ermeni de değil, eski Albaniya boylarının temsilcileriydiler. Bu devirde Rusya'nın Karabağ'ı “ Ermenileştirme “ politikası başlamıştı. Bu Karabağ'a sonradan gelen melikler, aralarında birleşerek bir devlet sistemi oluşturamadılar, hatta birbirleri ile mücadele ettiler.1783 yılından itibaren Rus imparatorluğu Dağlık Karabağ sorununun kendisine göre çözümü için yoğun bir çalışma içine girdi. Çar hükümeti Karabağ'da bulunan meliklerin desteği ile Azerbaycan'da bir “ Hıristiyan Devlet “ kurmaya, yani bölgede kendisine destek olacak bir devlet yaratmaya çalışıyor, bunun içinde bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi için özel tedbirler alıyordu. Kinyaz G. Potyomkin 1783 yılında II. Katerina'ya yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: “..... fırsat bulunca Karabağ'ı Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hıristiyan devleti kurmak için gerekenlerin yapılması önemlidir”.¹ Bu arada İran Şahı Ağamammed Şah Kaçar Karabağ'ı ele geçirmek için Karabağ'a yürüyor. Karabağlılar Kaçar ordusuna şiddetle karşı koyuyorlar. Ağamammed Han geri dönmek zorunda kalıyor. 1797 yılında Karabağ'a ikinci bir sefer düzenliyor. Yine şiddetli bir direniş ile karşılaşırsa da Şuşa şehrini ele geçiriyor, fakat orada öldürülüyor. “18. Yüz yılın başından 19 yüz yılın başlarına kadar Rusya, Azerbaycan'daki faaliyetlerini arttırdı. Gürcistan'ın yanı sıra Car- Balakan topluluğu ve Gence Hanlığının işgalinden sonra sıra kuşkusuz Karabağ'a gelmişti. Büyük bir imparatorluğa karşı koymak mümkün olmadığı için Karabağ Han'ı İbrahim Halil Cevanşir Han, zorunlu olarak imparatorluk birliklerinin komutanı olan Sisianov ile Küerkçey anlaşmasını imzalar. Bu anlaşmaya göre, Karabağ Hanlığı bütünü ile Rusya'ya Azerbaycan toprağı olarak bağlandı. Bu anlaşma, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kanıtlayan en inandırıcı belgelerden biridir. Bundan sonra Ermenilerin Karabağ'a getirilmeleri prosesi başladı. Şimdi dönem ile ilgili yazılanların bazılarını bakalım. Rus bilim adamı N.N. Şavrov 1911 yılında

Petersburg'ta yayınladığı “ Novaya Uktoza Ruskomu Delu Zakafkazye “ kitabında şunları yazıyordu: “ 1830 yılına kadar Zakafkazyaya'ya kırk bin İran ve seksen dört bin Türkiye Ermenisi getirilmiş ve Yelizavetpol (Karabağ buraya bağlı idi) ve Erivan bölgelerinin en iyi devlet topraklarına yerleştirilmiştir. Buralarda Ermeni nüfusu oldukça azdı. Resmi olarak getirilip yerleştirilen 124 bin Ermeni ile birlikte gayri resmi olarak gelen Ermeilerin sayısı 200 binden fazladır. Kafkasya'da yaşayan bir milyon üç yüz bin Ermeni'nin bir milyonu yerli değildir. Ve bunlar bizim tarafımızdan getirilmişlerdir”.1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay ve 1829 yılında Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Edirne anlaşmalarına göre, yüz binlerce Ermeni Kuzey Azerbaycan dahil olmak üzere Karabağ'a göç etmişlerdir. Resmi verilere göre 1828 – 1830 yılları arasında İran'dan kırk bin ve Osmanlı İmparatorluğundan doksan bin kişi kuzey Azerbaycan'a göç etmiş ve bunların çok büyük bir kısmı Karabağ'a yerleştirilmiştir. Çar hükümetleri, Karabağ'a yerleştirdiği Ermeileri ekonomik bakımdan güçlendirmeye özel bir önem vermişlerdir. Onlara en güzel topraklar ücretsiz veriliyor, özel finans kaynakları yaratılıyordu. Geniş ölçekli vergi ve gümrük ayrıcalıkları sağlanıyor ve en önemlisi bunlar sivil devlet görevine alınıyorlardı. Bütün bu yapılanlara ve Çar hükümetlerinin Karabağ'a Ermeni akışını kolaylaştırmış olmalarına rağmen Azerbaycanlılar Karabağ'ın tarihi topraklarında hala çoğunlukta idiler. Örneğin; Kafkasya'daki Çar ordusunun komutanı A. Yermolov'ın yaptırdığı araştırmaların sonucunda ortaya çıkan belgelere göre: Karabağ'da yaşayan halkın 15729'u Azerbaycanlı, 4366'sı Ermeni ve Alban'dır. 1832 yılında çarlık Rusya'sı tarafından yaptırılan nüfus sayımına göre etnik gurubun %64.8'ini Azerbaycan Türkleri, %34.8'ini Ermeniler oluşturuyordu. 1916 yılına gelindiğinde nüfusun % 51'i Azerbaycan Türk'ü, % 46'sı Ermeni idi. Bu oluşan durum, bölgeye kısa bir zaman içinde dışarıdan ne kadar Ermeni getirildiğinin kesin kanıtıdır. Unutmayalım ki, Ruslar, hanlıkları ortadan kaldırdıktan sonra burada askeri bir yönetim kurdular. Bölge, Şuşa askeri Müslüman kuruluna dahil edildi. Çar hükümetinin 1840 yılı askeri Yelizavetpol'a bağlanmıştır.– idari reformları sonucunda Karabağ, Şuşa kazasına çevrilmiş ve merkezi Şamahı olan Kaspi vilayetine bağlanmıştı. 1846'da Şuşa, Şamahı valiliğine, 1859'da Bakü'ye, 1867 'de Yelizavetpol'a bağlanmıştır. Ermeniler, yönetim sistemindeki gizli idari – toprak bölünmelerinin kendileri tarafından daha geniş bir şekilde temsili için bir çok fırsat yarattılar. 19. yüz yılın sonlarından itibaren, Ermeniler Çar hükümetlerinin izni ve

hoş görüsü sayesinde, Azerbaycan Türklerine yaptıkları soykırımları şiddetlendirdiler. Karabağ'daki muazzam soykırım, daha trajik sonuçlara neden oldu. Binlerce kişi öldürüldü, yüzlerce köy yakıldı, ülke yangın yerine döndü. O dönemde Ermeiler, imparatorluk ve güçlü bir muhalefet haline gelen Bolşevikler tarafından destekleniyordu. Yani, o dönemden itibaren, Ermeniler, ülkeye kim hakim olursa olsun, onlara yanaşıyorlar ve her yeni yönetim tarafından destekleniyorlardı.

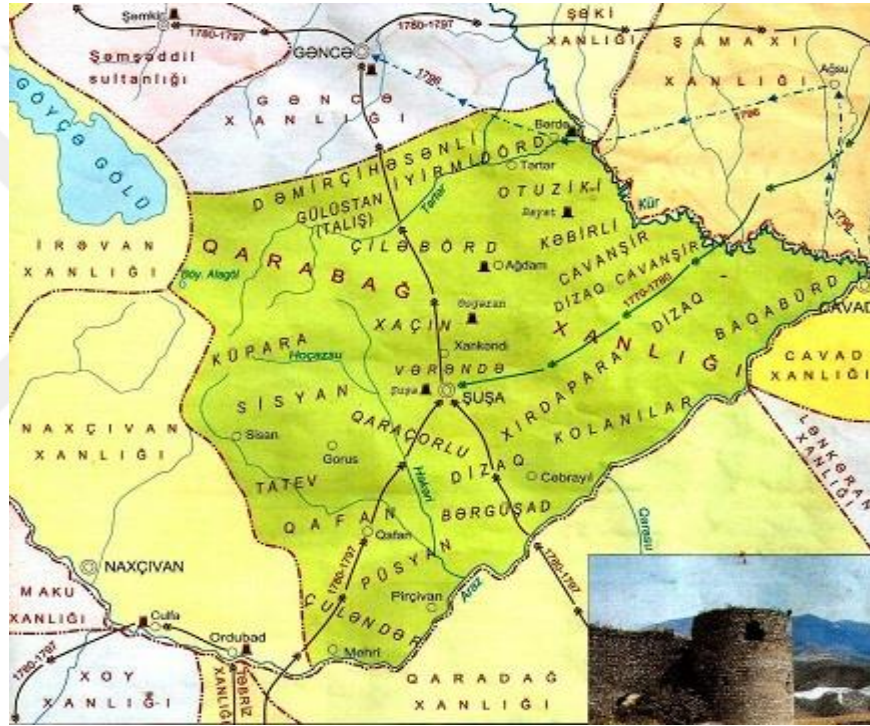
2. DAĞLIK KARABAĞ TARİHİ

2.1. Karabağ'ın Adı Arazisi Sınırları

Karabağ Azerbaycan'ın en eski tarihi illerinden biridir. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın adı, Azerbaycan'da "siyah" ve "bahçe" kelimelerinden türetilmiştir. "Siyah" ve "bahçe" kombinasyonu, Azerbaycan halkının eski bir tarihe dayanıyor. Dünyanın herhangi bir yerindeki bu sözcük kombinasyonunun Azerbaycan'ın belirli topraklarına ait olduğu inkar edilemez. Azerbaycan halkının yerli halkının bir kısmına verdiği "Karabağ" kelimesi ilk olarak 1300 yıl önce (7. yüzyıldan) yazılmıştır. Garabağ daha önce belirli coğrafi bir bakış açısını tarihi coğrafya olarak nitelendirdi ve daha sonra Azerbaycan'ın geniş coğrafi alanına yönlendirildi. Bu arada, Azerbaycan için bir özellik: Nahçıvan şehir - Nahçıvan bölgesi, Şeki şehri - Şeki bölgesi, Gence - Gence bölgesi, Lankaran şehri - Lankaran bölgesi ve i. Karabağ'ın Azerbaycan'ın belli bir bölgesindeki bir bölgesi olarak oluşma tarihi etimolojisinin daha bilimsel bir açıklaması yapılmasına izin verir. Çünkü Azerbaycan'da (diğer Türk dillerinde de) "karanlık", "kalın", "büyük", "karanlık" ve diğer anlamların başka anlamları vardır. Bu açıdan, "Karabağ", "büyük bahçe", "yakın bahçe", "kalın bahçe", "bahçeler" vb. Olmak üzere "kara bahçe" olarak adlandırılır. anlamı taşımaktadır. Bu nedenle, Karabağ'ın kendisi olarak "Karabağ" da Azerbaycan halkına aittir. Karabağ'dan bahsederken öne önceden böyle bir soru çıkıyor: Karabağ neresidir, Azerbaycan'ın hangi arazilerini kapsamaktadır? Bu sorunun cevabı bugün daha günceldir ve Ermeni ayrılıkçıları tarafından yapılmış "Dağlık Karabağ sorunu" nin anlaşılması için çok büyük öneme sahiptir. Soruyu cevaplamak için, ilk kaynağa gidelim. Zamanında bu alanı kapsayan Azerbaycan devletinin - Karabağ Hanlığı'nın veziri olmuş Mirze Camal Cavanşir özünün "Karabağ tarihi" (1847) eserinde bu meseleden bahsederken yazıyordu: "Eski tarih kitaplarının yazdığına göre Karabağ vilayetinin sınırları şöyledir: güney taraftan Hudaferin köprüsünden Kırık köprüye kadar - Araz nehridir. Şimdi (Kırık köprü) Kazak, Şemseddin ve Demirci-Akkuş cemaati arasındadır ve Rusya devleti memurları onu rus işgalından sonra Krasnı most, yani Kırmızı köprü adlandırırlar.

Doğu taraftan Kür nehiridir ki, Cavad köyünden Araz nehrine kavuşarak gidip Hazar denizine dökülür. Kuzey yandan Karabağ'ın Gence ilinden sınırı Kür nehrine kadar Goran nehri ve Kür çayı çok yerden geçerek Araz çayına ulaşır. Batı yandan Küşbek, Salvartı ve Erikli adlanan uca Karabağ dağlarıdır ". Rusya işgali ve sömürgeciliğinin ilk döneminde Karabağ'ın arazisi ve sınırlarının bile net tarif edilmesi onunla izah olunur ki, 1) bu olguyu doğrudan Karabağ'ın idarəsilə uğraşan devlet adamı yazıyor, başka bir deyişle, bu olgu resmi belgelere dayalı resmi sözdür, Rusya'nın hizmetinde bulunan devlet adamının resmi sözüdür 2) Öte yandan, bu gerçek sadece gerçeklik, tecrübe tarafından değil aynı zamanda ilk kaynaklar tarafından da kanıtlanmıştır. Mirza Jamal'ın eski tarih kitaplarına atıfta bulunarak gerçeği göstermesi tesadüf değildir. Görüldüğü gibi, siyasi-coğrafi mekân olarak, tarihte hep "Dağlık Karabağ" değil, bütün halde, yani Karabağ'ın topraklarının dağlarını, düzenlerini kapsayan genel bir "Karabağ" kavramı olmuştur. Dolayısıyla, "Dağlık Karabağ" kavramı çok sonraların "ürünüdür", bölücülük niyeti ile Karabağ'ın bir bölümüne verilen addır. Adil mantık da şunu kanıtıyor: Dağlık Karabağ varsa, Karabağ ya da Karabağ var! Gerçek şu ki Azerbaycan'da hem Dağlık Karabağ hem de Aran Garabağ (yani Karabağ) var! Kendisi de hem düzen (aran), hem de dağlık Karabağ hep, tüm tarihi dönemlerde bir halkın -Azerbaycan halkının vatanı olmuştur, dilinde "kara" ve "bağ" kelimeleri olan halkın! Azerbaycan halkının yüzlerce antik, nadir folklor örneği ve müzik incisi Karabağ kaynaklı ve Karabağ ile bağlantılıdır. Bugün Ermenistan, Karabağ, Azerbaycan Lake Sevan tarafından saldırı altında Azerbaycan ve Aras Nehri sınır bölgesinde 18.000 km²'lik bir boyutu ile doğal bir kurulum oluşturur. Coğrafi olarak Dağlık Karabağ ve Ermenistan iki ilçeyi temsil ediyor. Dağlık Karabağ, Karabağ olarak da bilinen, adından da anlaşılacağı gibi, yüksek dağlar ve Derin bir Vadinin ruhu olarak yer almaktadır. Kuzeyden güneye, doğudan Batıya ve toplam uzunluğu 120 km 4392 35-60 km km² alanı kapsayan Dağlık Karabağ, Boyutu, 5'i Azerbaycan genelinde aittir. Kuzeyi Kasım Dağlık Karabağ Doğu -, gereksiz, Güney, Cebrail ve Gubadlı ilçe; Batı Kelbecer ve Laçin; ve ilçeler. Esgeran bölgenin Dağlık Karabağ yerleşim önemli bir alan, Ağdere, Hankendi ve Hocalı, Hadrut, merkezi Şuşa-Karabağ (Hankendi) denir. Bu toprakların işgal ettikten sonra Çarlık Rusya'sının generali Sisianov, 1805 yılında, bir, Çara mektub gönderib, "Karabağ rapor açısından, coğrafya, Anadolu, İran ve Azerbaycan Karabağ kapısı olarak kabul edilir" ve burada müslüman, hıristiyan yani Ermeniler, teklif arasında Rusya lehine denge stratejik önemini belirlenmiş. Bu tarihten sonra, Anadolu'dan

Rusya, İran tarafından planlı bir şekilde bölgeye Ruslar ve Ermeni nüfusu artmış. 18. sırada yer alan Karabağ-Azerbaycan, İran, Ermenistan ve Coğrafya. 19. yüzyılda Rusya, İran ve Osmanlı İmparatorluğu sahne; 20 yıllık bir kavga. Ermenistan ve Azerbaycan arasında sürekli bir değişim içinde başlayan Rusya'da XIX yüzyılın başında, kanama ve yara oldu. Kuşatma nedeniyle Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Ermenistan, İran, coğrafi konumu ve jeopolitik. Bölgede Rusya, Ermenistan ve İran hakimiyeti altındaki Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan'ın coğrafi bir konumdur. Dağlık Karabağ ve Azerbaycan, siyasi istikrar ve coğrafi bütünlük için gereklidir. Azerbaycan Dağlık Karabağı, coğrafi olarak, ekonomik olarak bağımlı, bütünlüğünü artıracaktır.

Şekil 2.1: Azerbaycan hanlıkları

2.2 Karabağ Eski Zamanlardan Hanlıklar Zammına

Karabağ, sadece Azerbaycan'ın değil, dünyanın da en eski bölgelerinden biridir. Bu bölgedeki Azıg mağarasında dünyanın en yaşlı insanların yaşam izlerine rastlanmıştır. Bu yerleşim yeri Azerbaycan'ın, özellikle Karabağ'ın, Akdeniz havzası ve doğu Afrika ile birlikte, insanlığın ilk vatanlarından biri olduğunu kanıtıyor. Azıg mağarasında araştırmaları yürüten bilim adamı M. Hüseyinov şunları yazıyor: “Azıg'da öğrenilmiş çakıl taşı aletleri kültürü, Doğu Afrika'nın Olduvay kültürü kompleksi ile yakınlık oluşturuyor. Ayrıca aletlerin yapımında farklı yönler de vardır ki, bu da, Azıg kültürünün alt tabakalarında tespit edilmiş emek aletlerini Kuruçay kültüründe görüyoruz. Kuruçay kültürünün yaşı bir milyon iki yüz bin yıllık antik çağlara ait olabilir”. 1968 yılında Azıg mağarasının aşöl tabakasından Azıg adamı – azıgantrop adlandırılan bir insanın çene kemiği bulunmuştur. Azıg adamı yapılan incelemelere göre bundan 350 – 400 bin yıl önce yaşamı Karabağ'da bulunan Mustiye kültürü Tağlar mağarasında ortaya çıkarılmıştır. Karabağ'ın arkeoloji açısından öğrenilmesinin sürdürülmesi, burada mezolit ve eneolit dönemlerin de geniş olarak yayıldığını ve geliştiğini ispat edebilir. Eneolit (M.Ö. VI – IV . bin yıllar) tunç ve ilk demir dönemlerinde (M.Ö. IV. Bin yılın sonu – 1. Bin yılın öncesi) Karabağ'ın hayatında büyük değişiklikler yaşandı. Son tunç ve ilk demir dönemi (M.Ö. XIII – VII. Yüz yıllar) oluşan Hocalı – Gedebeş kültürü ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait Hocalı mezarlığı arkeolojik abidesinde yapılan araştırmalarda Asur hükümdarı Adadnirari'ye ait üzerinde çivi yazısı bulunan akik boncuk bulunmuştur. Bu ve diğer buluntular, bölgenin Orta doğu ile ekonomik ve kültürel bağları olduğunu doğrulayan kanıtlardır. Etnik – politik süreçler, ekonomik ve kültürel yaşamın gelişimi ile birlikte devam ediyor. Azerbaycan'ın güneyinde güçlü Manna devleti (M.Ö. IX – VI. Yüz yıllar) kurulur. Manna devleti, Asur ve Urartularla olan mücadelesinde bağımsızlığını sürdürmeyi başarır. Karabağ dahil olmak üzere Kuzey Azerbaycan toprakları Urartu istilası dışında kalır. Bu dönemde, genel olarak Güney Kafkasya'da (Transkafkasya) hiçbir Ermeni etnisitesi mevcut değildir. En tanınmış araştırmacılar, kolektif monografi yazarları, Tarnskafkasya'nın siyasi tarihi hakkında yazarken ve konuşurken aynı şeyi söylüyorlar: Urartu devletinin ana alanı, SSCB sınırlarının ötesindeydi. Antik çağlarda ve orta çağda Ermenilerin yaşadığı bölge, bugünkü Ermenistan sınırlarından çok uzaktaydı. Durum Midiya devleti (M.Ö. 672 – 550) sırasında değişerek Urartu devletinin varlığı sona erdirildi. Midiya güneydoğu Transkafkasya'ya doğru büyüdü. Burum Achaemenid

zamanında (550 – 330) devam etti. Makedonyalı İskender (336 – 323) devletinin çöküşünden sonra Azerbaycan'ın kuzeyinde politik süreçler yeni bir aşamaya girdi. Bunun sonucu idi ki, Makedonyalı İskender'in kısa hakimiyetinin ardından onun ölümü ile imparatorluğu parçalandıktan sonra Azerbaycan'ın güneyinde Atropatena, kuzeyinde ise Albaniya devletleri kuruldu. (Son dönemlerde Azerbaycan tarihçileri Atropatena ve Alban araştırmacılığını yeni bilimsel eserlerle zenginleştirmişler, uzun zaman Ermeni yazarlar tarafından kasten sahte olan bu dönemin , bilimsel esaslarla araştırılmasına büyük katkılar vermişlerdir. Onları burada özel olarak anmaya gerek görmedik). M.Ö. IV. Yüz yılda ve daha sonraları Atropatena Azerbaycan'ın kuzeyinde de arazilere sahipti ve bu zaman içinde Karabağ bölgesine dahil olan toprakların bir bölümü bu Azerbaycan devletine aitti. Atropatena ile aynı zamanda ortaya çıkan Albaniya devleti (M.Ö. IV. – M.S. VIII. Yüz yıl) yaklaşık 1200 yıl boyunca Azerbaycan tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Tüm Karabağ bölgesi Albaniya devletinin sınırları içerisindeydi. Albaniya devleti, Karabağ bölgesini kendi sınırları içinde tutabilmek için müthiş bir mücadele verdi ve bazı istisnalarla bu isteğine ulaştı. F. Memmedova, Albaniya devletinin, aynı zamanda onun bir parçası olan eyaletlerin (Sakesena, Uti, Orxistena – Arsax, Areksena v.b.) topraklarını ve sınırlarını tarihi çerçevede yansıttığı haritası ile bu görüşü onaylar. Karabağ, Azerbaycan Albaniya devletine ait olduğu gibi, burada yaşayan etnoslar, Uti, Sovdey; Gargar ve başkaları da Alban aşiretleri idiler. Ermenilerin ilk kez güney Kafkasya'da görünmeleri ikinci yüz yıla kadar uzanır. Onlar bölgeye geldiklerinde, bölgede yaşayan halklara saldırılar da başladı. Bu dönemde Ermeniler, küçük Asya'nın Ermeni kiralığını “ Büyük Ermenistan “ olarak adlandırıyorlardı. Roma imparatorluğu M.S. 66 yılında İkinci Kaplan'ın tahrip edilmesiyle tahrip edilen “ Büyük Ermenistan “ efsanesine son verdi ve Büyük Ermenistan'ı Roma'nın vasalı haline getirdi. Bu durum dördüncü yüz yıla kadar devam etti. Bu durumda, Ermenilerin Albaniya'nın tarihi topraklarını, Ermenistan'nın ayrılmaz parçası haline getirdikleri gerçeğinin bilimsel ve tarihi temelleri yoktur. Ermenilerin aksine, Albaniya devleti bağımsız olarak yaşamaya devam etti ve o tarihi toprakları da bir parçası olarak korudu. Araştırmalarda, I. – IV. Yüz yılların gerçeklerinin ortaya çıkması ile Albaniya güney sınırının Aras nehrinden geçtiği kesin olarak anlaşılmıştır.

2.3.Karabağ XII-XVIII 40-yıllarına kadar

Moğolların ilk seferi sırasında (1220 – 1222) zayıflamış olan Atabeyler devletine son veren Celaleddin Harezimşah'ın hakimiyeti zamanında (1225 – 1231) Karabağ da onun egemenliği altındaydı. Moğolların ikinci seferi ve Azerbaycan'ın işgalinin tamamlanması ile (1231 – 1239) Karabağ diğer Azerbaycan toprakları gibi Büyük Moğol Hakanlığının (1239 – 1256), sonra ise Hülâgüler devletinin (1256 – 1357) bünyesinde idi. Bu dönem hakkında bilgi nisbeten daha geniş ve konu daha iyi incelenmiştir. Aynı dönemde “ siyah “ ve “ bağ “ söz birleşmesi – “ Karabağ “ artık somut coğrafi bölge adı olmuştur. V. Piriyevev yazar: “ Arran Karabağ “ ismi ilk defa Reşid ed Din'in “ Camii et Tevarih “ eserinde 1284 yılı olaylarının yorumu ile anılıyor”. Bu dönemde Karabağ, Arran'ın kapsamında dağlık ve dağ topraklarını birleştiren birim araziden ibaretti. XIII. – XIV: yüz yıllarda Karabağ, Hülâgüler devletinin siyasi tarihinde önemli rol oynar. V. Piriyevev'in yazdığına göre: “ Moğol hükümdarlarının devamlı karabağ'da kışlamaları, bir takım devlet seviyesindeki olayların burada yaşanmasına neden olmuştur. Sadece şunu göstermek yeterlidir ki; Moğol hükümdarlarından ikisi (Kazan Han ve Arpa Han) saltanat tahtına Karabağ'da çıkmışlar, ikisi ise (Arkun Han ve Ebu Said) Karabağ'da vefat etmişlerdir”. XIII: - XIV. Yüzyıllarda da Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu ve onun halkının da esasen Azerbaycan Türklerinden olduğunu görüyoruz. 15. Yüzyılda Karabağ, Azerbaycan'ın Karakoyunlu (1410 – 1467) ve Akkoyunlu (1468 – 1501) devletlerinin bir parçasıydı. Ancak Karagünoğulları döneminde Karabağ'ın geleceğı hakkında bir olay gerçekleşti. 15. Yüzyılda eski Alban hakiminin oğlu Hasan Celal (Celep) Karakoyunlu Cahan şah'ı “ Melik “ olarak seçmişti. Daha sonra Celeb mülkiyetine beş Albaniya feodal (Gülüstan, Çilebörd, Hacin, Varanda, Dizak) geldi. Safevi Azerbaycan devletinin kurulmasıyla (1501) tüm Azerbaycan topraklarında merkezileşme başladı. XVI yüzyıl ortalarında Azerbaycan toprakları tek bir devlet çatısı altında merkezileştirildi. Böylece Safevi Azerbaycan Devleti, Osmanlı imparatorluğundan sonra bölgenin en güçlü ikinci devleti oldu. Bu durumda, Ermenilerin, hiçbir etnik – politik üstünlüğünden söz dahi edilemez. Aksine Azerbaycan'ın etnik ve siyasi sınırları o dönemde net bir şekilde belirlenmişti. Safeviler Azerbaycan'da, dört beylerbeyliğı kurmuşlardı. Bunlardan biri Karabağ ya da Gence beylerbeyliğı idi. 1593 verilerine göre, Gence – Karabağ eyaleti, otuz altı idari bölgeye ve yedi kazaya bölündü. Burada kayda alınan on üç

bin (13.000) toponomin hepsi Azerbaycan dilinde ve Azerbaycanlılara aittir. Bir tane dahi Ermeni dilinde olan toponim yoktur. Bu dönem öncesinde Gence – Karabağ toprakları Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. O dönemde yazılmış Osmanlı kitapları, bölgedeki ana nüfusu oluşturanların Azerbaycanlılar olduğunun hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Hesaplamalara göre 1727 yılında Gence – Karabağ eyaletinin nüfusu 122.000 idi. Bu nüfusun 80300'ü (% 66) Azerbaycan Türkleri, 37.800'ü (% 31) Ermeniler (daha doğrusu Grigoriyanlaşmış Hıristiyan Albanlar) 3700'ünü (%3.1) Kürtler teşkil ediyordu. Bu dönemde, Grigoriyanlaşmış Alban Ermenileri aktif olarak Rusya'yı destekliyorlardı. Tam bu yıllarda Safevi devletini yıkan Nadir Şah Afşar (1736 – 1747) kendisini meşru hükümdar olarak tanımayan Gence – Karabağ eyaletinin Müslüman sakinlerine karşı ağır cezalar uyguladı. Bu faktör Karabağ Albaniya meliklerinin güçlenmesine ve onların ayrılıkçı politikalar izlemelerine sebep oldu. Nadir Şah'ın 1747 yılında ölümü ile devleti parçalandı ve Azerbaycan'da yerel hanlıklar ortaya çıktı. Başka türlü söylersek, Azerbaycan hanlıkları bu parçalanma sayesinde bağımsız hanlıklar olmuştu. Ermenilerin toprak iddiaları Gence – Karabağ eyaletinin Karabağ kanadına yönelik olduğu için, Karabağ'ın üzerinde ayrıca geniş olarak durmak gerekir. Safevi devletinin ve ardından Afşar devletinin yıkılmasından sonra Azerbaycan toprakları Osmanlı, İran ve Rusya devletlerinin savaş alanına çevrildi.

2.3.1. Karabağ Hanlığı

Nadir Şah Afşar devletinin yıkılmasından sonra bağımsızlık kazanan Azerbaycan Hanlıklarından biri olan Karabağ Hanlığının kurucusu, Azerbaycan'ın seçkin devlet adamlarından biri olan Penah Ali Bey Cevanşir'di. Penah Ali Bey, Sarıcalı'da doğmuştur. Karabağ hanlığı vezirlerinden olan tarihçi Mirza Cemal bu konuda şunları yazıyor: “ Merhum Nadir şah, Karabağ, Gence, Tiflis ve Şirvan eyaletlerini aldıktan sonra, eller ve köyler arasında görüp tanıdığı her cesur ve akıllı adamı yanına çağırır, onu yakınına alır ve onu mevki, mansıp ve para sahibi yapardı. O dönemde el arasında Penah Ali Bey Sarıcalı Cevanşir adı ile tanınmış, adı çıkmış, savaş ve kavgalarda herkese üstün gelen ve özellikle merhum Nadir Şah'ın Rumlarla yaptığı savaşlarda (18. Yüzyılın otuzlu yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda büyük kahramanlık ve cesaret göstermişti) yıldızı parlayan Penah Ali Bey Cevanşir'i Karabağ'a han tayin etmişti.” Fakat, Mıgan kurultayından sonra onun hakimiyetini kabul etmek istemeyen Karabağlılara ceza vermeye, bu diyarın Türk –

Müslüman nüfusunu Afganistan ve Horasan'a sürgün etmeye başlamıştı. Penah Ali Bey'in kardeşi, bu sürgün olayını protesto ettiği için idam edilmişti. Bu olaydan iyice ürken penah Ali Bey, Nadir Şah Horasan'da olduğu bir zamanda 1737 ya da 1738 yılında Karabağ'a kaçtı. Nadir şah, Penah Ali Bey'in kaçtığını duyar duymaz onu yolda yakalamak için arkasından adamlar gönderdi. Ancak onu bulup yakalamak mümkün değildi. Nadir Şah, Azerbaycan serdarına, Gence, Tiflis ve Şirvan hakimlerine, Penah Han'ı nerede bulurlarsa bulsunlar sağ yakalayıp huzuruna göndermeleri için kesin fermanlar gönderdi. Şah'ın emri ile Penah Han'ın ailesi çok ağır cezalandırıldı. Fakat Penah Ali Bey yakalanamadı. Nadir Şah'ın yaşadığı süre içerisinde, kendi toprağı saydığı Karabağ'ı Penah Ali Bey, isyankâr olarak yönetmeye başladı. Nadir şah'ın ölümünden sonra Karabağ'da bağımsız bir Azerbaycan devleti olan Karabağ hanlığı kuruldu. Penah Ali Han, Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak ilan ettikten sonra asıl görevi olan konsolidasyonu gerçekleştirdi. Bu iş, Penah han'ın bölgedeki ilk faaliyetlerinden biriydi ve Nadir Şah tarafından Karabağ'dan sürülen Türk – Müslüman nüfusu ülkeye geri getirmektir. Göçmenlerin taşınması ve eski topraklarına yerleştirilmesi Karabağ hanlığını güçlendirdi. Sürgünden dönenlerden biri de Han'ın 15 yaşındaki oğlu İbrahim Halil'di. Bu dönemde Karabağ'da, Tebriz, Erdebil, Gence, Şamahı, Bakü, Nahçıvan, Şeki ve Derbend gibi şehir ve kasabalar yoktu. Bu gibi, siyasi ve ekonomik merkezlerin varlığı, hanlıkların gelecekteki gelişimi için hayati bir önem taşıyordu. Penah Han, bu gerçeği fark etti ve askeri – siyasi ve ekonomik merkezler ve şehirler kurdu. Bu Penah Han'ın büyük başarılarından biridir ve öyle değerlendirilmelidir. Bu alanda ilk adımlardan biri, 1748 yılında inşa edilen ve Azerbaycan Türk boylarından biri olan Bayat Türk boyunun adını verdiği Bayat kalesinin inşa edilmesidir. “ Han ailesinin, akrabalarının ve el büyüklerinin ehli – iyalini oraya topladı. Çevrede bulunan halk, hatta Penah Han'ın gelişimini, onun tavır ve sevgisini duyan Tebriz ve Erdebil vilayetlerinden bir çok aile kendi istekleri ile gelip oraya yerleştiler. Penah Han'ın bağımsız devlet olma yolundaki çalışmaları, resmi olarak tanınması ile sonuçlandı. Mirza Cemal yazar: “ Müslümanların tarihi ile 1161, Hıristiyanların tarihi ile 1745 yılında (1748 olmalı) Adil şah'ın, Penah Han'a “ Han “ adı verilmesi ve Karabağ hakimi görevine atanması hakkındaki fermanı, değerli bornoz, altın palan at altın taşla süslenmiş kılıçla birlikte Serdar Emir Arslan'ın yakın adamı aracılığı ile o zaman yaşadıkları Bayat kalesine geldi”. Aslında şah'ın fermanında gecikmiş bir belge vardı. Gerçek “ Tahkim “, kararname üzerinde olan “ bağımlı kalmaksızın “

sözü ile zaten bağımsızlık kazanılmıştı. Penah Han'ın Karabağ hükümdarı olarak tanınmasında, Şeki Hanı'nın Karabağ karşısındaki yenilgisi önemli rol oynamıştır. Şeki Hanı, Hacı Çelebi, 1748 yılındaki başarısız Bayat seferinden sonra “ Penah Han, bu zamana kadar sikke gümüş idi. Biz geldik, ona para vurduk ve döndük” demişti. Halk arasında yayılan Hacı Çelebi Han'ın bu sözleri gelen kararnameden daha fazla bir güce sahipti. Bu konuda Ahmet Bey Cevanşir şunları yazıyor: “ Bu galibiyetten (Bayat Savaşından) sonra Penah Han'ın yiğitliği hakkında dillere düşen destan o zaman Karabağ'da yaşayan tüm Müslüman topluluklarını, savaşı, ona tabi ettirdi”. Bayat savaşı, kalenin geleceğe kalamayacağını da ortaya koydu. Bu nedenle yeni kale gerekiyordu. Mirza Adıgüzel Bey şunları yazıyor: “ Penah Han, Şahbulağı adı ile meşhur olan bir kale inşa ettirdi. Taş ve harçlar, camiler, evler, çarsuya (meydan, Pazar) ve hamamlar yaptırdı ve bu çalışmaları 1751 yılında bitirerek oraya yerleşti.

2.3.2. Kürekçay Sözleşmesi

Tarihi edebiyatta Kürekçay Sözleşmesi olarak bilinen bu belge XIX yüz yılın başlarında Rusya – Azerbaycan siyasi ilişkilerine dair önemli resmi kayıtlardan biridir. Anlaşma Karabağ Han'ı İbrahim han ve Rusya'nın Kafkasya'daki birliklerinin baş komutanı general Sisianov arasında 1805 yılı mayıs ayının on dördünde imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; Karabağ Han'ı Rusya çarının vasalı olmayı kabul etmiştir. Üçüncü devletler ile bağımsız anlaşma yapma hakkından Rus çarının lehine vazgeçmiş, çar hazinesine her yıl sekiz bin çevron haraç vermeyi taahhüt etmiştir. Rus askerleri Şuşa kalesinde ve hanedan topraklarında konuşlandırıldı. İbrahim Han, torununu Tiflis'e Rus karargahına rehine olarak göndermek zorunda kaldı. Çar birliklerinin teğmeni sayılan İbrahim Han, doğrudan Çar birliklerinin komutanlığına bağlıydı. Çar hükümeti, Han'ı ve meşru mirasçılarını iç yönetim konusunda zorlamayacaktı. Bu anlaşma, siyasi ve savaşı olarak ikili hükümetler arası sorunları çözen bir belgedir. Kürekçay sözleşmesi 1822 yılında, yani imzalanmasından on yedi sene sonra, Karabağ Hanlığının Çar hükümeti tarafından kaldırılması ile geçerliliğini yitirmiş oldu. Kürekçay anlaşmasının metni, ilk defa general Sisianov tarafından Çar I. Aleksandr'a sunulan 22. Mayıs. 1805 tarihli raporla ortaya çıktı. Raporun tam metni “ Kafkas Arkeoloji Komisyonu Tarafından Toplanan Yasalar” ın ikinci cildinde yer aldı. (Bkz. Kanun, Kavkazskoi

Arkeoloji Komisyonu, T. II Podkryli, A. Brondzhs, Tiflis, 1868, belge 1346, s. 702 - 705)

Andlı Yükümlülük

Aşağıda, Ben. Yüce Allah, büyük peygamberimiz Muhammed... E. (imparator – Kırmızı İmparator); Kesinlikle, tüm Rusya'nın mutlak yöneticisi ve tüm Rus tahtının sahibi Alekander'in gerçek dehası olacağım. E. Sadık ve bütün kalbimle her şeye itaat ve hayatımın son damlaşma arzusunu ve ödenecek borcumu vereceğim, söz veriyorum.

Gerçek Yüce Allah'ın hatırı için

Biz, Şuşa ve İbrahim Han, Karabağlı ve Rus Siahlı Kuvvetlerinin Kafkasya komutanı Pavel Sisianov, I. Aleksandır'ın tam yetkisi ile, Şuşa ve Karabağlı İbrahim Han'ın tüm ailesi ve hanlık olarak Rus İmparatorluğu ve şimdi de büyük bir hükümdar I. Aleksandır'ın yardımı ile ve yüksek mirasçılarının sonsuz kabul etmesiyle başlayarak aşağıdaki şartları tamamladığımıza karar verdik ve imzaladık.

İlk Madde

Ben, Karabağ'dan İbrahim Han; kendi adıma, haleflerim ve takipçilerim adına, İran ya da herhangi bir devletin adından her türlü bağımlılıktan imtina ediyorum ve tüm dünya karşısında, ben Rusya'nın boyunduruğunu kabul ediyorum. Tüm üst rütbeleri ve onun üstleri ve üstlerinden başka herhangi bir devletin otoritesini reddediyorum ve o tahta sadakat sözü veriyorum, çünkü onun sadık kuluyum ve bu geleneğe göre Kur'an'a yemin ediyorum.

İkinci Madde

Çarın samimi sözlerini kabul ediyor ve imparator tarafından kendisi ve takipçileri adına söz verir ve sadık Şuşa ve İbrahim Han'ın Karabağ ve onun halefleri olarak onların kanıtladığı asil şefkatlerini hiçbir zaman özletmeyeceklerine inanıyorum. İmparator ülkenin bütünlüğünü ve haleflerini korumayı garanti eder.

Üçüncü Madde

Şuşalı ve Karabağlı İbrahim Han'ın bütün Rusya imparatorlarının ve veliahdlerinin kendi üzerinde yüksek ve tek hakimiyetini samimiyetle kabul etmesi karşılığında karara alınır ki; adı geçen han, ondan sonra büyük oğlu ve bu şekilde neslin yaşça sonraki büyüğü irsen hanlığa geçerken Gürcistan baş hakimi tarafından hanlık reisi olması hakkında devlet mührü ile tasdik edilmiş imparator fermanından ibaret izni aldıktan sonra, tüm Rusya imparatorluğunun tabiliğine sadık olmasına, kendisi ve

varisleri üzerinde tüm Rusya imparatorlarının yüksek ve tek hakimiyetinin tanınması için yemin ediyoruz. Yeminin şekli tez söylensin. Şimdi Hakim olan Şuşalı ve Karabağlı İbrahim Han bu töreni Gürcistan genel valisinin kararından sonra Sisianov'un katılımıyla sonlandırsın.

Dördüncü Madde

Ben, Şuşa ve karabağ'ın İbrahim Han'ı bütün Rus imparatorluğuna olan sadakatimi ve imparatorluğun en yüce ve tek yetkisine dair inancımı göstermek için komşu valilerle önceden anlaşma yapmadan Gürcistan Yüksek mahkemesine baş vurmaktan kaçınm. Mektup gönderilirse, onları genel valiye göndermek ve kendisinden izin istemek, daha az kimseye bilgi vermek ve Gürcistan Genel Savcılığına tayin edilen kişiye bilgi vermek ve danışmak için söz veriyorum.

Beşinci Madde

Yani, Şuşalı ve Karabağlı İbrahim Han'ın ülkesi üzerinde kendisinin yüksek ve tek hakimiyetinin tanınmasını memnunlukla kabul ederek kendisinin ve mirasçıları adına söz verir: 1) Bu ülkenin halklarını büyük Rus imparatorluğu sakinlerinden asla ayırmayarak kendi tebaları sayacak. 2) İbrahim han zat-ı alilerinin ve onun ocağından olan varislerin ve arkası Karabağ Hanlığı üzerinde değişmez güç kabul edilecek. 3) İç kontrol ile işgili yönetim işleri, yargı ve divanhane işleri, bununla birlikte ülkeden toplanan gelir zat-ı alilerinin (hanın red) yetkisinde kalacaktır. 4) Zat-ı alilerinin ve onun sülalesinin, ayrıca ülkesinin korunması için Şuşa kalesine 500 kişilik Rus ordusu karargah ve baş subayları ile (ayrıca) toplanarak birlikte yürütülecek, ciddi savunma için ise Gürcistan Genel valisi ortam ve ihtiyaca göre bu gurubu güçlendirecek ve zat-ı alilerinin ülkesini tüm Rusya İmparatorluğu'na ait olan bir ülke olarak askeri güçle savunacaktır.

Altıncı Madde

Ben, Şuşa ve karabağ'ın İbrahim Han'ı sadık bir kul olarak söz veriyorum: 1) Gence ilinden getirildikleri için genel vali tarafından belirlenen bir fiyatla buğday ve çim sunacağım. 2) Şuşa kalesinde bulunan birliklerin birlik başkanlarının kalacakları evlerini ben tahsis edeceğim ve onlara gerekli yakacak maddelerini sağlayacağım. 3) Şuşa kalesinin yakınından Yelizavetpol'a gidip gelen araba tahsis edeceğim. 4) Hükümet Cavada'dan Şuşa'ya bir yol yapmak isterse, işçilerin parasını hükümet tarafından tayin edilen döviz kuru üzerinden ödeyeceğim.

Yedinci Madde

Şuşa ve Karabağlı İbrahim han ve mirasçılarına şükran ve merhamet ifadesi olarak bayrağını bütün Rus amblemleriyle süslüyor, bayrak da hem hanedan sembolü hem de asil tarafından verilen iktidarın sembolü olarak savaşa girildiğinde kaldırılmalı...

Sekizinci Madde

Gelirimi Şuşa ve Karabağlı İbrahim Han olarak kullanmam için izin verildiğinden beri, I. Aleksandır'a yüksek sadakat gösteriyorum. Birkaç ay için Tiflis'te bulunan I. Aleksandır'ın hazinesi için yılda 8000 çevron ödemek zorundayım. Bu ödeme, 1. Eylülde birinci sözleşmenin onaylanması ile ilk bölümü 4000 çevron olarak başlayacak . Asya kuralına göre, büyük oğlum Memmed – Hasan Ağa'nın oğlu Şükürallah'ı daima Tiflis'te yaşaması için feda etmeliyim.

Dokuzuncu Madde

Tiflis'te sadakat için tutulacak torunum için günde Rus parasıyla 10 gümüş kadar tutan altın vermeliyim.

Onuncu Madde

Bu sözleşmenin süresi sonsuza kadardır ve üzerinde dKürek nehri yakınlarındaki değişiklik yapılamaz.

On Birinci Madde

Devlet mührü ile bu belgenin imzalandığı tarihten altı aydan daha uzun bir süre veya mümkünse daha hızlı bir şekilde onaylanması gerekiyor. Yukarıdaki gerçeklerin doğru olduğunu belirtmek için aşağıda imzaları olanlar 14. Mayıs'ta (Müslüman takvimi uygulandığında 1220 yılının altıncı ayı boyunca) 1805 yazında Kürek Nehri yakınlarındaki Yelizavetpol ilinde imza atıp mühürlerini vurdular.

2.3.3. Karabağın Çar Rusiyası Tarafından İşğalı

1805 Yılında imzalanan Kürekçay anlaşması ile Karabağ Hanlığı aslında Rusya'ya bağlandı. Han hükümetini 17 yıl daha yaşatmak, stratejik bir amaç için gerekliydi. 1806 yılında İbrahim Han'ın öldürülmesi, Rusya'nın herhangi bir anlaşmaya ve yasaya uymadığını herkese gösterdi. Böyle bir ortamda yerine Han olan oğlu Mehdikulu'nun hakimiyeti (1806 – 1822) sağlam değildi. Çar hükümeti, işgal rejimini güçlendirebilmek ve hanlığın topraklarına iyice yerleşebilmek amacı ile yerel Müslüman hakim tabakanın ekonomik haklarını ellerinden alarak zayıflatmak, aksine kendisini desteklediklerine inandıkları Grigoryanlaşmış ve Ermenileşmiş Albanları üstün tabaka haline getirmeye çalışıyordu. Hanlık ortadan kaldırıldıktan

sonra Kuzey Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi, sokağa çıkma kontrol altına alınmış, bunun için bir yönetim kurulmuştu. Bu yönetim birimi, Askeri Müslüman dairesine (merkezi Şuşa) dahil edilmişti. Bu dönemde Rus birliklerinin işgal operasyonlarında yer alan ve aslen Ermeni olan korgeneral V.K. Medetov (1782 – 1829) Karabağ'da tam anlamı ile bir Ermeni – Rus sömürge rejimi yaratmıştı. Çar hükümeti, 1830 yılı isyanlarının sonucunda Güney Kafkasya'da 10. Nisan. 1840 tarihinde bir askeri reform yaptı. Bu reform sonucunda, Karabağ eyaleti Şuşa kazası olmuş ve Kaspî vilayetine (merkezi Şamahı) bağlanmıştı. Böylece Karabağ konsepti siyasi anlamını kaybetti ve sadece coğrafi yer adı olarak kaldı. 1846 yılında yapılan idari bölünme sırasında Şuşa yeni kurulan Şamahı valiliğine 1859'dan sonra da Bakü valiliğine tabi edildi. 1867 yılında Gence vilayeti kurulduktan sonra Şuşa kazası Gence vilayetinin kazası olur. Toprakları üçe bölünür üç kaza merkezi, Zengezur, Cevanşir ve Cebrail ortaya çıkar. Böylece Şuşa kazası idari – politik rolünü tamamen kaybeder. Böyle bir idari bölünme belirli bir amaç için uygulanmıştır. Bu reformlar Ermenilerin yönetim sisteminde daha geniş yer almaları için yaratılmıştı. Çarizm Kuzey Azerbaycan topraklarını işgal etti, bu topraklarda sağlam yerleşmek için nüfusun büyük kısmının Ermenileştirilmesi siyasetini yürütüyordu. 1828 Türkmençay anlaşmasından sonra bu durum daha düzenli bir şekle getirildi. Ermenilerin, İran'dan Kuzey Azerbaycan'a nakledilmeleri anlaşmanın 15. Maddesi uyarınca yapılıyordu. Bu maddeye göre, İran'dan gelen Ermenilere ülkede yaşayan memur ve sakinler yanlarında getirdikleri eşyalara gümrük vergisi ödemeyecekler, bu mallarını vergi vermeden serbestçe satacaklar ya da mal satın alabileceklerdi. Fakat bu af, mahkemeye düşen, ceza alanlar için geçerli olmayacaktı. Bu af maddesi, İran'dan toplu şekilde Kuzey Azerbaycan'a dahil olan Ermenilerin Karabağ'a aktarılmasını sağlamak için anlaşmaya dahil edilmişti. Ermenilerin Anadolu'dan ve İran'dan önce kuzey Azerbaycan'a oradan Karabağ'a gönderilmelerinin en önemli sebebi güya boş olan Karabağ topraklarıydı. Karabağ hanlığı lağv edildiği zaman, hanlığın nüfusunun etnik dağılımı Kafkasya'daki Rus ordularının baş komutanı A.P. yermolov'un (1816 – 1827) emri ile düzenlenen “ Açıklama “ içerisinde yer alır. Daha bu belgenin hayata geçirilmesine kadar (1805 – 1822) Karabağ'da yapılan Ermenileştirme politikasına rağmen verileri (1593 yılından itibaren kıyaslarsak burada nüfusun çoğunluğunu yine de Azerbaycan Türklerinin oluşturduğunu görürüz. “ Açıklama” ya göre; Karabağ eyaletinde bulunan 20.095 aileden 15.729'u Azerbaycanlı (1.111 aile şehirde, 14.168 aile

köyde) yaşıyordu. 4366 Ermeni ailesi, bunların bir kısmı Alban Ermenisi idi (421 aile şehirde, 3945 aile köyde) yaşıyordu. Bu Ermenilerin büyük çoğunluğu Gregoryan ve Albaniya Ermeni'si idi. Ermenilerin kitleler halinde Karabağ'a aktarılmaları sonucu, yeni Ermeni köyleri (Marağalı, Canyon v.s.) meydana gelmeye başlamıştı. Ermeniler sonralar bu “ göç “ şerefine Karabağ'da anıtlar dikmişler, fakat yirminci yüz yılın seksenli yıllarında Azerbaycan'a karşı toprak iddiasına kalktıkları zaman bunları yıkmışlardı). Resmi veilere göre 1828 – 1830 arasında iki yıl içinde Kuzey Azerbaycan dahil, Karabağ'a İran'dan kırk bin, Osmanlı İmparatorluğundan doksan bin Ermeni aktarıldı. Kayıt dışı Ermeniler tarafından yerlerinden edilmiş kişilerin sayısı 200 bini aştı. Göçten sonra Karabağ'daki Ermenilerin sayısı artmaya başladı. Dağlık Karabağ'ın Albaniya nüfusunun Gregoryanlaşması ve Ermenileştirilmesi süreci uzun soluklu bir süreçti.

1) Karabağ'ın yerli nüfusu, diğer Kuzey Azerbaycan topraklarındaki (Albaniya) nüfusu gibi Albanya kabileleriydi.

2) IV. Yüz yılın başlarında Albanya'da Hıristiyanlık yayılmıştı.

3) Arap Halifeliğinin Kuzey Azerbaycan'ın işgali ve hükümler döneminde VII – IX yüz yıllarda ülkede islam dini yayılmış, fakat Karabağ'ın dağlık bölgesinde yaşayan Albanlar Hıristiyan olarak kalmışlardır.

4) Güney Kafkasya'ya göç eden Ermeni – Gregoryan misyonerleri Arap hilafetinin işgalleri sonucunda elverişli ortamı kullanarak Karabağ'ın dağlık kısmının Hıristiyan Albanya nüfusunu grigoryanlaştırmışlar, bunun ardından da Ermenileştirme süreci başlamıştır.

5) Karabağ'ın dağlık kısmının Hıristiyan nüfusu, Rus çarı I: Petro'ya yazdıkları mektupta kendilerini “ Albanyalı Hıristiyanlar “ adlandırmışlardır. Bu da onların , on sekizinci yüz yılın başında kendilerini Ermeni olarak görmediklerini ispatlayan önemli bir kanıttır.

6) Rusya'nın bölgeye müdahalesi Ermenilerin diğer ülkelerden Güney Kafkasya'ya özellikle Azerbaycan'a taşınmasına imkan sağladı. Bölgede Ermeni faktörünün güçlenmesine yardım etti. Bu politika Azerbaycan Cumhuriyeti Albanları'nın Karabağ'ın dağlık kesimindeki tarihi kaderinde bir dönüm noktası oldu. Yabancılaşmaları son aşamaya geldi.

7) Rusya – İran savaşları zamanı (1804-1813, 1826 – 1828) , ÖZELLİKLE 1828 yılında Türkmençay ve Rusya – Osmanlı savaşları (1806 – 1812, 1828 – 1829) sırasında özellikle 1829 Edirne anlaşmasından sonra İran ve Osmanlı

devletlerinden Kuzey Azerbaycan'ın diğerk bölgeleri ile birlikte Ermenilerin Karabağ'a kitleler halinde aktarılması, Girigoryanlaşmış Alban nüfusunun Ermenileşme sürecini sona erdirmiştir. 1836 tarihinde Albanya Katolikliği lağv edildi ve Albanlar o tarihten itibaren kendilerini Ermeni olarak adlandırmaya başladılar.

8) Bütün bunlara rağmen Dağlık Karabağ Ermenileri, Ermeni nüfusu içerisinde Alban köklerini korumuşlardır.

Azerbaycan'da Karabağ Dahil Olmak üzere Ermeni Soykırımının yaygınlaştırılması

1930'lu yıllardan sonra Ermeniler, Karabağ dahil olmak üzere Kuzey Azerbaycan topraklarına devamlı transfer edildiler. N. Shavrov, 1911'de Transcaucasian'da 1.3 yüz bin kişiyi yazdı. Binden fazla Ermeni yazılı olduğu halde buraya gelmedi. Yine de, 1916 yılında Karabağ'daki nüfusun % 51'i (hanedan sınırları içinde) Azerbaycanlı idi ve % 46'sı Ermeni (yerel Albanya Ermenileri ile birlikte) idi. Bu durum, Rusları rahatsız etti. Durumu düzeltmek maksadı ile Karabağ'ın dağlık bölgelerine Ermenilerin taşınması daha yaygın hale getirildi. Bu, Ermenilerin kompakt bir yere toplanması ve stratejik niyetlerini hayata geçirebilmeleri için yapıldı. Ermenilerin idari sistem içinde güçlendirilmeleri, tehcir yoluyla sayılarının mekanik olarak artması ve ekonomik potansiyellerinin güçlendirilmesi ile paralel olarak yürütüldü. Böylece Ermeniler, çar yönetimi ve yaratılan olumlu koşulların kapsamlı desteği sonucunda karabağ'ın ekonomik hayatına hakim oldular. Rusya imparatorluğunun ayrımcılık politikası, çarizmin desteği ve maksatlı politikaları sonucunda Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'da oluşan ekonomik potansiyelleri 1872 de Bakü'de petrol dolu topraklar üzerinde iltizam sisteminin iptali sırasında daha belirgin olarak göze çarpmaya başladı. Sonuç olarak Azerbaycanlılar petrol sahalarının sadece % 5'ini, Ermeniler ise % 50'sini satın aldılar. Bakü'de faaliyette olan 167 petrol şirketinin 55 büyük ve orta ölçekli şirketi Ermenilere aitti. Ermenilerin eğitim düzeylerinin yükseltilmesi için tüm koşullar yaratılmıştı. Bütün bunlara rağmen merkezi Karabağ ve Şuşa, Azerbaycan halkının sosyo – politik ve kültür merkezlerinden biri olarak kaldı. Çar hükümetinin ve onun el altıları olan Ermenilerin tüm engellemelerine ve direnişlerine rağmen Karabağ Azerbaycan – Müslüman diyarı gibi geliyordu. Bu durumu normal kabul etmeyen Rus Çarlığı, Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'a dahil Karabağ'a toplu halde göç etmelerine ve

burada onların idari – siyasi, sosyo – ekonomik ve kültürel gelişmeleri için imkânlar yarattı. Bu imkanları en geniş şekilde kullanan Ermeniler çok geçmeden Azerbaycan topraklarında “ Büyük Ermenistan “ düşüncesini gerçekleştirmek için açık mücadeleye başladılar. “ Büyük Ermenistan “ düşüncesinin temel unsuru; Karabağ, Erivan, Nahçıvan ve diğer Azerbaycan topraklarının yerli Azerbaycanlı nüfusu yok etmek ve o toprakları ele geçirmekten ibaretti. 1890 yıllarından başlayarak Osmanlı devleti içinde, Ermenilerin çıkardıkları isyanları Osmanlı devleti bastırınca, “ Büyük Ermenistan “ düşüncesi doğal olarak Kuzey Azerbaycan üzerinde yoğunlaştırıldı. 1905 yılından itibaren günümüze kadar aralıklarla bu düşüncenin hayata geçirilmesi uğrunda Ermeniler Azerbaycan halkına soykırım uyguladılar, toplu katliamlar yaptılar. Soykırım politikaları, Karabağ’da daha trajik hale getirildi. 1905 – 1906 yılları içerisinde yaptıkları soykırımlar Ermenileri sakinleştirmede, aksine daha saldırgan hale getirdi. 1914 yılında başlayan I. Dünya savaşının şartları içerisinde Ermeniler bu mitolojik “ Büyük Ermenistan “ devleti kurmaya kalkıştılar. Savaş başlar başlamaz, Osmanlı ordularını arkadan vurmaya, köyleri kasabaları basmaya, yakıp yıkmaya başladılar. Osmanlı Devleti, bu hainliklere karşı tedbir almakta gecikmedi. 1915 yılında ünlü “ Yer değiştirme kanununu “ çıkardı. Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesinde yaşayan tüm Ermenileri savaş bölgesinin dışına çıkardı. Yapılan “ yer değiştirme “ hareketinden kaçarak kendini kurtaran çetecilerin büyük bir kısmı Güney Kafkasya’ya geldi. Azerbaycanlılara karşı soykırımlarını burada sürdürdüler. 1917 Devrimi ile çar hükümetinin devrilmesi ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra, Kafkasya’da oluşan anarşi ortamında Rus ordusunda hizmet eden Ermeni çeteleri Taşnak – Bolşevik gurupları ile birleşerek Azerbaycanlılara karşı, korkunç bir soykırım dönemi başlattı. Bu dönemin en korkunç soykırımı 1918 Mart’ında Bakü’de gerçekleştirildi. Aynı dönem içinde Azerbaycan’ı kapsayan yeni kitlesel soykırımlar Azerbaycan halkına sert ve acılarla dolu büyük bir darbe vurdu. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla yeni bir dönem başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermeni siahlı gurupların ve Taşnak – Bolşevik guruplarının Kuzey Azerbaycan yaşayan Azerbaycan Türklerinin yok edilmesini önlemek için yeni adımlar attı.

2.4. Çar Rusyasının İmperalist Siyaseti

XIX. Yüz yıl başlarında Çarlık Rusya’sı (İran ve Rusya arasında Azerbaycan topraklarının paylaşılmasına dair 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları

imzalandıktan sonra) eski Azerbaycan topraklarında tampon bölge oluşturmak maksadı ile “ Ermeni Devleti “ kurma planını hayata geçirmeye başlamıştır. Bundan en azı üç yüz yıl önce, ileride kurulacak Rus imparatorluğunun geleceği hakkında düşünen Rus çarı I. Petro güneye gönderdiği ilk Ruslara “ onları (Ermenileri) kandırıp bizim topraklara getirmeye çalışmak gerekir ki, Rusya’nın bir dayanağı olsun” demişti. Bu amaçla İran ve Türkiye topraklarında yaşayan 300 bin kadar Ermeni XIX. Yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan’a getirilmiş ve İrevan (Yerevan) Karabağ, Nahçıvan, Zengezur, Dereleyez, Ordubad, Vedibasar ve diğer bölgelere yerleştirilmiştir. Bu Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmelerine rağmen, Azerbaycan Türkleri bu bölgelerde nüfus olarak Ermenilerden yine de fazlaydılar. Örneğin; 1886 yılında gence bölgesindeki Zengezur’da olan 326 köyün sadece sekiz tanesi Ermeni köyü idi. Genel nüfusun % 66’sını Azerbaycan Türkleri, % 34’nü Ermeniler oluşturuyordu. Nüfusu dengelemek ya da Ermeni nüfusunu yükseltmek amacı ile bölgelerde yaşayan Azerbaycanlılara karşı soykırım politikasına el atılmış, Ermeniler çar Rusya’sı tarafından gizlice silahlandırılmış, askei birlikler, çeteler oluşturulmuştu. Şimdiki Ermenistan ve Dağlık Karabağ topraklarından Azerbaycanlıların zorla çıkarılması, topraklarına el konulması, sivil halka karşı şiddet, vahşet uygulanması, Rusya çar hükümetinin himayesi ve yardımı ile yirminci yüz yılın başlarında, özellikle 1905 – 1907 yılları arasında zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde, Azerbaycan’ın Zengezur, İrevan, Nahçıvan, Ordubad, Kazak ve Karabağ bölgelerinde yüzlerce köy yakıldı, binlerce insan zoraki göçe tabi tutuldu, gitmeyenler ise acımasızca katledildi. Ana karnındaki bebeklere kadar binlerce masum insan öldürüldü.

2.5. Gülistan Sözleşmesi

Azerbaycan topraklarını Rusya ile İran arasında paylaştıran Gülistan Anlaşması’nın üzerinden iki yüz dört yıl geçti. 12. Ekim. 1813’te imzalanan ilk anlaşma ile Azerbaycan, Rusya ve İran arasında paylaşıldı. Çarlık Rusya’sı Osmanlı İmparatorluğu ile 1812 yazında imzaladığı Bükreş anlaşmasında, Osmanlı devleti Rusya’nın Kafkasya işgalini tanıyor ve Kafkasya’daki toprakların iddiasından vaz geçiyordu. 1812 yılında Napolyon’un Rusya’ya saldırısından yararlanmaya çalışan İran veliahdi Abbas Mirza, Rusya’nın işgal ettiği Azerbaycan Hanlıklarına saldırırsa da, general P. Kotlyarevski bu saldırıyı püskürtüyor ve bölgede askeri üstünlük

kuruyordu. Bu durum, İngiltere'yi oldukça rahatsız ediyor ve onların ısrarı ile Rusya ile İran anlaşma imzalama kararı alıyorlar. 1813 yılının 12. Ekim günü Gülistan köyünde birinci Rusya – İran savaşının sona erdiğini bildiren sözleşme imzalanıyor. Bu anlaşma, imzalandığı yerin adıyla, Gülistan Anlaşması olarak tarihte yer almıştır. Sözleşmeyi İran adına şahın vekili Mirze Abdülhesen Han, Rusya adına Ratişev imzaladılar. Bu barış sözleşmesi hükümlerine göre Kuzey Azerbaycan Hanlıklarından Erivan ve Nahçıvan hariç, diğer hanlıklar (Lenkeran, Şirvan, Guba, Bakü, Gence, Karabağ, Şeki) hanlıkları Rusya'ya bırakıldı.

Yüce Allah İçin

Savaşın felaketlerine, kalpten gelen felakete son vermek, barış ve iyi komşuluk dostluğunu, tüm Rus İmparatorluğu'na ve İran Devleti'ne geri getirmek ve yetkili komiserlerini adalet ve kurtuluş için yeniden kurma hakkını aramak için görevlendirmiştir. Majeste tüm Rusya imparatoru, Gürcistan ve Kafkasya hattındaki birliklerin genel komutanı, Astarhan ve Kafkasya bölgelerinde, Gürcistan sivil bölümünde görevli, ayrıca bu ülkenin tüm sınır işleri Genel Müdürü, Hazar askeri Filo Komutanı, Kutsal Aleksandır Nevski, birinci Kutsal Anna, dördüncü derece Kutsal, çilekeş ve yetenekli Georgi din adamları, ayrıca üzerinde yiğitliğe göre yazısı olan altın kılıçla taltif edilmiş ekselansları Nikolay Rtişşevi; Majesteleri İran şahı ise; kendisinin Türkiye ve İngiltere saraylarında olağanüstü elçisi olmuş, İran reisleri arasında seçilmiş, kendi kralından pırlantalarla süslü hançer ve kılıç almış, şal elbiseden ve pırlantalarla bezenmiş at süsleri destesi ile lütuf görmüş, kendi padişahının en yakın memuru, İran Sarayı'nın gizli işler müşaviri, vezir soyuna mensup olan, ikinci derece Han, üst rütbeli ve çok hürmetli Mirza Hasan Han olarak bizler, Karabağ mülkünde, Zeyve nehri yakınındaki Gülüstan köyünde toplanarak vekaletlerimizi birbirimize sunduktan sonra, her birimiz, kendi tarafımızda bizim hükümdarlarımız adına tesis edeceğimiz barış ve dostluğa ait olan her şeyi gözden geçirip bize verilmiş hakimiyet ve yüksek yetkilere göre aşağıdaki maddeleri karara aldık ve sonsuza kadar teyit ettik.

Birinci Madde

Şimdiye kadar Rusya İmparatorluğu ile İran devleti arasındaki düşmanlık ve memnuniyetsizlik bu anlaşma ile sona erdirilmiştir. Bütün Rus hükümdarları, İran

Şah'ının ve tahtının mirasçuları ve yüksek güçler arasındaki karşılıklı ebedi barışın onuruna sahipler, dostluk ve yardımsever dostluk göstereceklerine razı olurlar.

İkinci Madde

Madem, her iki devlet arasında ilk ilişkiler yoluyla yani her bir tarafın anda tam sahip olduğu topraklara, hanlıklara, mülklere sahip kalması temelinde barışın tesisi artık karşılıklı mutabakata varılan, o zaman şimdiki zamandan itibaren ve gelecekte tüm Rusya İmparatorluğu ve İran Devleti arasındaki sınır aşağıdaki gibi olsun. Adınabazar denilen yerden başlayarak düz hatla Mugan ovası, Aras ırmağından Yeddibulak geçidine dek, oradan da yukarı Kepenek nehrinin Aras ile birleştiği yere, sonra da Kepenek nehrinin sağ tarafı ile Mehri dağları silsilesine ve oradan da Karabağ ve Nahçıvan Hanlıklarının merzleri ile devam ettirecek Alagöz dağları silsilesi ile Karabağ, Nahçıvan, İrevan hanlıklarının ve Yelizavetpol dairesinin (eski Gence hanlığının) bir bölümünün merkezlerini birleşen derelik merkezine dek, buradan İrevan Hanlığını Yelizavetpol dairesinden, ayrıca Kazak ve Şemseddin topraklarından, oradan da dağlar silsilesi ile nehrin sağ tarafı ile onun akarı yönünde, Hamzaçimen yoluyla Pembek dağları silsilesi ile Şuragöl Merzia ile, Mastaras ve Artikin arası ile Arpa nehrine kadardır. Bununla birlikte, Talış mülkü savaş sırasında elden ele geçtiğine göre, bu Hanlığın Erdebil taraftan sınırları, daha fazla dürüstlük için, her iki taraftan ortak kararla seçilmiş komiserler (onlar genel nehirler, akarsular, nehirler, göller, doğal alanlar, bunların komutanlarının önderliğinde olan açık ve ayrıntılı açıklamalarıyla birlikte) bu sözleşme, kapanışından ve onaylanmasından sonra belirlenecektir. Yukarıdaki sınırların dışında her iki komisyon komiserlerinin analizinden sonra bu tarafın çizgisinin ötesinde ne olursa olsun verecektir.

Üçüncü Madde

Şah, Gence hanlığının yanı sıra, Karabağ ve şimdi Yelizavetpol olarak değiştirilen Gence, Şeki, Şirvan, Derbent, Guba, Bakü ve Talış (buda Hanlık), İmparatorluk, Guria, Migrelya ve Abhazya gibi Dağıstan, Gürcistan (Şuragö ile birlikte) ve şu anda kurulu olan sınır Kafkaslar (bu ikinci ve hazar Denizi'ne ve halklara ait topraklar) Rus imparatorluğuna ait tüm mülk ve araziler Rus İmparatorluğu mülkiyetindedir.

Dördüncü Madde

Her ülke için tüm Rusya İmparatorunun uygulaması İran Şah'ının karşılıklı dostluğunu ifade etmek ve İran'da bu komşu devlet de, İran'da kendi adına ve özel elçiler adına İran'a hakim olma arzusunu içtenlikle savunmak için İran Şah'ı, varisine gerekirse yardım etmeyi taahhüt eder, hiçbir yabancı düşmanın İran devletinin içine müdahale etmesine ve İran Sarayı'nın yüce Rus Sarayı'nın yardımıyla güçlenmesine izin vermez. Bununla birlikte, İran Şahı'nın oğulları arasında çatışmalar varsa, Rusya İmparatoru Şah'ın isteğine karşı müdahale etmeyecektir.

Beşinci Madde

Rus tüccar gemilerine kuaral olarak Hazar kıyılarında yüzme ve kapatma hakkı verilmektedir. Rus ticaret gemileri, bir kaza anında İranlılardan yardım alıyordu. İran ticaret gemilerine Hazar Denizi'nde yüzme ve çarpma sırasında her türlü yardımı sağlamaları gereken Rusya limanlarına girme hakkı veriliyordu. Savaştan önce ve sonra barış zamanı süresince askeri gemilere gelince, Rus bayrağı daima Hazar Denizi'nde var olacaktır. Bu bağlamda, önceki ayrıcalık yalnızca Rusya Devleti'ne verilmektedir. Ancak barış zamanı herhangi bir devletin bayrağı Hazar Denizi'nde olabilir.

Altıncı Madde

Her iki taraf da savaşta, ele geçirilenler, her iki taraftan gıda ve ulaşım masrafları sağlanarak dinler tarafından ele geçirilenler, akrabalar, kanunu kötüye kullanmayan ve ihlal etmeyen herkes, gönüllülük iradesi için uyuğuna bakılmaksızın anlaşma imzalandıktan sonra, üç ay içerisinde kendi vatanına dönmek için özgürdür. Aynı zamanda her iki taraftan kaçanlar da affedilecektir.

Yedinci Madde

Yukarıdakilere ek olarak gerekirse, yüksek mahkemelerin yargıçları veya büyükelçilerin sıralamaları, daha yüksek makamların sakinleri tarafından verilecek işin önemine göre belirlenecektir. Kasabalarda ticaret için mütevellî heyeti olarak atanan ondan fazla kişi, görevlerine onurun emanetini alan memur olarak başlamalı ve kararname uyarınca her biri dezavantaj olsa bile sadece zarar vermekle yükümlü değildir, bu tür eğilimli olanları tatmin etmek için, iki tarafın doğasını haksız olarak değerlendirmek gerekir.

Sekizinci Madde

Alahihazretlerin kendi hükümetlerinden veya hükümetleri tarafından atanmış sınır reislerinden alınmış, onların gerçek tüccarlar, Rusya veya İran vatandaşları olduğunu doğrulayan yazılı belgelere sahip tabileri arasındaki ticaret ilişkilerine gelince, anlaşma yapan her iki devlete kara yolu ve deniz yolu ile serbestçe gelmeye, orada kim ne kadar istiyorsa yaşamaya, tüccarlar göndermeye, ayrıca kısa zaman içinde oradan çıkıp gitmeye, Rusya İmparatorluğu'na mensup olan yerlerden İran devletine getirilen ve karşılıklı olarak İran'dan oraya götürülen malların satılmasına ve diğer mallarla değiştirilmesine izin verilecektir. Hem yüksek devletin tüccarları, hem de görevleri arasındaki anlaşmazlıklar olağan prosedür çerçevesindeki şikayet, konsolosluga veya komisyon üyelerine ve yokluğunda kanun uygulayıcısına bildirilecektir. Bu bildirim alanlar, isteklere tam adaletle bakacaklar ve şikayet sahiplerinin incinmesine ve sıkıştırılmasına kesinlikle yol vermeyeceklerdir. İran'a geri gelen İranlı tüccarlar, malları ile birlikte İran ile dost olan diğer ülkelere de serbestçe gideceklerdir. Bu nedenle, İran Hükümeti, bu tüccarların serbest dolaşımı için gerekli olan pasaportları sağlayacaktır. Rusya ile ticaret yapmak için Rusya ile dost olan diğer ülkelere gitmek isteyen İran tüccarlarına da bu prosedür uygulanacaktır. Rus torunlardan herhangi birinden İran'a gelenler, mülkleri ve diğer taşınmazlar, öncelikle Rus imparatorluğu devletine ve tüm kültürel haklar, devletlere dayanan dost devlet konusuna aittir; makbuzlarına, yoldaşlarına veya akrabalarına yasal olarak verilmeli ve bu mülkleri kendi arzuları ve kendi malları gibi satabilmelidir.

Dokuzuncu Madde

Rus tüccarlarından İran şehirlerine veya limanlarına gelenlerden gümrük vergisi yüzde yüzünden fazlası değil ve bu tüccarlar, nereye giderlerse gitsinler gittikleri yerde ikinci kez gümrük vergisi ödemezler ve orada almış oldukları İran malları ile geleneklere uygun, vergi, gümrük vergisi ödemezler. İran vatandaşları tarafından Rusya şehirlerine ve limanlarına ihraç edilen mallar için de aynı uygulama yapılacaktır.

Onuncu Madde

Malları akti sağlayan iki devletin limanlarına veya akit veren devletin sınırlarına getirdikten sonra kontrolü altındaki tüccarların, gümrük memurlarının veya yargı

adamlarının izni olmaksızın malları almaya, satmaya ve değiştirme hakkını kullanması serbesttir. Ticaretin sınırsız dolaşımından ve satıcıdan ve alıcıdan kamu hazinesine düzenli ve gönüllü katkılar üretileceği belirtildi.

On Birinci Madde

Bu anlaşma imzalandıktan sonra, her iki devletin müvekkilli, karşılıklı olarak ve gecikmeksizin tüm yerlere onun hakkında gerekli haber ve her yere askeri operasyonların derhal durdurulması hakkında emirler göndersinler. İki kopya (Fars diline tercümesi ile birlikte) yazılmış ve anlaşma bağlayan yüksek tarafların yukarıda gösterilmiş müvekkilli tarafından imzalanarak onların mühürleri ile tasdik edilmiş ve karşılıklı olarak değiştirilmiş bu ebedi barış anlaşması Rusya İmparatoru ve İran Şah'ı tarafından tesis edilecek ve imzalarıyla ciddi şekilde onaylanacaktır. Bu anlaşmanın bu tasdikli örneklerini bu saraylardan, karşılıklı surette gönderilmekle onların yukarıda adları çekilmiş müvekkillere üç ay sürecinden sonra ulaştırılacak. Anlaşma bin sekiz yüz on üçüncü yıl ekim ayının on ikinci günü, İran takvimine göre bin iki yüz yirmi sekizinci yıl Şevval ayının yirmi dokuzuncu günü Karabağ mülkünde Zeyve nehri yakınındaki Gülüstan köyünde Rus ordugâhında imzalanmıştır.

İmzalayanlar:

Gürcistan'da Komiser ve Genel Komutan Nikolay Rtischev

İmza – mühür

İran Devletinin Sorumlu Komisyon Üyesi İran, Mirza Abul Hasan Khan

İmza – Mühür

2.6. Türkmençay Sözleşmesi

Türkmençay Antlaşması 10. Şubat. 1828 tarihinde Rusya'nın İran ile Güney Azerbaycan'ın Türkmençay köyünde imzalandı. Bu anlaşma ile bu iki devlet arasında yapılmış olan 1813. 13. Ekim tarihli Gülüstan anlaşması yürürlükten kaldırıldı. Türkmençay Antlaşması ile Kafkasya ülkeleri Rusya ile kesin olarak birleştirildi.(Nahçıvan ve Erivan hanlıkları dahil olmak üzere). Rusya, Hazar Denizi'nde donanma bulunduran tek devlet olmak hakkını aynen korudu. İran, savaş tazminatı olarak Rusya'ya 20 milyon Manat değerinde gümüş para ödeyecektir. 1804

– 1813 ve 18126 – 1828 yılları arasındaki Rusya – İran savaşlarına kesin olarak son verildi. Kafkasya'daki feodaller arasındaki çekişmeler son buldu. Bunlara ek olarak Türkmençay antlaşması, birleşmiş Azerbaycan halkını iki ayrı yere böldü. Bu anlaşmanın metni Rusya'da defalarca yayınlanmıştır. Maddelerine şöyle bir göz atmakta yarar olduğunu düşünüyorum.

Birinci Madde

Rus imparatoru ve Majestelerinin varisleri, tahtın mirasçıları ve halefleri, devletlerin ve halkların barış ve dostluk içinde yaşamalarına tam razı olurlar.

İkinci Madde

Rus İmparatoru ve İran Şehzadesi, anlaşmanın kuvvetine ilişkin Gülüstan anlaşmasının karşılıklı taahhütlerinin, savaşın sona erdiğini görüş birliği içerisinde itiraf ederler. Yakın ve uzak bir gelecekte Rusya ve İran arasındaki barış ve dostluk ilişkilerini, mevcut şartlar ve onaylamaları gereken kararlarla değiştirmek için Gülüstan mukavelesini gerekli görürler.

Üçüncü Madde

İran şehzadesi, kendi ve mirasçıları adına, Rus İmparatorluğunun tam mülkiyetinde bulunan bu anlaşma ile İrevan hanları ve Nahçıvan Hanlığında bir iddiada bulunur. Bu imtiyazın bir sonucu olarak varisler bu anlaşmanın imzalanmasına saygı gösterir ve her iki hanlığın idaresine ilişkin altı ayı aşmamak üzere tüm arşiv belgelerinin yetkisini Rusya'ya devretmeyi vaad eder.

Dördüncü Madde

Sözleşmeye katılan tarafların razılığı ile her iki devlet arasındaki sınırlar aşağıdaki gibi çizilir: sınır hattı, Türkiye topraklarının ucundaki küçük Ararat dağının zirvesindeki tuz yönüne en yakın noktadan başlayarak o dağları geçer; buradan küçük Ararat dağının güney tarafından akan aşağı Karasu nehrinin yukarısına iner, sonra sınır hattı o nehrin akarı üzere Şerur kasabası karşısında o nehrin Aras'a döküldüğü yere dek devam eder; bu arazide Abbasabad kalesi ve Aras nehrinin yatağını takip ederek geçer. Burada kalenin Aras'ın sağ sahilinde yer alan dış surlarının yanında yarım araç, yani 3.2 eninde her yöne genişleyecek ve o çevrede bulunan arazi bütünüyle Rusya'ya ait olacak ve bugünden sayılmakla iki ay içinde en

yüksek hassasiyetle ayrılacaktır. Sınır çizgisi o yerden, gösterilen devrenin doğu Aras'ın kıyısına birleştiği yerden başlayarak bir daha o nehrin yatağı ile Yeddibulak yönüne gidiyor; buradan İran toprakları Aras nehri yatağı üzere 3 araç, yani 21 Rusya versti uzanacaktır. Sonra sınır Muran ovası aracılığı ile Bolkar nehrine, iki ufacık Pazar ve Sarıkamış nehirlerinin birleşmesinden 3 araç, yani 21 verst aşağıda olan topraklara gidiyor; sınır buradan Bolkar nehrinin sol sahili ile yukarı, adı geçen küçük Pazar ve Sarıkamış nehirlerinin birleşmesine kadar devam edecek, sonra Pazar nehrinin sağ sahili ile onun yukarılarına doğru devam ediyor, buradan öyle bir devam edecek ki, o yükseklikten Hazar Denizi'ne dökülen tüm sular Rusya'ya ait olacaktır. İran tarafında akan tüm sular ise İran'a ait olacaktır. Burada, iki devlet arasındaki sınır dik zirveler ile belirlenir. Dik zirvelerin Hazar denizine dik düşüşü Rusya'ya ait, yan düşüşü ise İran'a ait olacaktır. Suların yollarını ikiye bölen dağların başı, yukarıda Adınapazar'ın yukarı akarı ve çığır zirvesi arasındaki alan hakkında anlaşıldığı gibi burada aynı sınır hududunu teşkil edecektir. Sonra sınır hattı, suların akarına ait konulan kuralları sürekli takip ederek Kemerguhun zirvesinden Çuvand dairelerini ayıran dağ silsilesi üzere Velkiç dairesine ulaşacaktır. Böylece, Darin zirvesinden başka, Zuvand çemberi de Rusya'ya kalacaktır. Her iki devlet arasındaki sınır çizgisi su akımının yukarıda belirtilen kurallarına daima uygun olarak Velkiç dairesi sınırından Kloputan'ın zirvesi ve Velkiç dairesindeki dağların baş silsilesi üzere Astara nehrinin kuzey kaynağına dek devam edecek ki, burada da Rusya topraklarını İran'dan ayıran sınır çizgisi sona erecektir.

Beşinci Madde

İran şahı ve Rusya İmparatoru ile mirasçıları adına; ayrıca İran tahtının halefleri adına; yukarıda belirtilen sınır çizgisi ile Kafkas Dağları ve Hazar denizi arasındaki tüm topraklar üzerinde yaşayan tüm göçebe ve diğer halkların yanı sıra tüm adaların daima Rusya imparatorluğuna ait olduğunu kabul ederler.

Altıncı Madde

İran Devleti, iki ülke arasındaki savaşta Rusya İmparatorluğuna dayatılan büyük miktarda para ödenmekle birlikte, iki devlet, Rus halkının zararlarını telâfi etmek ve onlara tazminat ödemekle yükümlüdürler. Bu parayı, iki sözleşmecî taraf, primin var olan Traktat'a dahil olabilecek belirli bir sözleşme ile ödeme emri ve garanti şartları

yerine getirilmiş olan toplam yirmi milyon gümüş pound karşılığında ödemeyi kabul etmişlerdir.

Yedinci Madde

Şehzade Muhammed Abbas Mirza'yı mirasçı ve halefini tayin etmek için İran ve Rusya İmparatorlarının tümünün dostluğunu ve bu yönetimin onaylanmasına yardımcı olma arzusunu kanıtlaması isteğinde bulundu. Abbas Mirza'nın karşısında İran tahtının ardılı ve halefi olarak o devletin meşru hükümdarı olarak kabul ettikten sonra üstlenecektir.

Sekizinci Madde

Rus tüccar gemileri, kural olarak Hazar Denizi ve kıyılarında gezme ve aynı anda kıyılara yaklaşma hakkına sahiptir. Gemi kazalarında, herhangi bir şekilde İran'dan yardım edilmelidir. Bu şekilde, İran ticaret gemilerine de Hazar Denizde daha önce olduğu gibi yüzme ve çarpma durumunda her türlü karşılıklı yardımlarda, onlara da yardım etme ve Rus kıyılarını kullanma hakkı verilmektedir.

Askeri gemilere gelince; Rus askeri bayrağı altındaki askeri gemiler, yalnızca eski zamanlarda olduğu gibi Hazar Denizinde bulunabilecektir. Bu nedenle eski istisnai kanun artık kendilerine hak olarak verilmekte ve Rusya dışındaki herhangi bir devletin Hazar Denizinde askeri gemi bulunduramayacağı ve yapamayacağı teyit edilmektedir.

Dokuzuncu Madde

Geçici görevleri yerine getirebilmek amacıyla bu ülkeye yüksek saraylar (hükümetler) vasıtasıyla gönderilen kişiler aracılığı ile, Rusya İmparatorluğunun ve İran Devleti'nin aralarındaki dostluğun onarılması için büyük bir zevkle çalışmak ve barış ve dostluk kurma hakkına sahiptir. Büyükelçiler, bakanlar ve yetkililer, siyasi partilerle onurlu bir şekilde samimi dostluk ve geleneklere saygı çerçevesinde onurlu bir iş birliği kurabileceklerdir. Bu bağlamda, partinin özel protokolünü yerine getirmek için törenlere karar verilebilecektir.

Onuncu Madde

Tüm Rusya İmparatoru ve İran Şah'ı her iki devlet arasındaki ticari ilişkilerin giderlerinin karşılanmasını ve genişlemesini, barış olmasının en iyi sonuçlarından biri saydıkları için, iki tarafın mutabakatı ile; ticaretin korunmasına ve karşılıklı

tabilerin güvenliğine ilişkin tüm kararnameler yayınlansın ve o kararnamelerin, akt edilecek barış anlaşmasının güçlü bir parçası olması ve barış anlaşmasına eklenen bir akt ile izah edilmesine karar verdiler. İran Şahı, önceleri olduğu gibi Rusya ile olan ticaretin yararına gerekli olan her yere on kişiden fazla olmamak kaydı ile ticaret ajanları tayin hakkı verir. Bunların her birine hamilik gösterileceğini ve onların kendi rütbeleri ile sağladıkları şan – şöhret ve avantajlardan istifade edeceklerine garanti verir. Tüm Rusya İmparatoru, İran şahlığı konsolos veya ticaret ajanlarına karşı İran'ın verdiği aynı hakları vereceğine söz verir. İran Hükümetinin Rusya konsolosu hakkında bir şikayeti olursa Rusya Bakanı veya şah hazretleri sarayında çalışan vekili ya da onların reisi kendi takdirine göre suçlu görürse görevinden uzaklaştırır veya o görevi geçici olarak başka birine verebilir.

On Birinci Madde

Savaşta zarar gören halkın ve tarihi eserlerin tüm masrafları , barış anlaşması tamamlandıktan sonra karşılanacaktır. Eserler yeniden restore edilecek ve sorun adil bir şekilde çözülecektir. Kişilerin zararları, hükümet hazinelerinden derhal ve tamamen karşılanacaktır.

On İkinci Madde

Barış yapan tarafların yararı için kendilerinin genel razılığı alınarak Aras'ın iki tarafında taşınamayan bir mala sahip olanlara üç yıl zaman verilmesi gerekir ki, onlar bu zaman içinde malını bağımsız olarak satsınlar ya da başka bir malla değıştirsınler. Fakat tüm Rusya İmparatoru, bu karar ile ilgisi olduğu için, eski İrevan serdarı Hüseyin Han'ı, Kardeşi Hasan Han'ı ve eski Nahçıvan valisi Kerim Han'ı bu ihtilafli fermanıdan ayrı tutmaya karar vermiştir.

On Üçüncü Madde

Son savaşta ve daha önceki savaş içinde esir düşmüş her iki tarafın tüm askeri esirleri, bunlarla birlikte her iki hükümetin ne zamansa esir olmuş tabileri tahliye edilmeli ve dört ay içinde esirler değıştirilmelidir. Askeri esirleri elinde bulunduranlar, bunların hayati seviş ve diğer ihtiyaçlarını karşılamalı ve bunları bir sonraki yere göndermek üzere Abbasabad'a göndererek aracılara teslim etmeleri gereklidir. Taraflar, her iki taraftan esir düşmüş, fakat uzak yerde buldukları için gelemedikleri için iade olunamayacaklar da bu anlaşma hükümlerine uygun olarak belirlenen başka bir zamanda değıştirileceklerdir. Her iki devlet bu durumda

olanların talep etmesi halinde, onlara sınırsız hak vermeyi taahhüt eder ki, onlar bulunduğunda karşılıklı olarak onları birbirlerine geri vermeye söz verirler.

On Dördüncü Madde

Taraflar, son savaşın başlamasına dek ya da o zaman diğerinin tabiliğine geçmiş olan satkınların geri verilmesini talep etmeyeceklerdir. İran Hükümeti, bu kaçaklardan bazılarının, eski vatanlarının ve hakimiyeti altında olanların arasında ön yargılı ilişkilerden karşılıklı zarar görebilecekleri olasılığı bulunduğundan, karşılıklı olarak bunların görebilecekleri zararların önlenmesi için garanti verir. Bu tür insanları yaşayacağı yerler olarak Ars nehri sahillerini, Urmiye Gölü civarını ve hazar Denizindeki Kızılügen nehri yakınları olduğunu bildirir. Rusya İmparatoru kendi tarafına gelen İran göçmenlerinin Karabağ ve Nahçıvan hanlıklarında ve İrevan hanlığının Aras nehri sağ kıyısında yer alan bölümde yurt tutmasına veya yaşamasına herhangi bir şekilde izin vermeyeceğini vaad ediyor. Fakat kendi içinde, ancak resmi rütbe taşıyan ya da liyakat sahibi olan adamlara, nasihat ettikleri ve gizli bağlantılar ile geçmişte kendilerinin kontrolünde veya hakimiyeti altında olan önceki vatandaşlarına zararlı etki gösterebilecek Han, bey ve dini reisler veya mollara karşı, iki tarafın bir devletten ötekine geçmiş veya gümrük vergisi ve vergilendirme olmaksızın taşınmaz malları olanlar, vergiye tabi olacak ve hükümetin izin verdiği her yerde yaşayabilecektir.

On Beşinci Madde

Şah hazretleri, kendi devletinde sükûneti sağlamak ve kendi tebası olanlara iş bu antlaşma bu kadar büyük mutlulukla sona ermiş savaş sırasında işlenen mutsuzlukları daha da arttıracak her şeyi ortadan kaldırma gibi hayırlı, iyi niyetle hareket ederek Azerbaycan adlanan vilayetin tüm nüfusuna ve memurlarına tam bir barış dönemi vaad ediyor. Ne suretle olursa olsun, savaş sırasında ya da Rus ordusunun İran topraklarını geçici işgali sırasında herhangi bir davranışı ya da davranışları nedeniyle hiç kimse taciz edilmeyecek ya da zulme maruz bırakılmayacaktır. Ayrıca, memur ve sakinlere, bugünden başlamak üzere, kendi ailesi ile birlikte İran vilayetinden Rusya'ya serbestçe dönmesi, hükümet ve yerel reisliklerin hiçbir engellemesi olmadan, satılık malına ya da mal varlığına ve eşyalarına herhangi gümrük ya da başka bir vergi koymadan mallarını satmaları için bir yıl süre verilir. İnvazif olmayan

mülkiyet için bu süre beş yıldır. Bununla birlikte, bu beş yıllık süre, bu zaman içinde suç işlemiş kişilere tanınmaz.

On Altıncı Madde

Bu barış antlaşmasının imzalanmasından sonra, komiserlik acilen eylem yerleri belirlemeli ve ilan etmeli ve ertelenmiş kararname gönderilmelidir. Aynı bağlamda iki nüsha halinde hazırlanan halefleri tarafından imzalanmış, Çar ve Şah'ın vekilleri tarafından mühür ve imzaları ile onaylanan ve karşılıklı olarak mutabakat sağlayan bu barış antlaşması, Rusya İmparatorluğu ve İran Şah'ı tarafından mümkün olan en kısa sürede onaylanmalıdır.

İmzalayanlar

İvan Paskevich

A.A. Obrozkov

2.7. Ermenilerin Karabağa Köçürülmesi

Ermeni devletinin Rusya'nın himayesinde kurulması ve Ermenilerin İran ve Türkiye'den Rusya'nın işgal ettiği bölgelere taşınması, asla tesadüfen oluvermiş bir olay değildir. Uzun yıllar öncesinden planlanmış Ermeni – Rus ilişkilerinin getirdiği bir sonuçtur. Ermeni – Rus ilişkilerinin temelini ticari ilişkiler değil, her zaman siyasi ilişkiler oluşturmuştur. Rusya, Müslüman Doğu Dünyasına karşı, bir tampon devlet oluşturmaya çalışırken Ermeniler, Anadolu dahil Kafkasya'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmanın peşindeydi. Bu durum, bu ikiliyi birbirine yaklaştırırken Müslüman ülkeler, özellikle 18. Yüz yıldan sonra Türkiye'de, daha sonra ise Azerbaycan'da Ermenilere karşı düşmanca bir tavır belirdi. Bu düşmanlık tavrının sebebini anlamak için, on beşinci yüz yıl sonlarında “Carychi Gördüm “ adı ile yayınlanan bir kitapta yer alan ve yazarı bilinmeyen bir Ermeni şiirine dikkat etmek gerekiyor. Şiirde Rus Çarı III: İvan (1462 – 1505) Bizans Prensesi Sophia Poleolz'un düğünü tasvir eder. İvan, düğüne gönderdiği hediyelerin yolda çalınmasından dolayı büyük öfkeye kapılır. Hırsızların yakalanması konusunda ısrar eder. Hırsızlar yakalanamayınca “ artık Kudüs'ü terk edeceğini ve Ecmiadzin'e “ gideceğine söyler. Bu söyleyiş; şiirin fikrinin “ Moskova Üçüncü Roma “ teorisini andırdığını açıkça görüyoruz. (Moskova'nın üçüncü Roma olma fikrinin 1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra oluşmaya başladı bilinmektedir. 16. Yüz yılın

başlarında Yelizar Manastırının papazı Filofey tarafından bir teori haline getirilmiştir. Hıristiyan devletlerin Türkiye'ye karşı oluşturdukları ittifakın özellikle “ İkinci Roma “ olarak adlandırılan Bizans'ın yıkılması üzerine, onun mülkiyet haklarının varisinin Rusya olarak kabul edilmesi ve diğer bazı konular bu teorinin temelini oluşturmaktadır). Bu şiir, bu fikri sadece şiirsel bir ifade olarak sunmaz, aynı zamanda uygulanması için de çağrı yapar. Fikrin uygulanması için, Ermeni – Rus askeri – siyasi ittifakının kurulması yolunda atılan ilk adımdır. Bundan sonra önemli adımlar atılmıştır. Ermeni – Rus ilişkileri Rusya'nın Kazan (1552) ve Astarhan'ı (1556) işgali ve Türkiye savaşları (1635 – 1639, 1711, 1768 – 1774, 1787 – 1791 ve diğerleri) ile genişlemiş, onun Hazar kıyısı toprakları istila etmek yönleriyle daha da güçlendi. Bu olaylar cereyan ederken Ermeniler Rusya'ya göç ettiriliyor, bu göçler sonucunda, Azerbaycan topraklarında Ermenin kolonileri kurulmaya başlandı. Bu yerleştirilme davasında Petro'nun devlet fermanı (10. Ekim. 1724) Ermeni halkına büyük bir destek olmuştur. Bu ferman uyarınca, Rusya'nın işgal altında tuttuğu topraklarına Ermenilerin yerleştirilmesi için arazi ayırma kararı alındı. Petro'nun bu siyasi çizgisi, gelecek yüz yıllarda mirasçıları tarafından aynen devam ettirildi. 1804 – 1813 Rys – İran savaşı, Rusya'nın zaferi ile sonuçlanınca, imzalanan Gülüstan anlaşması, bir kez daha Ermenilerin taşınması ve birleşmesini kararı almıştı. Bu öneri, 1826 – 1828 yılları arasındaki Rus – İran savaşından hemen sonra uygulamaya konuldu. Ermeni Katalikosu Nerses bir transfer taslağı hazırladı. A Griboyedov bu planın hazırlanması ve uygulanmasında büyük rol oynamıştır. Nerses 1827 yılı Kasım ayında, Ermenilerin Çarlık Rusyası topraklarına aktarılması için Petersburg'tan davet edilmiş ve bu zaman Tebriz'de olan Yegiazar Lazaryan'a şunları yazmıştı: “ Şimdi bizim Ermeni milletinin sadık savunucusu sayın Griboyedov'dan, esir Hıristiyanlar hakkında benim ricamı unutmamasını ve onları gördüğü her yerde Rus ağalığının kudretli bayrağı altına kabul ettirmesini rica ettim... Ben de İran'da olan tüm Ermeniler hakkında zat-ı alilerinden (Paskeviç'ten) rica ettim ve şimdi cenaba (Griboyedov) yazıyorum, cenabınızdan da rica ediyorum; İvan Fyodoroviç Paskeviç'i lütfen sevk edesiniz ki,uzlaşma sırasında İran'ın hakimiyeti altında olan şehir ve köylerde yaşayan Ermenilerin Büyük Rusya İmparatorluğu himayesinde bağımsız olarak kendi vatanı Ermenistan'a dönmeleri hakkında maddeyi sözleşmeye dahil etmeyi unutmasın” 1828 Şubat ayının 10'unda imzalanmış olan “ Türkmençay Anlaşması “ nın on beşinci maddesi Ermenilerin aktarılmasını öngörüyordu. On beş,nci madde şöyle idi: “ Şah hazretleri Azerbaycan

denilen vilayetin tüm nüfusuna ve memurlarına genel af ilan ediyor. Ayrıca o memur ve bölge sakinlerine bugünden başlayarak kendi ailesi ile birlikte İran vilayetinden Rusya'ya serbest, hükümet ve yerel reisliklerin hiçbir maniciliği olmadan, gitmek isteyenlerin satılık malına veya mal varlığına ve eşyalarına herhangi bir vergi konmadan mülkiyetini yapmak ve satmak için bir yıl süre verilir. Taşınamayan mülke gelince onun satılması veya onun hakkında yeni bir talimat için beş yıllık süre verildi". İrevan ve Nahçıvan'da Ermenilerin yer değiştirmesini organize etmek için transfer komiteleri oluşturuldu. Göçmenlere önemli imtiyazlar verildi. Onlar altı yıl süreyle vergi ve diğer yükümlülüklerden muaf tutuldu Onlara İran'dan alınan tazminat hesabına belli bir miktar para verildi. İran'dan getirilen Ermeniler 40 – 50 bin kişiydi. 1818 – 1829 Rus – Türk Savaşı sırasında ve savaştan sonra Türkiye'den 90 bin Ermeni getirildi. Ermenilerin Kafkasya'ya Rusya, İran ve Türkiye üzerinden taşınmaları sonraki süreçlerde de devam etti. Taşınma işinin ana yönü Transkafkasya idi. N.İ. Şavrov 1911 yılında şunları yazıyordu : “ Şu anda Kafkasya'da yaşayan bir milyon üç yüz bin Ermeni'nin bir milyondan fazlası yerli Ermeni değildir ve bizim tarafımızdan getirilip buralara yerleştirilmiştir” Ermeniler Karabağ'a göç ettirildiklerinde konumlarına özel dikkat gösterildi. Griboyedov şunları yazıyor: “ Rus ordusunun işgal ettiği bölgelerden – Tebriz, Hoy, Salmas, Marağa'da yaşayan tüm Ermenileri Nahçıvan, Erivan ve Karabağ vilayetlerine aktarmak gerekir”. Griboyedov'un bu önerisi tam olarak yerine getirildi. Aynı konu ile ilgili Şavrov ise şunları yazıyordu: “ Ermeniler, Ermeni nüfusun az olduğu Yelizavetpol (Gence) ve Erivan bölgelerinin en verimli hazine topraklarına yerleştirildi.... Yelizavetpol bölgesinin dağlık bölgesi (Karabağ) ve Göyçe gölünün kıyılarına bu getirilen Ermeniler yerleştirildi”. Ermenilerin bu şekilde yer değiştirmeleri, bölgenin etnik yapısını değiştirmeye başladı. 1823 verilerine göre, Karabağ bölgesinin (Eski Karabağ Hanlığı bölgesi) yaklaşık 20.000 aileden sadece 1500 'ü Ermeni idi. Göç ettirilmeden sonra buradaki nüfusun etnik bileşimi çarpıcı biçimde değişti. 1832'de Azerbaycanlılar nüfusun % 64.8'ini, Ermeniler ise % 34.8'ini oluşturuyordu. Bu politika kasten sürdürüldü. 19. Yüzyılın seksenli yıllarında Şuşa kazasında Azerbaycanlıların nüfusu % 41.5, Ermenilerin % 58.2 idi. Rusya'da 1897 sayımına göre bu rakamlar sırasıyla % 45 ve % 53, 1917'de % 40.2 ve % 52.3 oldu. 1918 – 1920 yıllarında Ermenistan cumhuriyeti askerleri tarafından yapılan katliamlar Karabağ'ı da kapsamıştır. 1923 yılında Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'ni kurulurken Ruslar tarafından tarihi bir adaletsizliğe yol verildi. Karabağın dağlık ve

ovalık bölümleri suni olarak birbirinden ayrıldı, Ermeni nüfusunun konsolidasyonu için uygun koşullar oluşturuldu, Azerbaycanlıların demografik konumuna ciddi bir darbe vuruldu. 1926, 1959, 1970 ve 1979 yılları nüfus sayımlarına göre, Azerbaycanlılar ve Ermenilerin nüfus oranları şu şekilde gerçekleşmiştir: % 10.1 - % 89, % 13.8 - % 84.4, % 18.1 - % 80.5, % 23.0 - % 75.9 Dağlık karabağ Ermenileri 1978 yılında göç ettirilmelerinin 150. Yılı'nı kutlamışlar; bu münasebetle Ağdere ilinin Marağaşen – Leninavan köyünde özel anıt dikmişlerdi. Bu anıt üzerinde, Ermenilerin göç ettirildikleri belirtildiği gibi, göçlerin hem Rusya, hem de Ermenistan'ın siyasi çıkarları ile ne kadar ilgili olduğu da açıklanmıştır. Binlerce Ermeni de her iki devletin bu fitne dolu politikasının kurbanı olmuştur. Ekonomik çıkarları konusunda çok hassas olan Ermeniler bu siyasi oyunların acınacak sonuçlarından ders almamış, Rusya ve Ermenistan liderlerinin onlar için belirlediği fitne ve ihanet rolünü hep canla başla ve acımasızca yerine getirmiş, her defasında da bu emellerinin kanuna uygun sonucu olarak ulusal yenilgi ve trajedi yaşamışlardır. Bu fitne dolu politikanın başlıca nesnesi olan Türkiye ve Azerbaycan karşılaştıkları belli zorluklara rağmen bu sınavdan başarıyla çıkmışlardır.

2.8. Karabağın Kültürü

Nerdeyse Karabağ'ı iki yüz yıldır Azerbaycan'ın tarihi bölgelerinden biri haline getiren Ermeniler, zaman zaman Azerbaycan tarihini tahrif etmek, hayali tarih yaratmak ve Azerbaycanlıları, kendi topraklarından sürgün etmek için her türlü yola baş vurmaktadırlar. Politikacılar tarafından, politikacı yapılan Ermeni tarihçileri, Ermenilere ait Karabağ topraklarının “ kanıtlanmış gerçeklerini “ toplayıp “ yasal belgeler “ hazırlamakta ve Ermenilerin toprak işgallerini yasallaştırmaya çalışmaktadırlar. Ermeni ideologları ve “ arkeologları “ Karabağ Albaniya Hıristiyan anıtlarını, “ Ermeni anıtları “ olarak göstermeye çalışıyorlar. Hatta Kür ve Aras nehirleri ile antik nehirler arasındaki bölgelerin “ eski Ermeni toprakları “ olduğunu kanıtlamaya uğraşıyorlar. Halbuki, Ermeniler, Karabağ'da ve Kafkasya'da on dokuzuncu yüzyıla kadar uzun geçmişe dayalı bir yerleşim görmediler. Bu yüzden bu kültür onlara ait olamaz. Yukarı Karabağ'ın Hankendi, Ağdere, Hocavend, Şuşa, ova Karabağ'da Berde, Terter, Ağdam, Ağcabedi, Fuzuli, Beylegan ayrıca Laçın ve Kelbecer'de yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında tespit edilen maddi kültür örnekleri, nümazmatik kanıtlar Karabağ'ın eski maddi kültürü, bölgedeki kültürün

Ermeni değil Albaniya kültürü olduğunu açık olarak gösterir. Bölgenin etno – kültürel durumu, nüfusun ekonomik düzeyi, yaşam koşulları ve genel olarak Azerbaycan'ın bu bölgesinin ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişi, Albaniya'da V. Yüz yılın başlangıcında kullanılmış yeni formada ve resmi yazılarda işlenmiş hali görülen Alban Alfabeti kullanılması sözlerimizin açık kanıtlarıdır. Alban alfabesinin öğretilmesi için, ana merkezi Karabağ olan bölgenin antik kenti Berde'de eğitim kurumları kuruldu. Albaniya'da erken orta yüz yılda (IV. Yüzyılda) Hıristiyanlık dini kabul edildikten sonra Azerbaycan'ın tarihi toprakları olan Karabağ bölgesinde IV – VII yüzyıllar inşaat kültürünü gösteren Hıristiyan mimarisi tipindeki binalar, Arnavut Hıristiyan dini anıtları yapılmıştır. Ağdere'de Amaras (eski Türk dilinde bu kelime “ beyaz hun “ demektir”. Ağdam'da Govurkale (gayri Müslim Alban Hıristiyanlarına ait kale), Laçın'da (Ağoğlan), Kelbecer'de (Haşaveng “ Hocavend”, Çahartag), Albaniya Hıristiyan mabetleri, ayrıca Hocavend Alban Kilisesi, (Sos köyü), Ağcabedi'nin Tezekend yerleşiminde üçnefli bazikalı bina, Berde kentinde tespit edilmiş üç buçuk dairesel apsidalı tapınak Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin mimarisinin tarih ve kültürünün örnekleridir. Karabağ bölgesi sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda dünyanın en eski tarihe sahip olan bir bölgesidir. Karabağ bölgesi, kendinin tarihi, maddi kültür anıtları, zengin edebiyatı, sanatı ve müzik kültürü çok zengin bir bölgesidir. Karabağlıların yaşamlarındaki en önemli yerlerden birini, onların hayat ve maişet, günlük geçim ile ilgili olan halk sanatları tutmaktadır. Onların ev özellikleri, estetik zevkleri, kısacası milli siması, benliği bu sanat türünde kendini özellikle parlak şekilde göstermektedir. Şu anda dünyanın en zengin müzelerinde Karabağ halk sanatkarlığının şahsında, Azerbaycan halk sanatkarlığının birçok güzel örneğine rastlamak boşuna değildir. Londra'nın Victoria ve Albert, Paris'in Louvre, Washington'un Metropolitan, Viyana'nın, Roma'nın, Berlin'in, İstanbul'un, Tahran'ın, Kahire'nin zengin müze koleksiyonlarını seyrederken orada Karabağ, ayrıca tebriz, Nahçıvan, Gence, kazak, Kuba, Bakü, Şeki, Şamahı ustalarının becerikli elleriyle yaratılan sanat örneklerini görürsünüz. Bölgenin yaşam ve maişetinde yaygın olarak kullanılan Karabağ el sanatlarının büyük ve zengin bir geçmişi vardır. Karabağ'da bulunmuş yemek kapları, silah ve süs örnekleri tek bir tarihi olgu olarak değil, hem de onu yaratan sanatçının ustalık kabiliyetinden bilgi veren değerli kaynaklardır. Karabağ halk yaratıcılığının tarihi, etnografik ve sanatsal özellikleri giysilerde de yer bulur. Bu özellik, belirli konfeksiyon ürünlerinde, süslemelerde, ayrıca sanatsal nakış, tekstil ve

dokuma gibi konularda kendini gösterir. Arkeolojik kazılarla, birçok eski malzeme kültürünün keşfedilmesi, Karabağ'ın maddi ve manevi kültürünün tarihini incelemeyi kolaylaştırır. Karabağ'da ortaya çıkarılan her bir arkeolojik malzeme, dolayısıyla maddi kültür örneği olan irili ufaklı tüm eşyalar, inşaat malzemeleri, ev eşyaları, kap kacak, süs eşyaları, her biri hem kendinin üretimi açısından hem de onların üzerlerindeki çeşitli qliptik, teoreftik tasvirlerin, nakışların karakteristik yönleri, düzeyi, gelişim özelliklerini tecessümüdür. Bakır, bronz, altın işlemeli ev eşyaları ve mücevherleri üzerine çeşitli tablolar Karabağ'daki eski sanatın hala var olduğunu kanıtlar. Azerbaycan'ın Karabağ halı sanatçılarında çeşitli zamanlarda dokunan halılar, güzelliği ile çok popülerdir. Birçoğu dünyaca ünlü müzelerde korunmaktadır. Bütün bunlar, Azerbaycan halkının sanatsal kültürünün eşsiz bir gen havuzunu ve zengin mirasını yarattı. 19. Yüzyılın ortalarında bu miras daha da yeni eğilimlerle doluydu. Güçlenen Rus – Azerbaycan sanatsal ve kültürel bağlarının etkisi altındaki bu süreçte, Karabağ sanatında giderek nitel bir değişim yaşanmış ve ulusal sanatta yeni gerçekçi özellikler ortaya çıkmıştır. Zenginliği ve eşsizliği nedeniyle, Karabağ kültürü Azerbaycan kültürünün önde gelen ve ayrılmaz bir parçası olmuştur ve olacaktır. Tüm bunlar, Karabağ kültürünün Azerbaycan kültürünün aynası olduğunu göstermektedir.

2.8.Karabağ Tarihi Kaynaklarda

Tarihsel gerçeklere dayalı ulusal devlet, ilerici, övgüye değer, tarih araştırmalarına ve kaynaklara dayanır. Bu anlamda Azerbaycan tarihinde Karabağ'ın en önemli kaynağı tarih açısından bakıldığında son derece önemlidir ve vaz geçilmezdir. Son yıllarda Azerbaycanlı tarihçiler tarafından Karabağ hanlığı hakkında farklı kaynak ve yayın, ayrı yazarlar hanedanın sosyo – ekonomik ve kültürel yaşantısı hakkında eserler yazmalarına rağmen, 18. Yüzyılın tamamı ve 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Karabağ Hanlık tarihi bağımsız olarak “ Karabağnameler” olarak yazılmıştır.Karabağnameler, Karabağ hanlığı tarihini öğrenmek için önemli tarihsel kaynaktır. Bu hanlığın tarihi ve genel olarak Azerbaycan tarihi araştırmalarında “ Karabağnameler “ yapılacak çalışma için araştırma nesnesi seçiminde öylesine seçilmez. Öncelikle, Karabağ hanlığı, Azerbaycan hanlıkları içinde siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerine göre Kuzey Azerbaycan'dır. Öte yandan, Azerbaycan'ın 18. Yüzyılın ikinci yarısı, 19.yüzyılın başlangıcını göz ardı ederek Karabağ'ın karmaşık

tarihsel dönemini, resmi hanedanlığın sosyo – ekonomik ve politik hayatını tam ve objektif olarak yansıtmak mümkün değildir. Karabağ hanlığı 1747 yılında kurulmuş ve 1822 yılına kadar var olmuştur. Karabağ hanlığının devlet kurumumuzdaki rolü ve yeri çok önemli bilimsel ve politik sorunlardan biridir. Karabağ hanlığının devlet tecrübesi ve yirminci yüzyılda idari yönetim sisteminin incelenmesi gerekmektedir. Bu durum halkımızın ulusal devletini yeniden kazandığı şu günlerde, ulusal devlet kurumunun gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Karabağ’ında aralarında bulunduğu Azerbaycan topraklarının % 20’si Ermeniler tarafından işgal edildi. Nesnel olmayan iddialar ile ortaya çıkanların hatalı olduğunu, uluslararası kamuoyunu ve siyasi iradeyi yanıltmak istediklerini; Karabağ Azerbaycan devleti olarak Karabağ hanlığının tarihi “ Karabağnamesi “ de dahil olmak üzere tutarlı kaynaklar, nesnel ve gerçekçi bir çalışma ile ortaya konulmalı, Ermeni tarafının işgalci olduğu anlatılmalıdır. Tarih yazarlar temelinde Karabağ hanlığının tarihi ayrı bir sorundur. Şimdiye kadar kendi içinde incelenmiş olsa da, genele dahil edilmediği için yeterli değildir. Karabağ hanlığının siyasi yapısını öğrenmek için Şükürzade’nin tezi, hanedan tarihini incelemenin ilk adımlarından biri olarak değerlendirilebilir. Karabağ Hanlığı ekonomisi, ekonomist bilim adamı M. Mustafayev’in eserinden benzer bir tez yazmış. Karabağname ve Karabağ tarihinde farklı eserleri kullanmış, fakat, yazar Karabağ hanlığının ekonomik tarihi üzerine çalıştığı için, Karabağ Tarihini bütünüyle öğrenmenin hedefini koymaz Daha fazla hanlığa ait dış politika, komşu hanedanlar ve devletlerle olan ilişkiler üzerinde durur. Karabağ Hanlığının bir bütün olarak geçmişi, hanedan ve devlet arasındaki sosyo – ekonomik ilişkileri araştırmıştır. Önemli tarihçi ve bilim adamı Petrushevski Karabağ hanlık tarihi hakkında ayrı bir araştırmaya sahip değilse de XVIII. Yüzyılda Azerbaycan’ın tarihinde baş veren önemli sosyo – ekonomik ve politik sorunlara detaylı olarak dokunmuş. Azerbaycan’ın Sovyet tarihçilerinden E.A. Pakhomov ve Baydulin’in eserlerinde hanların sosyo – ekonomik yapısı, sosyal yaşam ve özellikle arazi mülkiyet biçimleri hakkında değerli bilgi var. V.N. Leviatov 18. Yüzyıl eserini Azerbaycan’a ithaf etmiştir. Karabağ hanlığı hakkında monografisinden bilgi alıyoruz. H. Abdullayev eserlerinde Azerbaycan hanlarının sosyo – ekonomik durumları ve dönemi Karabağ, askeri – siyasi sorunlarla mücadele etmekle birlikte hanlık ayrı olarak incelenmiştir. Yazar ayrıca Kuzey – Doğu Azerbaycan topraklarına daha fazla dikkat etmiş, Guba Hanlığı ve Azerbaycan’ın Rusya ile karşılıklı ilişkilerini derinden öğrenmeye çalışmıştır. Yakın zamanda bazı İran

yazarları Farsça Karabağ hanedanlığının geçmişi hakkında yazmışlar. Bu eserlerde “ Karabağname “ de kullanılmış. Alırıza Rahvar Dikvan, Perviz Hare Şahmers Tarihi “ de Karabağ ve bölgenin tarihi, Karabağ hanlığına ait askeri – politik ilkeler ve genel durum hakkında yorum yapılmış. Muhammed Hafizzade ayrıca Tenriz’de 2001 yılında yayınlanan bir dergide Karabağ hanlığı için ayrı bir bölüm yazmış. “ Karabağ kabileleri Alban asıllıydı. Albaniya’nın doğu kıyısındaki nüfus asla Ermeni olamazdı. Toprak Ermenistan sayılmıyordu”. “ Tarihsel belgeler Gülüstan ve Türkmençay anlaşmalarının öncesinde Dağlık Karabağ’daki nüfusun yalnızca küçük bir kısmı Hıristiyanlaştırılmıştır”. 1804 yılının sonlarında Gence’de yaşayan Ermeniler, özellikle hain Ermei rahibi Aram, Albanların Hıristiyanlaştırılmasında büyük rol oynamışlardır. Muhammed Hafizzade, “ Ruslar sadece hain Ermenşlerle iş birliği yapıyor. Müslüman Azerbaycan Türklerini soykırma uğrattılar ve yerli topraklarını Ermenilere verdiler ve onları bu topraklara yerleştirdiler “ diye yazıyor. Ermeniler vatanları olmayan bir bölgeye yerleşmişler. Şuşa Rus ordusu tarafından işgal edildi. Abbas Mirza’nın güvendiği Gregoryan Ermeni rahibesinin ihanetiyle ilgili ayrıntılı bilgi veriyor. Bahsettiğimiz tarih yazımı, Karabağ’ın geçmişi hakkında tarihi bir dizi çalışmanın sonucunda hazırlanmış ve bir çok bilimsel başarı kazanılmıştır. Ancak tarihçimize de bir göz atın, hala Karabağ’ın durduğunu söylüyor. Karabağ’ın tarihi bir bağımsız sorun olarak araştırılmamıştır. Mevcut çalışmanın metodolojik temeli bir tarihsel kaynağa dayanır, her çalışma hedefine yaklaşma süreçlerinin meşruluğunu dikkate almak için hazırlanmıştır. Karşılaştırmalı analiz ve özetleri kullanma başta Karabağname olmak üzere diğer kilit figürler, propandik gerçeklere dayalı Karabağ hanlığının objektif ve dolu tarih yaratmaya çalıştık. Kaynak veri tabanı “ Karabağname” ismi altında ünlü ve yerli yazarların koridor türü eserleri oluşturmaktadır. Bunların arasında Mirza Adıgözel Bey’in ismi, 1845’te yazılan “Karabağname “ özel bir yer tutuyor. Karabağ hanlığının kurulması, iç, siyasi hayat ve dış politika sorunlarının incelenmesi için çok önemlidir. Mirza Cemal Cevanşir, Karabağ, 1847’de “ karabağ Tarihi “ Penah han Karabağ hanedanlığının kurulması mücadelesi, hanedanlığa güç katan İbrahimhalil Han gördüğü hanedan, diğer hanların ve komşu devletlerle ilişkiler, han hazretlerinin gelir kaynakları v.b. Bu eser çalışma için değerli kaynaklardan biridir. Ahmet Bey Cevanşir’in “ The 1747 th Karabağ Hanlığı 1805’te Siyasi Durum konulu makalesinde Penahali Han ve İbrahim Halil Han’ın hanedanlıkları sırasında gelen askeri Ağa Muhammed Kaçar’ın verdiği siyasi olaylar, Karabağ seferleri ve

sonuçları, Rusya ilişkiler, 1805 Rusya Hanlığı Kürekçay antlaşması gibi konulara daha fazla bilgi vermiş. Mirza Yusif Karabağ'ın 1854 tarihli “ Tarihçe” sadece Gence ve Karabağ hanlarının adlarını taşımaktadır. İbrahim halil Han'ın komşu hanlarla ilişkileri, hanlıklar, Rusya ve Gardiyanlarla arasındaki savaşlar , Hamsa Meliks, Türkmençay Barış anlaşması ve diğer tüm konuları incelemek için en değerli kaynaklardan biri Mirmehdi Hazani “ Tarihin Kitabı Karabağ” kitabında bu hanedanın sınırları, ekonomik hayat, şehirler, ilçeler, savunma binaları, dış politika ve diğer konular diğer tarihçilere göre daha eksiksiz bilgiler vermektedir. Bağımsız tarihçi Abbaskulu Ağa Bakıhanov 1841'de yazdığı “ Gülistan-ı İrem “ eserinde Karabağ'ın tarihi, 1823'te Kafkasya'nın ve Karabağ'ın başında olan A.P Yermolov komisyonunun bir üyesi olan A.A. Bakıhanov, coğrafi yönü de bir ataya getirdi. Son olarak Gülüstan – Karabağ hanlığının 1747'den 1813'e kadar bölüm siyasi bir aşama, diğer hanların dönemidir. Resmi olarak Karabağ tarihi “ Karabağnameler” dir. Çok zengin faktoryel malzemeler diğer üç tekerliğin alternatif olarak analiz edilmesi önemlidir. Kaynaklar da araştırma için çok önemlidir. Kafkasya komiserlerinden biri olan Adolf Bertin'in belgelerinin Karabağ Güney Kafkasya'nın ve kuzey Azerbaycan'ın bir parçasıdır.

3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUN BAŞLAMASI

3.1 1905-1906 KARABĞDA OLAYLAR

Patronlarının maddi, askeri ve politik desteği ile Ermeniler, 19 – 20. Yüzyıllarda Azerbaycanlılara karşı katliamlar ve soykırım yaptılar. Soykırımların ilk aşaması 1905 – 1906 yıllarını kapsar. Tarihe ilk olarak “ Ermeni – Müslüman Katliamları “ olarak geçen bu kanlı trajedileri hukuki ve siyasi açıdan Azerbaycanlılara karşı soykırım olarak adlandırmak yapılanların mahiyetine tam uygundur. Terminoloji gibi “ soykırım “ ya da “ soykırım “ kavramı B.M. Genel Kurulu’nun 11. Aralık. 1946 tarihli kararı ile hayata geçirilmeye başlamış, aynı kurumun 9. Aralık. 1948 tarihli sözleşmesinde ise soykırım politikasının önlenmesi ve cezalandırılması kabul edilmiştir. 1905 – 1906 katliamları Ermenilerin planlı bir şekilde Azerbaycanlıların milli ve dini mensubiyetlerine göre, etnik temizlik amacıyla yapıldığı için soykırım mahiyeti taşımaktadır. 1918 – 1920 yıllarında Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları ve o dönemde “ ulusal katliamlar “ olarak tarihe geçen suçlar da soykırım olarak nitelenir. 1988 – 1993 yıllara arasında Ermeniler yine destekçilerinin yardımıyla Dağlık karabağ’da ve çevre bölgelerde Azerbaycanlılara karşı soykırım gerçekleştirdiler. “ Azerbaycanlıların Soykırımı Hakkında “ Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 26. Mart. 1998 tarihli fermanında belirtildiği gibi, Azerbaycan’ın XIX. – XX. Yüzyıllarda yaşanan tüm trajediler topraklarının istilası eşlik edilerek Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı düşünölmüş, planlı şekilde gerçekleştirdiği soykırım politikasının ayrı aşamalarını oluşturmuştur. Azerbaycan halkına karşı işlenmiş tüm soykırım facialarını yad etmek amacıyla 31. Mart Azerbaycanlıların Soykırım Günü ilan edilmiştir. Bilindiği gibi, Sovyet hakimiyeti yıllarında Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı gerçekleştirdiği katliamlar, kitle imha ve zorakilikler baskı ve deportasyılar (zoraki göçler) sahte beynelmilelcilik perdesi altında örtbas edilmiş, Sovyet tarih yazıcılığında bu tip konuların araştırılmasına yasak konulmuştu. Azerbaycan XX yüzyılın sonunda yeniden bağımsızlığını kazanınca tarihi geçmişinin objektif manzarasını oluşturma imkânı elde edebilmiş, Azerbaycan halkının başına getirilen facialar ayrı ayrı araştırmacılar tarafından

bilimsel araştırma edebiyatına dahil edilmiştir. Azerbaycan halkına karşı yürütülen tecavüz politikasının esas amacı; etnik temizlik yaparak tarihi Azerbaycan topraklarını Ermeni devletinin temelini atmak ve sonradan çeşitli yollarla onu genişletmekten ibarettir. 1905 – 1906 yıllarında Rusya’da yaşanan kargaşayı fırsat olarak kullanan Ermeniler önce Bakü’de, sonra Erivan’da, Nahçıvan’da, Gence’de, Karabağ’da, Zengezur’da, Kazak’ta ve Tiflis’te sivil Azerbaycanlılara karşı katliamlar yapmışlardır. Ermeni çeteleri Erivan – Nahçıvan – Zengezur – Karabağ yönünde ve Kazak – Gence yönünde bulunan Azerbaycanlı yerleşim yerlerinin nüfusunu katliama tabi tutmakla , kovmakla ve bu alanlarda Ermenileri yerleştirmekle gelecek Ermenistan devletinin temelini atmak istediler. On binden fazla silahlı Ermeni birlikleri önce bakü’de, sonra Erivan kentinde ve çevre köylerinde, Ecmiadzin (Üç kilise) , Şerur – Dereleyez ve nahçıvan kazalarında, Yelizavetpol (Gence) eyaletinin Zengezur kazasının Gorus, kapan ve Karakilise (Sisyan) nahiyelerinde, Şuşa, Cevanşir, Cebrail, Kazak, Ereş kazalarında, 1905 – 1906 yılları arasındaki katliamlar yeterince incelenmedi ve tüm kaynaklar ve periyodik basın malzemeleri araştırılmadı ve Ermeni ve yabancı yazarların araştırmasına nedense çekici gelmedi. Çarlık arşiv belgeleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarih Arşivi’nin fondlarında saklanan belgeler, ayrı ayrı yazarlar Azerbaycan, Rus, Ermeni ve İngilizce olarak fiilen materyaller, bazısının yazdığı eserler ve süreli yayınlar malzemeleri konunun kaynak ve kaynaklarını oluşturuyor. Fakat ne yazık ki, mevcut olmuş arşiv belgelerinin bir kısmı bir zamanlar Azerbaycan arşivlerinde kök salmış sivil Azerbaycanlılar tarafından imha edilmiştir. Birkaç yıl önce konu ile ilgili Tarih arşivinin fondlarında araştırma yaparken Yelizavetpol daire mahkemesinin başsavcı defterhanesine ait listede 02. Ocak. 1906 ‘da Ermenilerin Haklı (o zaman Kazak kazasının köyü, şimdi İcevan kazasının arazisindedir ve Ermeniler o köyün adını değiştirerek Hovk yapmışlar)köyüne saldırılar hakkında 12 sayfalık bir dosya olduğunu gördüm. O belgeyi istedim. Cevap olumsuzdu. Sebep; arşivin bir çalışanı olan Portonova’nın imzasıyla bir maktarura olarak yayınlanmasıydı. XIX yüzyılın sonu, yirminci yüzyılın başlarında yapılan liste malzemeleri, yıllık yayınlanan “ Kavkazskiy Kalendar” lar araştırma döneminde bölgede sosyo – demografik durum manzarasını açmak için izin verir. Bakü’de yayınlanan “ Kaspi “ (Rusça) ve “ Hayat “ (Azerbaycan dilinde) gazetelerinde, Tiflis’te Rusça basılan “ Tiflisskiy Listok “, “ Kavkaz “, “ Novoe Obozrenie “ gazetelerinin sayfalarında yirminci yüzyılın başlarında Güney Kafkasya’da yaşanan

olaylar aksettirilir. “ Kaspi” ve “ Hayat “ gazetelerine o dönemin kroniği denebilir. O zaman Rusça yayınlanan gazetelerin çoğunluğu Ermeniler tarafından düzenlendi ve finanse edildi. Ermeni dilinde basılan gazetelerin çoğunun nefreti tetikleyerek Ermenileri Türklere karşı kanlı çatışmalara teşvik ediyordu. “ Mşak “ (Emekçi), “ Kayç “ (içsel), “ Ardzagank “ (yankı), “Nor dar” (New Age), “ Bakvi dzayn “ (Bakı’nın sesi) “Muric”, “ Ararat” ve “ Taraz “ gazeteleri Ermenilerin milliyetçi duygularını kışkırtmaya hizmet ediyordu. Bakü’de bir yüzü Ermeni, bir üzü Türkçe yayımlanan “ Koç Davet “ gazetesi milletler arası husumet ateşini söndürmeye, uzlaşma elde edilmesine dair yayınlar yapıyordu. Bu dönemde Rusya’da ve dış ülkelerde yayınlanan gazetelerin ve telgraf ajanslarının muhabirleri Güney Kafkasya’ya gelmiş, olay yerlerinden röportajlar yaparak yayınladılar. Bu yayınlarda muhabirler, genellikle kendilerini Hıristiyan fanatiği olarak ortaya koydular, objektif bilgi akışını engellediler, ortaya objektif bir manzara koymadılar ve olayların özünü çarpıttılar. O günlerde “ Kaych”, “ Muric”, “ Ararat” ve “ Taraz “ gazeteleri Ermenileri kışkırtmaya devam ederken “ Koç Davet” uluslar arası nefret ve uzlaşmazlığı ortadan kaldırmaya hizmet ediyordu. 1905 – 1906 yıllarında yaşanan olayların doğrudan tanığı olmuş yazarların sesleri o dönem tarihçiliği için önemli bir kaynak kabul edilir. Bu eserler kullanılan yöntem ve ilkeler açısından sırf araştırma niteliği taşımasa da, olayların mahiyeti bazen tahrif edilse de, dönemin olaylarının kronolojik sırasıyla verilmesi ve belli genellemeler yapmaya imkân vermesi açısından güvenilir kaynaklar olarak kabul edilebilir. Mehmet Said ordubadi’nin “ Kanlı Yıllar” (1905-1906 Yıllarında Kafkasya’da Yaşanan Ermeni – Müslüman davasının Tarihi) ve Mir Muhsin Nevvab’ın “ 1905 – 1906 yıllarında Ermeni – Müslüman Davası “ sesleri tarihi gerçekliğin doğru kavranması ve gerçek malzemelerin zenginliği açısından büyük önem taşımaktadır. M,S. Ordubadi, 1911 yılında yayınlanan Kanlı Yıllar kitabına, o dönemin muhabirlerince kendisine gönderilen 254 mektubu esas alarak eseri yazdığını bildiriyor. Erivan eyaletinde yaşanan trajik olayları ise dönemin ünlü Erivan aydını Mir Abbas Mirbağırzade’nin topladığı dergi, gazete ve sair materyaller üzerine kaleme aldığını söylüyor. Bu eserlerinde Ordubadi, 1905 yılında Nahçıvan kazasında sonra Erivan kentinde, daha sonra ise Kırkbulak ve Üçkilise ilçelerinde Ermeni silahlı birliklerinin masum, silahsız, sivil halka yaptıkları katliamları ayrıntıları ile okuyucularına sunuyor. Yazar, aynı zamanda Yelizavetpol ilçesinin Zengezur kentinde 1906 yılında yapılan katliamlarla ilgili ayrıntılı bilgi de veriyor. Ermenistan’ın Yelizavetpol ilçesinde ve

diğer kazalarda Bakü ve Tiflis'te yapılan katliamlar ve trajedilerin yanı sıra “ Ermeni – Müslüman Davası” nın nedenleri hakkında da detaylı bilgi sunuyor. M.S. Ordubadi, birinci neden olarak Ermeni “ taşnaksutyun “ partisinin kanlı emellerini gösterir. Bu partinin Kafkasya’da oynadığı “ kanlı tiyatrolar” a dair 400 den fazla yazılı bilginin masası üzerinde olduğunu söyler. Fakat, nedense Ordubadi, 1905 – 1906 yılları katliamlarının diğer sorumlusu olan ve Taşnaksutyun’dan hiç de aşağı kalmayan ve bir çok katliamın sorumlusu olan “ Hınçak “ partisinin silahlı birliklerinin katliamlarına gereği kadar yer vermemiştir. Ordubadi ikinci neden olarak yerel yönetim yetkililerinin kayıtsızlığını gösterir. Kayıtsızlığın sebebi olarak da, Büyük Rusya Devrimine göre, merkezi hükümetin başı, küçük memurlara fazla karıştığından buna tahammül edemeyen küçük memurların kendi başlarına hareket etmeyi yeğlediğini ve Ermeni – Müslüman çatışmalarını durdurmak için bir tedbir almadıklarını söyler. Bu küçük memurların çoğunun Ermeni teröründen korktuklarını, bu yüzden Ermeni tarafını tuttuklarını Müslümanlara ise vicdansızlık yaptıklarını ekler. Ordubadi, dolayısıyla, Kafkasya’nın güzel şehirlerinin yakılıp yıkıldığını, yurtların kan deryasına döndürüldüğünü kaydeder. Katliamların üçüncü sebebi olarak, Müslümanların cahilliğini, ilimsizliğini, silahsız olmasını ve modern çağdan habersiz olmalarını gösterir. Katliamların dördüncü sebebi Ermenilerin özerklik iddiasıdır. Ermeniler Erivan eyaletini, Gence eyaletinin yayla ve Dağbasar bölgelerini Kars Sancağı ile birleştirerek “ Tarihi Ermeni Devleti” ni kurmak istiyorlar , diye yazar. Bütün bunlara ek olarak Ordubadi’nin eserinin tüm olayların kronolojisini yansıtmadığı da belirtilmelidir. Yazar, 1905 yılının Şubat ayında gerçekleşen Bakü katliamlarından sonra, Ermenilerin Mayıs ayında Nahçıvan’da katliamlar yaptıklarını, orada mağlup olduklarını, bundan sonra katliamların Erivan bölgesine sirayet ettiğini yazıyor. Fakat diğer kaynaklar, Bakü katliamlarından iki hafta geçmeden Şubat 21 – 23’de Ermenilerin Erivan kentinde katliamlar yaptıklarını gösteriyor. Ordubadi, “ kanlı Yıllar “ eserinde Şerur – Dereleyez ve Sürmeli kazalarında Ermenilerin yaptıkları katliamlar hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Mir Muhsin Nevvab’ın “ 1905 – 1906 yıllarında Ermeni – Müslüman Davası “ adı altında yayınlanan “ Kafkas Ermeni topluluğu ile Müslümanların vuruş ve kargaşa tarihleri “ adlı eseri, hem XX yüzyılın ilk on yılı Azerbaycan halkının başına getirilen faciaların kapsamını açıp göstermenin, hem de Dağlık Karabağ sorununun tarihi köklerini öğrenmenin değerli bir kaynağı olarak kabul edilir. Nevvab haklı olarak Erivan eyaletindeki katliamların Erivan kentinde başladığını, sonra

Nahçıvan'a geçtiğini yazıyor. Yazar Ermeni terör örgütlerinin, paralı katillerinin nice masum insanın, özellikle Ermeni ve Rusların da ölümlerine sebep olduğunu söylüyor. Ayrıca Nevvab, Rus devletinin başının Rus – Japon savaşı ile karıştığından dolayı yaşanan çatışmaları gördüğü halde, görmezden geldiğini kaydeder. 1905 – 1906 yıllarındaki katliamlarla ilgili birkaç Ermeni yazarın eseri bulunmaktadır. Bu yazarlardan biri olan A_don'un 1907 yılında Erivan'da yayınlanan “ Kafkasya'da Ermeni – Türk Çatışmaları (1905 – 1906) Yılları) belgelerin, istatistiklerin ve topoğrafik izahların bulunduğu eseri, S. Zavaryan'ın St. Petersburg'da Rusça yayınlanan “ Karabağ'ın Ekonomik Koşulları ve 1905 – 1906 Yılları Açlığı “, İ. Alibekov'un 1906 yılında Tiflis'te Rusça yayınlanan “ Yelizavetpol'un Kanlı Günleri Toplumun Yargısı Önünde “ eserlerinde 1905 – 1906 katliamlarının mahiyet tahrif edilmiş olsa bile, bu eserler faktoloji açısından araştırmacılara bir hayli malzeme veriyorlar. Ado, bazı Ermeni entellektüelleri, geçmiş yüzyıllarda Ermeni – Türk çatışmasının ırkçı düşmanlığa neden olduğunu görse de, aslında bu çatışmalar geçmişte olmadı, der. Bir başka Ermeni entelektüel gurubu, bu çatışmaların Türk ulusunun psikolojik olarak tahrip edilmesinden kaynaklandığını iddia ederler. A-do, Türk entelektüellerinden bazılarının konu ile ilgili tüm katliamları yapanların Ermeni komitacıları olduklarını düşünüyorlar, diyor. Aynı zamanda, bir grup Ermeni ve Ermeni yazarları, katliamları yapanların Türklerden nefret ettiklerini iddia ediyorlar. Bir başka bakış açısı olan “ ekonomik eşitsizlik “ fikri üzerine A-do, böyle bir yargının temelini olmadığını kaydediyor. Türkler, Ermeni burjuvazisinden yararlandıkları için, Türk ustaları ve büyükleri tarafından sömürülen köylere Ermeni saldırmaz, diyor. A-do, katliamların temel sebebinin, Kafkasya'daki devrimci hareketten önce birikmiş mevcut yöntem ve kuralların Türk nüfusundan duydukları memnuniyetsizlik olduğunu savunuyor. Yazar, katliamların, Türklerin Rus devriminden yararlanma girişimleri için bir başka sebep üzerinde de duruyor. Ona göre, Türkler, Gürcülerden daha çok hak kaybına uğramış oldukları için Rus devriminden yararlanmak istiyorlardı. Katliamların asıl nedenini Ermenilerin, Müslüman yerleşim yerlerini ele geçirmek ve servetlerini elde etmek için yaptıkları katliamları yaparak kapatmak istiyor. Ona göre, Türkler, efendileri ve girişimcileri, Ermeni – Türk katliamlarında önemli rol oynamışlardır. Güney Kafkasya ekonomisinin büyük çoğunluğunun Türk girişimcilere ait olduğunu ve İrevan ve Gence bölgelerindeki köylerin ve kasabaların çoğunun Türklerin ve torunlarının elinde yoğunlaştığını yazıyor. Yazar, böyle bir durumda, Türk köylülerinin

sömürücülere karşı hareketinin kaçınılmaz olduğunu ve bunun olmaması için, iki halk arasında düşmanlığın teşvik edilmesinin şart olduğunu belirtiyor. İki sınıfın Rus burjuvazisi ve Türk girişimcileri iş birliğine götürdüğünü iddia ediyor. Yazar, Türk yurtseverlerinin ve kölelerinin Türk kitesini, Ermenilerin, yaşadıkları en kötü talihsizlik olduğuna ikna ettiklerini, onları harekete geçirdiklerini ve Ermeni toplumunun buna tepki gösterdiğini yazıyor. Müslümanlar, devrimci güçlerin elindeki isyancıların önünde bir barikat haline geldi ve Kafkasya kroniklerinde yer alan kanlı sayfalar böylece yazıldı. Ado, eserinin sonunda, 1905 – 1906 yıllarında yaşanan katliamlar sırasında Güney Kafkasya'nın yedi şehrinin büyük tahribata uğradığını, 12 kazada 252 köyün yerle bir edildiğini, yakılıp yıkıldığını, yüz bin ailenin kazalardan, birkaç bin ailenin şehirlerdeki evlerinden göçmen konumuna düştüklerini, 10 bin kişinin imha edildiğini yazar. Zavaryan da, adı geçen eserinde Karabağ ve Zengezur'da Müslümanların, Ermenilere oranla büyük toprak sahibi olduklarını kaydeder. Zavaryan'ın verdiği bilgilere göre söz konusu dönemde Şuşa kazasında 12, Cevanşir kazasında 15, Cebrail kazasında 5, Zengezur kazasında 43 (toplam 75 köy) Müslüman köyü yerle yeksan edilmiştir. O, eserinde 1905 – 1906 yılları katliamlarının Karabağ ve Zengezur'da işlediği komplikasyonu sosyoekonomik parametreler açısından analiz eder. Eserini yazarken A – don'un el yazmalarından yararlandığını belirtir. S. Zavaryan'da katliamların önlenmesinde Çar Rusya'sının hükümet dairelerinin suç itinasızlığı yaptığını vurgular ve bu dairelerin yıkıcı eylemlere göz yumduğu gibi teşvik ettiğini yazar. İ. Alibekov “ Topluluğun Davasından Önce Blizzard'ın Kanlı Günleri “ Kafkas basınında Gence'deki olayların tek taraflı olarak ele alınması üzerine yazılmıştır. Basın açıklamasında Ali Alibiyev'in bu gazetelerde Vozrozhdenie, Kavkaz, Kaspi ve Yelizavetpol katliamlarıyla ilgili makaleler yayınlandığı belirtildi. İ. Alibekov, Ahmet bey Ağayev'i yalancı yazar, S. Çralayev'i ve E. Hasmammedov'u ise onun takipçileri olarak adlandırır. Bu yüzden Alibekov, ikinci kitabının ismini “Yalancı Yazar ve Sosyal Takipçileri” koyar. S. Crelayev, Tiflis şehir Duması'nın sekreteri, Tiflis şehir qlasması ve şehir idaresinin üyesi N. Kokçaev ile birlikte Gence'ye görevli olarak gönderilmişlerdi. Görevleri, tarafları barıştırmaktı. S. Çralayev Gence'den döndükten sonra “ Vozrojdenie “ gazetesinin 26 – 39 sayılarında) 1905) “Yelizavetpol Katliamları “ başlıklı seri makaleler yazmış ve katliamların müsebbibi olarak Ermenileri suçlamıştı. Ahmet Ağayev'in “ PeterburqskieVedemosti “ (Nu:98. 1905) gazetesinde yayınlanan “ Bakü Hadiseleri Hakkında Hakikat “ makalesine cevap

olarak B. Doluhanov ve S. Taqianosov aynı gazetede (nu:126. 1905) ve “ Bakı “ gazetesinde (Nu.51, 1905) makale yayınlamışlardır. İ. Alibekov, Ahmet Bey Ağayev’i Veliçko ve Kruşevanov’un formalastırdıkları “ insana nefret, yalan ve iftira mektebinin yetiştirilmesi olan meşhur tip “ olarak adlandırır. İ. Alişbekov İvonovya Valiliği’ndeki Müslüman nüfusun ulusal duygularıyla vahşi saldırganların Türkiye’den geldiklerini, onlar geri döndükten sonra, saldırıyı yapanların Ermeni köylüleri oldukları iftirasının atıldığını iddia ediyor. Yetkililerin ifadesine göre, Müslüman casuslar Bakü ve Nahçıvan’dan Güney Kafkasya’ya ve İran’ın çeşitli bölgelerine yeni Ermeni katliamları hazırlamak için gönderilmişler, diye yazıyor. İ. Alibekov, Ermenilerin gazetesi olan Novoe Obozrenie gazetesine atıfta bulunarak Bakü, Yerevan, Nahçıvan ve Gence’deki katliamların sorumluluğunu ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. O. Arutyunyan’ın 1956 yılında Erivan’da Rusça yayınlanan “ Anılar “ kitabında Taşnakların “ mümkünsw daha fazla öldür, talan et, kimseye merhamet etme!” sloganı altında 1905 yılında Qemerli’de yaptıkları vahşiliklerden bahsediyor. Taşnakların Ermeni köylülerine gittiklerini ve halkı silahlandırdıklarını, barışçı Müslüman nüfusun köylülerini yakıp yıktıklarını yazıyor. O. Arutyunyan, Taşnakların silah bakımından zorluk çekmediklerini genel vali Vorontsov – Daşkov’un özel izni ve Ermeni psikoposları Horen ve Suren tarafından vekil edilmiş kişiler aracılığı ile çok rahat silah temin ettiklerini belirtir. İtalyan diplomatı, yazarı seyyah ve tarihçi Luici Villari 1906 yılında Londra’da yayınladığı “ Kafkasya’da Alev ve Kılıç “ (Fire and Sword in the Caucasus) eserini, Kafkasya’ya yaptığı seyahatin sonucu olarak yazmıştır. 1905 yılının yaz ve sonbahar aylarında Kafkasya’nın kaynayan noktalarında, ulusal sorunların had safhaya çıktığı yerlerde bulunan yazar, telif eserinin IX. Ve X. Bölümlerini Bakü’de gördüklerine, XI bölümünü ise Nahçıvan’daki olaylara ayırmıştır. Villari’nin yazdığına göre, ona Erivan’da önceden adresini bildiği yerel bir Ermeni eşlik etmiştir. Onun tercümanının Ermeni olması, bu yüzden daha çok Ermeni aydınları ile temas etmesi, eserin içeriğine doğrudan tesir etmiştir. Villari, Erivan’da ve Nahçıvan’da katliamlar olmasının sebebinin Tatarlar olduğunu yazıyor. Onun iddiasına göre, Vorontsov – Daşkov’un Kafkasya’nın genel valisi tayin edilmesine dek ve prens Luis Napoleon Bonapart’ın 1905 yılının haziran ayında Erivan’ın general valisi tayin edilene dek Erivan’ın eski valileri, Rus bürokrasisine bağlı olarak genel vali Kolitsin’in politikasını sürdürüyorlardı. Aslında Ermeniler karşı gibi görünüp Tatarları (Türkler) saldırıya tahrik ediyorlardı. Villari Nahçıvan kazasında yaşanan ayaklanmalar

sırasında 47 köyde çarpışmalar olduğunu, 12 köyün harap edildiğini, her iki taraftan 239 kişinin öldürüldüğünü yazıyor. Villari Nahçıvan'da iken şehrin başkanı Caferkulu Han Nahçıvanski ve onun kardeşi yedek Rus subayı Rahim Han ile görüşmelerine kitabında özel yer ayırmıştır. O, Nahçıvanskilerin damadı general Maksud Elihanov – Avarski'nin Erivan valisi olduğu zaman Tatarların tarafını tuttuğunu suçluları cezalandırmadığını iddia ediyor. Villari, İrevan kentindeki 28.000 nüfusun yarısı ve Nahçıvan nüfusunun dörtte üçü Türk'tür, der. Yazarın ayrıca o dönemde Erivan'da mevcut olan, fakat daha sonra yeryüzünden silinmiş büyük Mavi Cami, Serdar Sarayı ve diğer tarihi – mimari anıtlar ve Erivan bağları hakkında geniş açıklamalar yapması, Erivan'ın tipik Azerbaycan şehri olduğu hakkında yeteri kadar izlenim yaratıyor. “ Kafkasya'daki Alev ve Kılıç “ eseri bugüne kadar Azerbaycan araştırmacıları tarafından incelenmedi. Sovyet döneminde yazılan eserlerde 1905 – 1906 yılları katliamlarının tek sorumlusu gibi tek taraflı olarak Çarlık Rusyası hükümeti gösterilmiş, Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgalleri, silah gücü ile toplu katliamlar yapmaları ve soykırım suçu işlemlerinin üstü örtülmüş, faaliyetleri ört bas edilmiştir. Aynı dönemde, Azerbaycanlı göçmenlerin temsilcileri katliamlarla ilgili daha objektif eserler yayınladılar. Cihangir Zeynalıoğlu 1924 yılında İstanbul'da yayınlanan (1992 yılında Bakü'de tekrar basılmıştır) kitabında Çar hükümetinin Müslümanları gafletlerinden kullandığını, Peterburg'tan 130 ajan – hafiye göndererek Ermeniler ile Müslümanları birbirlerine karşı silah kullanmaya teşvik ettiğini, iki milleti birbirine kırdırıldığını yazıyor. C. Zeynalıoğlu 1905 – 1906 katliamı hakkındaki konuşmasında, Türkiye'deki Azerbaycan muhacirlerinin diğer bir temsilcisi olan Hüseyin baykara “ Azerbaycan istiklal Mücadelesi Tarihi “ (İstanbul. 1975, Bakü. 1992) eserinde söz eder. Aynı eserde H. Baykara Çar Rusya'sının Rus – Japon savaşında yenilgisinden sonra Rusya'yı saran isyanların Kafkasya'ya aynı zamanda yayıldığını yazar. H. Baykara da C. Zeynalıoğlu gibi 1905 – 1906 yılları Ermeni – Müslüman katliamlarının suçlusu olarak çar hükümetini görür. H. Baykara “ imparatorluğun zayıfladığı bir dönemde Kafkas halklarını devrimden uzaklaştırmak için çar bu bölgedeki yüksek memurlarına gizli talimat vermiş, Ermenileri Müslümanlara karşı katliama sevk etmiştir” diye yazar. “ Taşnaksütyun “ partisinin kurulduğu günden Türkiye topraklarında Ermenistan devleti kurmak programı hazırlandığını kaydeden yazar, Rus yazarı N. Şavrov'un 1911 yılında St. Petersburg'ta yayınlanan “ Novo uqroza russkomu delu v Zakavkazye predistoriya i rasprodajı Muqani inorodtsami “ isimli eserinde belirttiğine göre, 1896 yılında

güney Kafkasya'da 900.000, 1908 yılında 1.301.000 Ermeni yaşıyordu. Dolayısıyla bu dönemde 400.000 Ermeni dışarıdan güneykafkasya'ya getirilmiştir. 1908 yılında Rusya İç İşleri bakanlığı polis departmanı belgelerinde (bu belge 1990 yılında Bakü'de “ daşnaki (iz Materialov Departman politsii) “ adıyla yayınlanmıştır) gösterilirdi ki, “ Türkiye'deki malum olaylardan sonra güney Kafkasya'ya yarım milyon Ermeni gelmiştir. Bu Ermeniler derhal kendilerini gösterdiler ve olaylara fiilen katıldılar. Bundan sonra şimdiki Ermenistan Arazisinde “ Taşnaksütyun “ partisinin üyeleri daha da artmış, kafkasya'da anti – Türk propagandası hayli güçlenmişti.” Novo Vremya “ gazetesinin Erivan muhabiri Qriqoryev'in verdiği bilgiye göre, işlenen cinayetlerin % 80'ni Türkiye'den gelen Ermenilerin paralı katillerin payına düşüyordu. 1905 – 1906 yıllarında Kafkasya'da Ermeni – Müslüman katliamları hakkında yukarıda bahsettiğimiz polis departmanının belgesinde şunlar söynir: “ Taşnaksütyun kendi kudretini gösterdi, Müslümanlar cefasını çektiler. Burada ikili oyun oynanmıştır: birincisi Müslümanlarla olan kısasın bir kısmını almak, diğer yandan yaşanan olayların suçunu basın ve propaganda yardımı ile Rus hükümetinin üzerine yıkmak, böylece sadece Ermenileri değil, Kafkasya'nın diğer sakinlerini de inkılabileştirmek için güçlü propaganda malzemesi elde ediliyordu. Sonuçta Ermenilere uygun hareket etmeyen birçok Rus memuru ve sivil kişiler de terör kurbanı oldular: general Elihanov (Makst Elihanov – Avarski – yazar) valiler Nakaşidze, Andreev (birincisi bakü valisi, ikincisi Gence vali yardımcısı – yazar), polkovnikler Bıkov ve Saharov ve diğer devlet memurları (partinin raporundan) . Onların kısmen başarılı oldukları ikinci şuydu ki,Kafkasya'da Ermenilerle Müslümanların yaşadıkları bölgeler birbirinden ayrıldı. Türkiye'den ve kısmen İran'dan göç eden Ermenilerin yerleştirilmesi için arsalar boşaltıldı. Son 5-6 yılda bunların sayısı yarım milyona ulaştı. Bunların iki yüz bin kişisi ise Rus memurlarının vekaleti ile vatandaşlık elde etti. Gence, Erivan ve kars illerinde arazilerin kısmen ayrılmasına nail olunmuş, toprakların bir kısmı boşaltılmış, bu bölgelerden birçok Müslüman ancak kaçarak canlarını kurtarabilmiştir. “ Rus yetkililer tarafından 200 bin kişiye yurttaşlık hakkı verildi. Gence, İrevan ve Kars illerinde arazilerin kısmen bölünmesi sağlandı, bazı araziler boşaltıldı ve bu bölgelerdeki birçok Müslüman hayatlarını kaybettiler.” “ Genel olarak 1905 – 1906 Ermeni – Müslüman savaşları sonucunda Erivan ve Gence eyaletlerinde 200'den fazla Azerbaycanlı yerleşim birimi tahrip edilmiş, halkı soykırıma tabi tutulmuştur. Armeni yazarı A-don'nun verdiği istatistikler gösteriyor ki, 1905 – 1906 yılları

katliamları sırasında Erivan eyaletinde var olan 1301 köyün 959'unda, Zengezur kazasında var olan 406 köyün ise 314'ün de Türkler yaşıyordu. O dönemde sadece Erivan eyaleti ve Zengezur'da var olan 1273 Türk köyünden bugün, Nahçıvan kazası hariç tüm köyler Azerbaycanlılardan temizlenmiştir. Demek ki, bu alanlarda 1905 – 1906 yıllarından başlayarak silah zoru ile etnik temizlik uygulanmıştır ki, bu aslında soykırım demektir.

3.2. Karabağ 1918-1920 yıllarda

18. Mayıs. 1918'de 120 yıl devam eden Rus işgalinden sonra Azerbaycan halkı Kuzey Azerbaycan'da yeni bağımsız bir devlet kurdu. Bağımsızlık bildirisinde Azerbaycan Cumhuriyeti, Gülüstan anlaşması (1813) ve Türkmençay Anlaşması (1828) hükümleri uyarınca işgal altındaki Kuzey Azerbaycan topraklarının meşru halefi olduğunu ilan etti. Bağımsızlık bildirisinin ilk maddesi “ Bugün, Azerbaycan halkı egemenlik hakkına, Azerbaycan ise Doğu ve güney Transkafkasa'yı kapsayan tam teşekküllü bir bağımsız devlettir” deniyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti, topraklarının yasal – politik haritasını yayınladı. Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın tüm topraklarında kendi siyasi gücünü göstermeye çalıştı. O zaman yeni ilan edilen Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin açıklamasının hukuki hiçbir dayanağı olmadığını iddia etti. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti, Ermenistan'ın bu iddiasını reddetti. Azerbaycan Cumhuriyeti parlamentosu Başkanı A. Merdan Topçubaşov (1862 – 1934), 1918'de Osmanlı İmparatorluğu Dış İşleri Bakanı ile birlikte 18. Kasım. 1918'de İstanbul'da yaptığı görüşme sonrasında yaptığı açıklamada; “ Ermenilerin ortaya attıkları Karabağ meselesi 5 veya 10 köy meselesi değildir. Tartışma bütün dört sancak – Şuşa, Cevanşir, Cebrail ve Zebgezur meselesidir. Bu arazi, bir Azerbaycan hanlığının arazisidir, burada Ermeni ve Müslümanların sayısı eşit olmasa da, her halde Ermenilerin mutlak çoğunluğu hususunda konuşmaya esas yoktur. Kendileri de, onların buranın yerli halkı olmadığını söylüyorlar. Rusya ile savaş sonrası Türkiye'den oraya gidenlerdir bunlar. Nihayet Karabağ'ın içinde Ermeniler kompakt halde yaşamıyorlar, Müslümanlarla karışık yaşıyorlar. Bununla birlikte, biz, sorunun barış yolu ile çözümünü destekliyoruz” dedi. Ermeniler Karabağ'ı işgal etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde soykırıma devam ettiler. Azerbaycan hükümeti oluşmuş durumu dikkate alarak 1919 yılının ocak ayında Şuşa, Cevanşir, Cebrail ve Zengezur kazalarını kapsayan Karabağ genel

valiliği kurdu. H. Sultanov, Karabağ genel valiliğine atandı. Ermenistan (Ararat) Cumhuriyeti Dış İşleri bakanı S. Tiqranyan Karabağ genel valiliği kurulmasına itiraz etti. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin cevabında bu itiraz asılsız kabul edildi ve bu toprakların Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu kanıt olarak gösterildi. Karabağ genel valisi, Ermenileri toprak talepleri karşısında önce İngilizlerle, sonra Amerikalılar ile çalışmak zorunda kaldı. Fakat Ermeniler, karabağ genel valiliğinin barış için çalışmasına imkân vermediler. 1919 – 1920 yıllarında Ermeni Taşnak silahlı çeteleri Zengezur bölgesine baskın düzenleyerek Barışçı Azerbaycan halkını katlettiler. Ermeniler Cevanşir'de de sakin kalmadılar. Kazanın eteklerindeki saldırılar her yana yayıldı. Ermeniler, 1918 yılının yaz mevsiminde Müslüman nüfusa karşı çeşitli şiddet eylemleri gerçekleştirdiler. “ Ermeniler Tartar Nehri'nin önünü bir yönde keserek Arakan köylülerinin mahsullerine zarar verdiler ve hatta Aran köyleri içme suyu sıkıntısı çektiler.” Aralık 1918'de Ermeniler Azerbaycan'ın Cebrail kazasına ve köylerine saldırdılar. Şuşa kazası ve Karabağ'ın siyasi merkezi olan Şuşa kentinde Ermenilerin vahşetleri daha amansız şekil aldı. Şu anda ilk kez, Sosyal Demokratlar kendilerini enternasyonalist ilan ederlerken Dağlık Karabağ hükümeti örgütleniyordu. Taşnaksütyun Partisi Türklerle savaşa engel olduysa , o aynı zan-manda Dağlık Karabağ'daki köylülerin ısrarı üzerine, bu kısmı Müsavat Hükümeti'nin otoritesine tabi kılmak için, Karabağ'ın alt kısmı ve bütünüyle birleştirmesi gerekiyordu. “ .... Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde Şuşa'da Ermenilerin en hain silahlı isyanlarından biri 22. Mart. 1920'de Azerbaycan halkının Nevruz Bayramında gerçekleşti. Bu ayrılıkçı ayaklanma, Azerbaycan'ı işgale hazırlanan Bolşevikler tarafından çıkarıldı. Ermeni bölücü ayaklanmalarının çoğunun püskürtüldüğü gerçeğine rağmen, Asgaran kalesini ele geçirdiler. Askeri – politik eylemlerin sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti, Karabağ'daki egemenlik hakkını geri çekti. Fakat bölgede Karabağ'daki Ermenilerin bölücü ayaklanmaları ve katliamları işlenen soykırım suçunun, ülkenin Nisan 1920'de Bolşevikler tarafından işgal edilmesinin ve ülkenin kuzey sınırlarının korunamamasının üzerinde ciddi etkisi oldu. Bu olgu, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çöküşünü hızlandırdı.

3.3. Karabağda Ermeni İsyenlarına Karşı Mücadile 1918-1920

Şubat 1917'de, Rusya'daki Şubat devriminden sonra, Azerbaycan'da milliyetçiliğin güçlenmesi sonucunda Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Bu

cumhuriyet, Çarlık ulusal sömürge gücü altında yaşayan halkın kendi ulusal devletini kurma arzusuna uygundu. Azerbaycan Cumhuriyeti ve onu kuran halkımız ve milletimiz tarihinde özel yere sahip olan insanlar, çok karmaşık bir dönemde ortaya çıktılar ve çok zor şartlarda çalıştılar. Yeni kurulan genç devlet sadece 23 ay yaşadı ve ülke topraklarının bütünlüğünün korunması konusunda önemli çalışmalar yaptı. Toprak bütünlüğümüzün sağlanması, Ermenistan karşısında büyük bir uyanıklığı ve taviz verilmeyen bir direnişi gerektiriyordu. Genç devlet yeterince güçlü değildi, hatta ekonomisi çok zayıftı. Ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik tehdide rağmen, ulusal hükümet gerçekten değerli işler yaptı. 19. yüzyılın sonundan itibaren Ermeni milliyetçi örgütleri harekete geçtiler. Tarih boyunca Azerbaycan toprakları olan Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur bölgeleri Ermeni milliyetçilerinin saldırısına uğradı. Bu örgütler, Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Azerbaycan'ın iç ve dış dünyadaki karmaşık ve çelişkili durumunu kullanarak "Büyük Ermenistan" ı kurmak için yeniden faaliyete geçtiler. İlk hedefleri olan Zengezur ve Karabağ'ı ele geçirdiler. Fakat genç Azerbaycan Cumhuriyeti, onların planlarının tümünün hayata geçirilmesine izin vermedi. Kapsamlı siyasi ve askeri yardım aldı. Bolşeviklerin de işe karışması ile, Azerbaycan'ın tarihsel kaderi için tehlikeli oyunlar oynamasının önü alındı. Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan adlı üç bağımsız cumhuriyet kurulduktan sonra, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı sınırlarını genişletmeye çalıştı. Ermeni milliyetçisi Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı güçlerin baskısı ile Ermenistan, , "Büyük Ermenistan" ı kurmak için Azerbaycan ve Gürcistan topraklarında hak iddia etmeye başladı. Ve Ermenistan reddedilince iki ülkeye savaş ilan etti. Ermeni ulusal hareketinin tarihi incelendiğinde, Ermenilerin birkaç yüz yıldır Kafkasya da olduklarını görürsünüz. Fakat "Büyük Ermenistan" uğruna komşu halkları ezmenin onların hakkı olduğunu, insanları yok etmek ve planlarını aşamalı olarak hayata geçirmek istediklerin fark edersiniz. Her şeyden önce tarihi Azerbaycan topraklarında, yani eski İrevan Hanlığı topraklarında küçük bir Ermeni Cumhuriyeti (9.000 km karelik) bu küçük cumhuriyet komşulara yapılan saldırılar ile kısa zaman içinde 29.000 km kareye çıkar. Bugünkü Dağlık karabağ, Ermenilerin "Büyük Ermenistan" kurma planlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu ana hedef, bir araç olarak seçildi. Karabağ'ın tarihsel ve etnografik bir parçası olan Azerbaycan, Albaniya devletinin tarih boyu bir parçası olmuştur. Arapların Kafkasya'ya gelmelerinden sonra Arap Hilafetinin bir parçası olan Azerbaycan X. Yüzyılda Salari, XI – XII. Yüzyıllarda Şaddadiler, XII –

XIII yüzyıllarda Atabey Eldeniz, XIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hülagüler devletlerinin kompozisyonlarına dahil oldu. XVII. Yüzyılın sonundan XVIII.yüz yılın ortalarına kadar Karabağ ve Gence hanlıkları Karabağ'da oluşturuldu. XVIII. Yüzyılın ortasından XIX.yüzyılın başlarına kadar olan dönemde Karabağ Hanlığı çok güçlüdür. Karabağ'ın stratejik önemi göz önüne alındığında Batılı devletler, başta ABD ve İngiltere bu bölgeyi, özellikle de Azerbaycan'ı Orta Doğu'yu etkilemenin önemli aracı olarak gördüler. Bir tarafta İngiltere ve ABD'nin bölgede nüfuz sahibi olma arzusu, diğer taraftan Rusya ve İran'ın kayıp nüfus çevrelerini “ Ermenistan'a yükleme arzusu”, diğer taraftan Azerbaycan'nın kendi toprak bütünlüğü mücadelesi ve bölgeye Türkiye'den yardım edilmesi, bölgede olduğundan fazla gergin bir sosyo – politik duruma neden oldu. Ermenistan – Azerbaycan savaşını, Karabağ, Nahçıvan ve Zengezur savaş bölgeleri çıkarmıştır. Bu savaş sırasında ve savaşın sonucu olarak Karabağ'daki Ermeni ayrımcılığı zirveye ulaştı. Yeni Azerbaycan Cumhuriyeti, ilk günlerinden itibaren toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı için aktif ve ciddi mücadele etti. Azerbaycan hükümetinin en önemli meselesi, Karabağ'daki ayrımcılığı sona erdirmektir. 1918 'den 1920 martına kadar, Karabağ, Kazak ve Nahçıvan'da Azerbaycan hükümetine karşı Ermenilerin çıkarmış oldukları isyanlar bastırılmış, isyancılar Azerbaycan sınırları dışına çıkarılmıştı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanı, o güne kadar milli sömürge olarak çarlığın egemenliği altında olan halkın, kendi devletini kurma arzusu, ulusal kurtuluş isteğinin hayata geçirilmesiydi. 26. Mayıs 1918'de Transkafkas devletinin son toplantı kararına göre, Gürcistan Transkafkasya Federasyonundan ayrıldı ve federasyon dağıldı. 28 Mayıs günü, meclisteki dört partiyi temsil eden Azerbaycan milletvekilleri, bağımsız, vatandaşları birleştiren yeni bir devlet kurulmasını istediler. Azerbaycan Cumhuriyeti bu istek üzerine kuruldu ve bir beyanname neşretti: “ komşularının ve halklarının hakları korunarak dostça ilişkiler kurulması gerekliliği vurgulandı. Çarlık mirasından devralınan idari bölge dağılımı ve nüfusun ulusal bileşimi arasındaki tutarsızlık yeni kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasındaki sınırların tanzimi keskin çelişkilere yol açtı. Azerbaycan hükümeti, operasyonun ilk günlerinde sınırlarda çatışma durumu ortaya çıkmasını önlemek ve iyi komşuluk ilişkileri kurmak için, komşularına baş vurdu, ihtilafli bölgeleri kendi taraflarında ilan etmemeleri için uyarılarda bulundu. Bu konuları görüşmek üzere üçlü konferans düzenlenmesi, meselelerin orada tartışılması ve bir anlaşmaya varma kararı alındı. Kasım 1918'de Tiflis'te düzenlenmesi kararlaştırılan konferansa

Ermenistan temsilcisi gelmedi. Ve konferans bu yüzden gerçekleştirilemedi. Aralık 1918’de Gürcistan – Ermenistan savaşı başladı. Askeri operasyonları durdurabilmek amacı ile Azerbaycan da davaya karıştı. 26 Aralık günü Azerbaycan parlamentosunun olağanüstü toplantısında M. Emin Resulzade üç maddeden oluşan bir öneri aldı. Ermenistan ve Gürcistan parlamentolarını, kendi hükümetlerinin savaş kararlarını geri aldirmaya ve barışı geri getirmek için kararlı adımlar atmaya çağırdı. Bu amaçla Gürcistan ve Ermenistan parlamentolarına telgraf çekildi. Telgraflarda “ Tartışmalı konular üzerinde savaştan ziyade barışçı bir çözüm bulunması ihtiyacı vardır” deniyordu. İlk başlarda Ermenistan hükümeti, Dağlık Karabağ hakkındaki hain amaçlarını gizliyor, konuyu diplomatik olarak gördüğünü söylüyor ve bir taktik belirlemeye çalışıyordu. Ermenistan’ın Tiflis’teki diplomatik temsilcisi aynı zamanda Azerbaycan’ın da temsilciliğini yapıyordu. Bu şahıs, Şuşa’dan Ermenistan’ın “ özel delege “ göndermeyi kabul etmesini istedi. Bu duruma eğer Azerbaycan hükümeti razı olursa, Azerbaycan heyeti Azerbaycan’ın yasalarına uygun hareket edecekti. Azerbaycan delegasyonu geri dönecek olursa Ermeni heyeti de Azerbaycan’ı izleyecek ve Şuşa’ya gidecekti. Durum oldukça nazikti. Ermenistan hükümetinin Azerbaycan toprağı olan yukarı Karabağ’ı devralması olasıydı. Aslında Ermenistan hükümetinin bu adımları, planlarının ilk merhalesiydi. Karabağ’a tartışmalı toprak statüsü kazandırmak ve daha sonra bu faktörü Azerbaycan’a karşı kullanmak istedi. Azerbaycan parlamentosu sözcüsü M. Topçubaşov, İngiliz albayı Tampa ile İstanbul’da konuştu ve şunları söyledi: “ Ermeni hükümetinin temsilcileri, eğer doğrularsa, deniz kıyısında bir liman verilirse gönüllü olarak Karabağ iddialarından vaz geçecekler. Onlar insanlarla, insanlar onlarla alış veriş yapmak istiyorlardı. Ancak İrevan ilinde 200 binden fazla Azerbaycanlı yaşıyor” dedi. Dağlık Karabağ’daki Ermeniler, ortaya çıktıkları gibi, Ermenistanlıların baskısı ve korkutmaları ile nüfusun bazı katmanları, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin otoritesini tanımayı reddettiler. Dağlık Karabağ’daki Ermeniler Temmuz 1918’de Şuşa’yı işgal etti. (kent nüfusunun % 46’sı Azerbaycan Türk’üdür) . Durum; Acil Durum İnceleme Komisyonuna “ havele edildi. Bu komisyon Rusça, Fransızca, Almanca ve Türkçe olarak bilgi sunuyordu. Komisyon giderleri için 50.000 Manat’ın geçici olarak tahsisini istedi. İtirazlar üzerine Azerbaycan Hükümeti, M. Nacainsky’in raporunu dinleyin ve bu komisyonun kurulması hakkında bir karar verin” Karabağ toprakları, Azerbaycan topraklarının tarihsel bir parçasıdır” diyordu. Ermeni hükümeti, toplu katliam yaptığı hiçbir yerden çıkmadı. Ocak 1919 ‘da Taşnak

hükümeti Karabağ bölgesine karşı toprak iddialarında bulundu. Aslı görevi, cumhuriyetin toprak bütünlüğünü ve vatandaşlarının hayatlarını korumak olan Azerbaycan Hükümeti bu iddiaları şiddetle reddetmiştir. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu görüşerek durumu normalleştirmek için konuyu mecliste görüşmeye başladı. Her şeyden önce, Hükümeti ile bu sorunu barışçı yollarla çözecek olan hükümet kaç kez bu konuyu müzakere etti. Ancak bu görüşmeler sonuç vermedi. Bu nedenle Karabağ Hükümeti savunmasını güçlendirmek için ordu birliklerini göndermelidir ve sonuçta Genelkurmay oluşturmaktır. Ermenistan hükümeti iki ülke arasındaki düşmanlığı körüklemek için Güney Kafkasya'da kendi vatanlarında yaşayan Azerbaycanlıları şiddetle sömürüyor. Bu tam bir düşmanlık politikası idi. İrevan ilinin Azerbaycanlı halkı Azerbaycan hükümeti adına bir açıklama yaptı. Bildirge, Aralık 1917'den Haziran 1918'e kadar yıllarda Ermeni ordusunun 200'den fazla Müslüman köyünü yakıp yıktığını ve sivil halkı yok ettiğini, sağ kalanların dağlara kaçtığını açıklıyordu. Azerbaycanlıların geçmişte yaşadıkları Surakhani, İrevan, Echmiadzin ve Şarur topraklarını Ermeniler ele geçirdi. 8. Ocak. 1919'da Azerbaycan parlamentosu toplantısında M.N. Vinogradov meclis üyesi, "Rusların bu tür eylemlere, böyle korkunç saldırılara karşı protesto gösterisi yaptıklarını söyleyerek her devletin doğal sınırlarını belirleme hakkı olan genel konferans kararlarına uymaları gerektiğini, her devletin imzasının arkasında durmasını istiyoruz" dedi. Azerbaycan parlamentosu, ülkenin hükümetini, şiddet eylemlerinin önlenmesi yolunda çalışmalarını artırmasını teklif etti. Hükümet sözcüsü A. M. Topçubaşov "her yol kapsamlı şekilde kullanılacaktır" dedi. Feteli Han Khoyski, Ermeni hükümetine yazdığı bir mektupta, barış isteyen bir halka yönelik silahlı saldırıya ve Azerbaycan halkına karşı güçlü bir protesto gösterisi düzenlendiğini, bu gösterinin derhal askıya alınması gerektiği çağrısında bulundu. Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin, alınan tüm tedbirlere rağmen normal komşuluk ilişkilerine tekrar dönmeleri mümkün değildi. Azerbaycan parlamentosu, Dağlık Karabağ'da ulusal çatışmaların nedenini soruşturacak ve özel bir komisyona gönderdikten sonra konuyu 8. Temmuz 1919'a bıraktı. Uzun tartışmalarda Chubaryan, Malhazyan ve diğer Ermeni milliyetçileri de dahil olmak üzere parlamento üyeleri tutarlı kanıtlarla meseleyi tartıştılar, iftira şeklindeki konuşmalar hemen kesildi ve reddedildi. Artan Ermeni propagandasına karşı savaş, Ermenileri Kafkasya'daki Müslümanların kanların batmış caniler olarak anlatmayı ve batı toplumu gözünde Ermenileri suçlu göstermek üzerine kuruldu. Bu bölgedeki Ermeni

unsurunun rolünü göstermek için Dış İşleri Bakanlığı'nın girişimi ile 15. Temmuz 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Acil durum İnceleme Komisyonu'nu kurdular. Bu komisyon üç konuda görevlendirildi:

1. Şiddet olaylarının kayıplarını kesin olarak bilmek,
2. Bu şiddetin uygulanma koşullarını açığa çıkarmak,
3. Suçluların ve hasarın boyutların tespit etmek.

Acil Durum İnceleme Komisyonu Başkanlığına Alekber Bey Hasмамadov atandı. Komisyon aktif olarak göreve başladı. Bu komisyon, 1918 yılının Mart ayında gerçekleşen kanlı olayları, İrevan ve Şamahı'daki zulümleri, Ermenilerin eyalette işledikleri suçları araştırmaya başladı. Komisyon toplandı. Soruşturma materyalleri olan tarihsel belgeler, Ermeni iddialarının en önde gelenlerini ve Ermeni suçlarını açığa vuruyor . Komisyon üyesi Cevanşir “ Azerbaycan köylerinin Şuşa, Cebrail ve Zengezur kazalarındaki köylerin sakinleri, Ermeni saldırılarından dolayı büyük acılar çektiler” dedi. Soruşturma Komisyonu üyesi, Mikaylov'un bir raporuna dayanarak Karabağ'daki Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri kesin gerekçelerle açığa vurdu. Bu olguların analizi sonucunda, her zaman “ acı çeken “ ve “ ezilen “ insanlar olduğuna dayanarak Ermeniler, Karabağ'ın barışçı nüfusuna karşı zulmettiler, hükmüne varılabilir. Mikhailov'un raporu dört Karabağ kazasındaki durumu analiz ediyor. Durum, Azerbaycan cumhuriyetinde terörden etkilenen diğer illerden önemli derecede farklılık gösteriyor. Dört Karabağ kazasında, katliamlar kesintisiz (son günlere kadar) sürdürülmüş ve öldürenlerin hepsi Karabağ'ın yerlileriydi. Ernistan halkı olan Türk vilayetleri Ermenileri, İran vilayeti Ermenileri de Ermeni gangsterlerinin şiddetine maruz kalıyorlardı. 1918 – 1920 yıllarında Karabağ'daki Ermeni ayrımcılığına karşı Armenistan Cumhuriyeti'nin yetkili makamları tarafından atılan bazı adımlar, ulusal hükümetin başarısı olarak düşünülebilir. Bu hükümetin, Ermeni bölücülük mücadelesi ve başarısı ışığında elde edilen deneyimlerin günümüzde uygulanabilir olması önemlidir. Genel olarak olayların seyri Ermeni ayrımcılığının tarihsel aşamalarını incelemenin şimdi ve gelecek için hayati önemi olduğunu gösterir. 1918 – 1920 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasının temel amacı, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasıydı. Azerbaycan'ın komşuları tarafından bağımsızlığını tanıma, bağımsızlığı için yetersiz kalmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığının büyük devletler tarafından tanınması, Ermeni iddiaları ve saldırganlığı üzerinde önemli rol oynayabilirdi. Dış politikanın bu gereği yerine

getirilirken Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıtmak ve korumak ülkedeki en etkili insanların omuzlarındaydı. En etkili insanlar Batılı ülkelerin koruması altına girilebileceğini düşünüyorlardı. Bu düşünce son derece önemliydi. Azerbaycan halkının tarihini, kültürünü ve tarihi coğrafyasını yeniden geri kazanmak için her türlü yol denendi. Tarih boyunca Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Dağlık Karabağ, halen Azerbaycan topraklarının içindeydi. Hanlık döneminde yukarı Karabağ hanlığın bir parçasıydı. Karabağ meselesi ile uğraşan Ermeni yazarların büyük çoğunluğu Karabağ tarihi, etnografya, kültür tarihi ve etnik bileşim ile ilgileniyor, çok sahte bir şekilde Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu göstermeye çalışıyorlardı. Tarihi kaynakların hemen tümü, Dağlık Karabağ'ın antik çağlardan bu yana Azerbaycan toprağı olduğunu doğrulamaktadır. Azerbaycan hükümeti, komşusu Ermenistan ile olan sorunları barış içinde çözmek için defalarca girişimlerde bulundu, bu isteğini hayata geçirebilmek için defalarca denedi. Fakat Ermeni tarafının kendi eski ve geleneksel patronları olduğu için bu denemeler sonuçsuz kaldı. 1918 – 1920'lerde Ermenistan hükümetinin hem de ülkenin içinde ve dışında devam eden belirleyici politikanın bir sonucu olarak o zaman Yukarı Karabağ'daki Ermeniler, ayrımcılığı önlediler. Bu nedenle Yukarı Karabağ sınırlarımız içinde kaldı. Bu politikayı ve uygulamaları incelemek şimdiki hayatımız için daha önemlidir. Azerbaycan Cumhuriyeti, ülkemizin devlet tarihi içinde özel bir yere sahiptir.

3.4. 1918 yılı Mart Soykırımı

1918 yılının Mart ayında imzalanan Brest – Litovsk – Zürih anlaşması sonrasında, İran ve Türkiye cephelerinden geri dönen Rus ve Ermeni askerlerinin bir kısmı Bakü'ye yerleştirilmişti. On iki bin kişilik bu askerlerin % 75'i Ermeni idi. Şehrin birkaç da Müslüman askeri vardı. 1918 yılı Mart ayının son üç gününde Bakü'de 30 binden fazla Müslüman nüfusu bu özel, acımasız Ermeni canileri katlettiler. Araştırmacı Kulku Mart katliamları hakkında şunları yazar. “ Ermeniler masum halkı işkencelerle öldürüyorlar, bebekleri süngüye geçiriyorlar, cesetlerin burun, kulak ve başlarını kesiyorlar. Evleri ateşe veriyor, sakinlerin yakıyor, kadınları soyuyor ve saçları ile birbirlerine bağlayarak tüfeklerinin dipçikleri ile öldürünceye kadar dövüyorlardı” Kulke, Ermeniler tarafından yüzleri duvara çevrilerek köpeklerle yedirilen insanların fotoğraflarını da çekmiştir. Tüm bu yapılanlar, 1918 yılı Mart

ayının son üç günü Bakü’de ortaya konan vahşetin gösterilmesidir. Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı işledikleri cinayetlerin sadece küçük bir parçasıdır. 1917 Ekim devrimi sırasında Komünistlerin henüz iktidarı tam olarak ellerine alamadıkları bir zamanda doğan iktidar boşluğundan yararlanan Ermeni milliyetçileri ve onların toplandığı Taşnaksutyun partisi Bakü ve diğer yerlerde Azerbaycan Türklerine karşı mitingler yapmaya başladılar. Mart ayı başlarından bu yana ordudan terhis edilen ve baiı boş bırakılan Ermeni askerleri, Azerbaycan’ın ve başkent Bakü’nün çeşitli yerlerini yağmalamaya başladılar. 1918 yılı 11-12 kasım tarihli sorgu protokolüne Şamahı emniyet müdürü Cebrail Bey Cebraybeyov’un kayıtlarında Bakü’den Şamahı’ya gelen Ermeni askeri birlikleri ile ilgili şunlar yazılıdır:

“1918 yılı Mart ayında şehir başkanı, Teymur Bey Allahverdiyev ve Müslüman komitesinden bilgi almıştır ki, Bakü’den Kürdemir yönünde ordudan terhis edilen 400 Ermeni askeri Şamahı’ya doğru geliyor. Bakü Müslüman Komitesi, onlardan kötü düşüncelerden kaçınmalarını istedi. Müslüman Milli Komitesi Ağsu kentine temsilciler gönderdi, ama ertesi gün Şamahı’da duyduk ki, bu gurup bölünmüş ayrı ayrı köylere saldırmı. Bıco ve Lengebiz köyelerine hücum etmişler... Ermenilerle çatışma Bıco dağlarında başladı.”

Sözü edilen 400 kişilik gurup Bıco köyünde Piremsak savaşında köylüler tarafından darmadağınk edilmişti. Protokolde belirtildiği gibi böyle beklenmedik direnişten öfkelenen Ermeniler bu konuda Bakü Ermeni Komitesine bilgi vermişler. Kısa bir zaman sonra Şamahı’ya üç bin kadar Ermeni getirildi. Durumu oldukça nazik olarak değerlendiren Müslüman Komitesi yönetimi yönetim kurulu üyesi Hacımalıbeyov ve imam Abdülhalık Efendi’yi Ermeni yepiskoposunun yanına gönderdiler. Fakat Ermeni yepiskoposunun cevabı kesin oldu: “ Biz, buraya bütün Müslümanları kılıçtan geçirmeye geldik!”... Ermeniler şamahı kazasında 2146’sı erkek, 1468’i kadın ve 746’sı çocuk (başka kaynaklara göre 1653’ü kadın, 965’i çocuk) olmak üzere toplam 4360 (diğer kaynaklarda 7.000 den fazla) kişiyi soykırıma tabi tutarak öldürmüşlerdir. 30. Mart. 1918 ‘de Bakü’deki Ermeni kilisesi yakınında toplanan Taşnak gurubu, Müslümanlara ateş açtı. 31. Mart sabahı, Bolşevik Taşnak militanları Garpikhan, Memmedli ve diğer mahallelerde yaşayan Azerbaycanlılara saldırdılar. Bu mahalleler denizden gemilerle bombalanmaya başlandı. Ermeniler, Rusları İçeri şehirde yaşayan Azerbaycanlıların Ruslara saldırdığına ikna etmişti. Metros bunun yalan olduğunu anladığında çok geç olmuştu. Sur altındaki mahallerde ölü sayısı binleri geçmişti. Ermeniler kimseye merhamet etmediler, önlerine çıkan tüm Azerbaycan Türklerini acımasızca katlettiler. Taşnaklar, evleri soydular,

insanları yaktılar, hamile kadınlara acımasızca işkenceler yaptılar. Bütün Azerbaycan okullarını, kütüphanelerini ve kültür merkezlerini yakıp yaktılar. İçeri şehre yapılan saldırı sırasında A. Mikoyan önderliğindeki Ermeni birlikleri Bakü'nün en güzel mimari eserlerinden biri olan " İsmailiyye" yi yakmış, " Açık Söz ", " Kaspi ", " Bakü" gazete binalarını dağıtmış, " Teze Pir " camisinin minarelerini ise top ateşi ile yerle bir etmişlerdi. 1918 yılında Rusya'da oluşan kaos ortamından yararlanan Ermeniler kendi isteklerine Bolşevizm bayrağı altında ulaşmaya gayret ettiler. Bakü Komünü, Mart 1918'de bir ceza planı uygulamaya başladı. Çeşitli cephe hatlarından yedi bin Ermeni askeri Bakü'ye getirildi. Buna ek olarak " Kızıl Muhafız " adı altında 10 – 12 bin kişilik ordunun % 70'ini Ermeniler oluşturuyordu. Yapılan ön anlaşmaya göre, Bolşevik – Ermeni koalisyonu cepheye saldırıyor. Doğal olarak karşılık görüyor. Bu olay 30. Mart akşamı Bakü'de duyuluyor. Tepeden tırnağa silahlanmış Ermeni askerleri, Müslümanların evlerine baskınlar yaparak önlerine geleni öldürüyor, yaşlılara, bebeklere bile aman vermiyorlardı. Kadınlar işkencelerle öldürüldü. Arşiv belgelerine göre , gözleri çıkarılan, kulakları ve burunları kesilen 37 kadın cesedi bulundu. Neriman Nerimanov, Ermenilerin gerçekleştirdikleri katliamlar hakkında şunları yazar: " Bolşevik olan bir Müslüman'a bile aman verilmedi. Müslümanlar, her türlü cinayete kurban edildiler. Sadece erkekler değil, hamile kadınlar, bebekler, yaşlılar bile hayatlarını kurtaramadılar". Milli barışa ve birliğe karşı " sınıf mücadelesi" ve " sinfilik" pozisyonunda konuşan Ş. Şaumyan başta olmak üzere Bakü Bolşevikleri " Bakü Sovyeti'ni Kafkasya'da iç savaşın başlıca merkezine ve isthkâmına " çevrimek yolunu seçtiler. Onlar Taşnaklarla birlikte " antisovyet ayaklanmasına ", " aksiinkılab" a karşı mücadele adı altında 1918 yılı mart ayının sonlarında ulusal katliam düzenlediler. Bu Müslümanlara, özellikle Azerbaycanlılara karşı ulusal soykırım, Azerbaycan'ın milli istiklaline karşı hain bir komplo idi. Soykırım sırasında 12.000 den fazla (yaklaşık 15.000) masum Azerbaycanlı öldürüldü. Bu soykırımda Taşnak çeteleri gibi A. Mikoyan'ın " Altın Kvardiya " birlikleri özellikle öne çıktı. Müslüman birlik komutanı General Talishinski'nin tutuklanması, şehrin Türk – Müslüman nüfusunda ciddi bir öfkeye sebep oldu. Bunu kullanan Ermeniler silahla mukabele ettiler. Ancak Mehmed Emin resulzade, Neriman Nerimanov ve diğerleri ocak ayında yapılması planlanan katliamları önlediler. Ancak Ermeniler, niyetlerini mart ayında gerçekleştirdiler. Stepan Şaumyan, Bakü Konseyi toplantısında bu organizasyonun Transkafkasya'daki iç savaşın ana kalesi olması gerektiğini söyledi. Çarpışmaların

başlaması için bahane ise, Hacı Zeynel Tağıyev'in oğlu Muhammed'in cenazesinin “ Evelina “ gemisi ile Lenkeran'dan Bakü'ye getirilmesini düzenleyen 48 Müslüman askeri oldu. Ermeniler hemen dedikodu çarkını işletmeye başladılar. Güya bu 48 asker , Malakan köylerini yok etmek için bakü'ye gönderilmişler. Bu bahane altında kalan Şaumyan, yetkililere gemiyi olduğu yerde sökmeleri talimatını verdi. Gemideki subayların görevden alınmasını protesto eden sokaktaki protestocular gösteriler düzenlediler. Şaumyan göstericilerin dağıtılmasını emretti. Böylece sivil halka karşı soykırım başlatıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kurulan soruşturma komisyonu raporuna göre, bu olaylarda ölenlerin sayısı 20.000'den fazladır. S. Layayalıların öldürülmesi 3 – 16 Nisan tarihleri arasında Şamahı'da gerçekleşti. Sadece mart ayında Şamahı'nın 58 köyü, Ermenistan ordusu ve Bakü Sovyetine bağlı yerel Ermeni ve Rus Malakan köylülerinin yardımıyla yok edildi. Yaklaşık olarak 8.000 kişi öldü. Bunlardan 1653'ü kadın, 965 çocuktü. 1918'de 15.000 nüfusa sahip Şamahı'nın nüfusu 1921'de 1700 kişiye düştü. Ermenilerin 1918 yılı Mart ve Nisan aylarında Şamahı ve ona komşu köylerde gerçekleştirdikleri katliamları ispatlayan çok sayıda arşiv vesikası vardır. Bu malzemeler arasında A. Hasmemmedli'nin, Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet bakanlığına, Şamahı şehri ve ona komşu köylerin yakılıp yıkılması ve Müslüman nüfusa Ermenileri yaptıkları işkenceler, işledikleri cinayetler hakkında verdiği bilgiyi, bu komisyonun üyesi A. Novatski'nin bu mesele ile ilgili komisyon başkanına verdiği bilgiyi, bu çatışmalarda suç işleyen şahıslarla ilgili mahkeme çalışmasının başlatılması hakkında Acil Araştırma Komisyonu'nun 12. Temmuz. 1919 tarihli kararını örnek olarak gösterebiliriz. 925 sayfalık yedi ciltlik soruşturma belgelerinde, Ermenilerin Şamahı Kasabasında ve çevresindeki köylerde gerçekleştirdikleri soykırım üzerine toplanan veriler, Ermenilerin bir kez daha cinayet işlediklerini, katliamlar yaptıklarını açık olarak gösteriyor. Araştırma Komisyonu tarafından hazırlanan belgeye göre, Bakü Sovyeti ocak ayında Şamahı'ya on beş araba silah, Mart ayı ortasında 60 fişek ve 2000 Ermeni askeri gönderdi. Guba'daki olaylarda aynı yöneydi. Nisan ayında Guba kazasına gönderilen Taşnak birliklerinin komutanı Hamazasp “ Ben Ermeni halkının kahraman ve onun koruyucusuyum ..... bana Hazar Denizi'nden Şahdağ'a dek olan bölgedeki tüm Müslümanları yok etme emri verilmiştir” diyordu. Bu kişinin lideri olduğu taşnak çeteleri Guba'daki 122 köyü yakıp yıktı. Yerel sakinleri çeşitli işkencelerle öldürüldü. Burada Ermeni milliyetçileri tarafından yapılan soykırımda yaklaşık 30.000 kişi öldü. Ermeniler bunları yapmakla, Azerbaycan'ı bütünüyle istila etmeye

çalışıyorlardı. Fakat 1918 Mayıs ayında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için ölüm – kalım mücadelesinin başlaması, işgali düşünenlerin tüm planlarını bozdu. Mart olayları aslında Bolşeviklerin boynunda olan bir katliamdı. Bu katliamın düzenleyicisi olduğunu, S. Şaumyan kendisi 1918 Nisan 13'de RSFSR'ye yazdığı mektupta itiraf ediyordu: “ Biz süvari birliğimize yapılan birinci silahlı saldırı girişimini bahane olarak kullandık ve bütün cephe boyunca hücumla geçtik. Bizim altı bin kişiye ulaşan silahlı kuvvetimiz vardı... “ Taşnaksütyun” un üç – dört bin kişilik milli bölümleri vardı ve bunlar da bizim emrimiz altındaydı. Milli bölümlerin savaşa katılması, yapılanlara kısmen ulusal katliam karakteri vermişti: fakat buna mani olmak mümkün değildi. Bunu iyi biliyoruz.” Ermeniler 1918'de, vahşice, kültürel ve tarihi anıtları imha ederek camileri yaktılar ve mimarinin nadide incileri olan binaları yok ettiler. Cuma camisi, Tâbir Camisi, İsmailiye binalarını ateşe verdiler. Mart 1918'deki soykırım sırasında Bakü'de yaklaşık 12.000 kişi öldü, 10.000 kişi kayboldu, bunların çoğu bulunamadı. Ermeniler 400 milyon Manat değerinde kıymetli taşlara ve binalara el koydular. 31. Mart. 1998 yılında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in “ 31 Mart'ta Azerbaycanlıların Soykırımına Ait kararı ile 31 mart günü, Dünya Azerbaycanlılarının Soykırım Günü” olarak ilan edildi. O tarihten bu yana her yıl 31. Mart Dünya Azerbaycanlıların Soykırım Günü, devlet düzeyinde anılmaktadır.

3.6. Karabağ 1920-1980 Yıllarında

Sovyaetler Birliği topraklarının Sovyet Hükümeti tarafından yapılan dağılımı Sovyet iktidarı Rusya'da toplandıkça, Rusya sınırlarını yeniden inşa etmeye başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuzey sınırlarında takviye edilen XI. Kızıl ordu birliklerine Cumhuriyeti işgal etme planını uygulamak için gerekli emirler verildi. Azerbaycan parlamentosu içerisinde Sovyet Devleti'ni savunan güçler ve Karabağ'da Ermeni – Taşnak separatçılarının çıkardıkları Mart ayaklanması Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çöküşünü hızlandırdı. 23 Ay yaşayan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, XI. Kızıl Ordu'nun süngüleriyle devrildi ve Kuzey Azerbaycan'daki Sovyet iktidarı kuruldu. Bu durum Karabağ ihtilafında yeni bir sayfa açtı.

Dağlık Karabağ Özerkliği: 1920 – 1923

Dağlık Karabağ Coğrafyası ve Dağlık Karabağ Kavramı;

Bu konunun açıklanması için öncelikle Dağlık Karabağ'ın coğrafyası ve "Dağlık Karabağ" kavramı üzerinde durmak gerekir. Karabağ, aran (ovalık) ve Dağlık iki bölüme ayrılmıştır. Bu olgu, bilimce de doğrulanmıştır. Örneğin; tanınmış Kafkasya araştırmacısı M.A. Skibitski'nin oğlu A.M. Skibitski " Kafkas Krizi " adlı makalesinde şöyle yazıyor: " Karabağ hanlığının dağlık bölümü o zamanlar " dağlık Karabağ " olarak adlandırılıyordu. Doğuda Karabağ dağ silsilesi, batıda ise Zengezur dağları arasındaki topraklar, ayrıca Yukarı Karabağ, aran (ova) yeri olan Aşağı Karabağ'ı birbirinden ayıran Karabağ yaylası o yere aittir". Anlaşıldığı kadarı ile, Çarlık Rusyası bünyesinde olduğu zaman Karabağ'ın arazisi, daha doğrusu Karabağ hanlığının toprakları çeşitli idari bölgelere maruz kaldığından, " Karabağ " kavramı önceki idari – siyasi anlamını yitirmişti. Bununla birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti devrinde (1918 – 1920) " Karabağ " önceki anlamını geri aldı. S. Shaduns'un yukarıda belirtilen görüşünden anlaşılacağı üzere " Dağlık Karabağ " terimi de Taşnaklar tarafından oluşturuldu. Bu zamandan itibaren " dağlık karabağ " kavramı sadece coğrafi değil, siyasi anlam da arz etmeye başladı. Bolşevikler Kuzey Azerbaycan'da iktidarı ele geçirdikten sonra bu anlayış idari – siyasi bir anlam ifade etmeye başlar, Azerbaycan – Ermenistan ilişkilerinde ve o olaya müdahale eden Rusya'nın siyasi leksikonunda esas kavramlardan birine dönüşür. Bu süre zarfında Dağlık Karabağ'ın coğrafi kapsamı da değişikliğe uğruyor. Yine A.M. Skibitski'nin yazdığına gibi " ..... Karabağ Yaylası 1923 yılında özerklik almış ve Özerk Dağlık Karabağ Vilayeti veya Azerbaycan'ın yeni sınırları içinde kısaca Karabağ olarak adlanmıştır". Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (NKGD) kuruluş tarihi, önemli olayların senkronizasyonu ve sonuçları... Buradan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin kuruluşunun başlıca sorunlarını saptamak veya daha ziyade, bu süreci tam olarak kavramak için büyük olaylarla senkronize etmek...

05. Temmuz. 1921

" RK (b) P" (Rusya Komünist (Bolşevik) partisi) nin Kafkasya Bürosunun Plenumunun toplantı tutanaklarından:

Katılım:

Stalin RCP RK üyesi, Diğer üyeler: Orcokinidze, Kirov, Orakhilishvili, Fiqatner, Nerimanov, Myasnikov, ASSR İnsan Haklarında halk Komiseri Hüseyin

Dinledi:

Karar verildi:

Birinci yoldur. Orcokinidze ve Nazaretyan, önceki plenumun Karabağ hakkındaki kararının yeniden gözden geçirilmesi konusunu gündeme getirdi. Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli barışın zorunluluğunda, yukarı ve aşağı Karabağ'ın Azerbaycan ile yeterince ekonomik ilişkilerini dikkate alarak Dağlık Karabağ ASSC (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) bünyesinde kalsın. Özerk vilayetin içinde olan Şuşa başkenti olsun. Büyük bölgesel özerklikle 4, 3 partizan olmayan oy için, oy kullanıyorlar. 2) Özerk Vilayetin sınırlarını belirlemek için Azerbaycan KK'sını atamak daha sonra GP'nin onayına sunmak suretiyle olacak. 3) RCP GC Başkanlığını Azerbaycan İcra Komitesi ve Dağlık Karabağ Acil Komitesi adayı için Ermenistan Merkez hükümetine devretmek. 4) Azerbaycan merkez Komitesi tarafından Dağlık Karabağ'ın özerkliğini belirleyin ve onay için MK'nin Yönetim Kuruluna gönderin. Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra, Halk Komiseri Sovyeti kurulduğunda o ülkelere olağanüstü komisyon üyeleri atansın. Bu temelde Karakozov (1890 – 1938) Dağlık Karabağ için olağanüstü bir komisyon üyesi seçildi. Azerbaycan'ın Sovyet Hükümeti, 30 Nisan 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti'ne bir nota verdi ve birliklerini Zengezur ve Karabağ'dan çekmesini istedi. Mayıs ayında Karabağ'da Sovyet İktidarının kurulduğu ilan edildi. Bu dönemde Sovyet Rusya Kafkasya'nın sovyetleştirilmesi planını hayata geçirmeye devam ediyor, yeni Sovyet devletlerinin sınırların belirlenmesi ilkelerini ileri sürerek mevcut ve gelecek devletlerin faaliyetlerini kontrol altına almaya gayret ediyordu. Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi Kafkas Bürosu Kafkasya cephesi Askeri – Devrimci şurasına 7. Temmuz tarihli kılavuzunda bu konuya değinmişti. Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulması ile (29. Kasım. 1920) dış sınırlarla birlikte sınırlar içinde bölgelerin yapılması kesinleşti. Azerbaycan Devrim Komitesinin Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ne 30. Kasım telgrafı ve 01.Aralık Bildirisinde de Karabağ ve onun dağlık bölümünden bahsediliyordu. Bu belgelerin Ermeni tarihçileri tarafından tahrif edildikleri esas olarak ispatlanmıştır. Ermeni Devrim Komitesi, Nahçıvan'ın 28. Aralık Bildirgesindeki iddiasını reddetti. Ancak Ermenistan Karabağ'ı “ kaybetmek istemiyordu. Dağlık Karabağ yine Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sınırları belirleme işi gündemdeydi. Kafkas Bürosu 3. Haziran. 1921'de Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğunun Ermenistan Bildirisinde gösterilmesine karar verdi. Ermenistan Halk Komiserleri Sovyeti 12

haziran'da bir kararname yayınladı. Tiflis'te Azerbaycan Komünist (Bolşevikler) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu ve Teşkilat Bürosunun Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi merkez Komitesi sekreteri Q. Kaminski'nin (1895 – 1938) başkanlığı altında yapılan Haziran toplantısında komisyonun işi ile ilgili Azerbaycan'ın Ermenistan sınırı hakkındaki konu tartışıldı. Bu toplantıda beş maddelik bir karar alındı. İlk kez burada Dağlık Karabağ'a beyan edilen kendi kaderini tayin etmeye Azerbaycan'ın bakışı belirtildi. “ 3. Meselenin (Dağlık Karabağ konusunda) tek çözüm Ermeni ve Müslüman kitlesinin Sovyet yapılanması işine geniş katılımı (Yol Nerimanov'un Muhtırasının anlaşıldığı gibi) olabilir. Nerimanov, sorunun çözümü için Siyasal Büro ve Örgüt Bürosu fikrini Tiflis'e teslim etmekle görevlendirildi. Nerimanov'un Tiflis'te bulunan Azerbaycan Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı M. Hacıyev ve Dış İşleri Bakanı Mirza Davut Hüseyinov ile aynı gün doğrudan hatla görüşmesi oldu. Nerimanov: “ Bunu Siyasi ve Kurumsal Büro'nun fikri say. Eğer benim beyannameme refarns ediyorlarsa, bildiride harfi harfine şöyle denilmiştir: Dağlık Karabağ'a tam özgür, kendi kaderini tayin etme hakkı verilir”. Hüseyinov “ Şey, her şeyi anlatacağım, ancak kararım kesinlikle çok soğuk olacak diyelim”. Yine o gün Hüseyinov Kafkasya Bürosunu bilgilendirdi. Kafkasya Bürosunun olağanüstü toplantıya çağrılmaya ve Nerimanov ile Myasnikian'ı Tiflis'e davet etmeye karar verildi. Azerbaycan'ın ayrılmaz parçasına nasıl özerklik verildi: Kafkas Bürosu toplantısının 4-5 .Temmuz. 1921 tarihli kararları : Kafkasya Bürosunun Plynum toplantısı Tiflis'te yapıldı. Kafkasya Bürosunun özel önemini göz önüne alarak 4 – 5 Temmuz toplantı tutanaklarından derlemeler yapıyoruz: Ermeniler 5. Temmuz'da Kafkasya Bürosunun kararında Stalin'in kilit rol oynadığını ispatlamaya çalışıyorlar. Aslında, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bürosunun 4-5 Temmuz toplantılarında Stalin'in baskısının neden ibaret olması olgularla tasdik edilmez. Kısacası, SSCB'nin kurulması (30. Aralık. 1922) arifesindeki mücadelede kendisinin “ muhtarıyetleştirme “ planını sunan Stalin sözde sosyalist devletin federal yapısının Lenin'in fikrini hayata geçirmesi makul görünmüyor. Bu nedenle konu daha derin ve ayrıntılı olarak ele alınmalıdır. Merkez Kafkasya Bürosu, henüz SSCB'nin yapılanması tamamlanmadığı için, Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSC'nin ittifak devletinde birleştirilmesinden önce pratik olarak sınır meselesine müdahale etmekle yetkili taraf olarak hareket etti. Dağlık Karabağ sorununun çelişkili bir konu haline gelmesinde önemli rol oynadı.Kafkas Bürosu bu “ hakkını “ kullanarak

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusunda ilan ettiği kendi kaderini tayin hükümlerinin doğal – tarihsel şekilde yerine getirilmesine imkan vermedi, muhtariyeti “ geniş vilayet muhtariyeti “ olarak ifade etti.Kafkas Bürosu 4 Temmuz kararı ile Azerbaycan'ı (yani Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a verebilir!) Ertesi gün bu meseleye dönerek Ermenistan'ı etkilemek (yani Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın terkinde kalması kabul edilebilir!)ve merkez için uygun pozisyon sağlamak istiyordu. (yani Dağlık Karabağ için özerklik!) Böylece, Kafkas Bürosu toplantısının 5 Temmuz kararından sonra Dağlık Karabağ çevresinde olaylar yeni bir yön aldı. Kafkas Bürosu Merkez için uygun kararı alıp onun gerçekleşmesi uğrunda baskılara girişti. Böylece Azerbaycan SSC, Dağlık Karabağ'ın zorunlu özerkliğinin ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle yeni koşullarla karşı karşıya kaldı. Dağlık Karabağ bağlamında Ermenistan, Kafkasya Bürosu ve Azerbaycan ile ilişkilerini yoğunlaştırdı. Bu konular kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. S.M Kirov'un pozisyon değişimi 5. Temmuz kararı kabul edildikten sonra Azerbaycan yönetimi tarafından onun uygulanmasına başlanmalıydı. Bununla ilgili olarak Azerbaycan Merkezi Yönetim Komitesi Yönetim Kurulu aynı yılın 19 Temmuz tarihli oturumunda Nerimanov'un Tiflis ziyaretinin sonuçlarını değerlendirmiş, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partışş Merkez Komitesi Siyasi Bürosu ve teşkilat Bürosu'nun 20 temmuz tarihli oturumunda ise özerk vilayetin anayasasının hazırlanması için komisyon kuruldu. Bir meseleyi burada açığa kavuşturmaya ihtiyaç vardır. Artık bilindiği gibi, 5. Temmuz kararı ile Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesinde Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisne önemli bir rol ayrılmıştı. İşte Kirov aslında Azerbaycan'da yönetime geçtikten sonra Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesine dair olan resmi tutum değişti ve bu süreç iki yıl kadar gecikti. Bu nedenle Kirov'un konumu ve onu etkileyen faktörler bu açıdan araştırılmalıdır. Eğer 4 Temmuz toplantısının protokolundan istifade etmek istediğimizde, görürüz ki, o zaman Kirov Karabağ'ın dağlık kısmının Azerbaycan sınırları içinde kalmasının aleyhine oy vermiş (5,a), onun Ermenistan'a dahil edilmesinin ise lehinde (% ,b) oy kullanmış. 19 Temmuz'da Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi Presidyumu, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu ve teşkilat Bürosunun 20 Temmuz toplantılarına katılan Kirov, alınan kararlara katılmıştı. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu ve Teşkilat Bürosunun 26 Eylül'de dağrudan Kirov'un başkanlığı ile yapılan oturumunda onun tutumunun aksine değiştiğini görüyoruz. Oturumda yer alan 9

kişiden (Kirov, Nerimanov, Ahundov, Karayev, Efendiyev, Stukalov, Mirzoyan, Bünyadzade, Hüseyinov) yedisi Kafkas Bürosu'ndan Dağlık karabağ'ın ayrılması konusundaki kararını yeniden gözden geçirmesini talep etmeyi karar verir, sadece iki kişi – Nerimanov ve Bünyadzade Kafkas Bürosu'nun kararını kısa sürede desteklemişlerdir. Bu konuda materyal toplamak için bir komisyon kuruldu. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi komitesi Organizasyon Bürosu üyelerinin katılımıyla Karabağ'ın sorumlu görevlilerinin 21 Ekim konferansına başkanlık eden Bünyadzade de Kirov'un konumuna geçiyor. Öyle ki, bu toplantıda Dağlık Karabağ'ın özerk bölge olarak ayrılması özel nota gerektirir, diye düşünülüyor. Böylece , Kirov'un rehberliği altında Dağlık Karabağ'ın özerklik meselesine yeni bir ilişkinin hakim olduğu ortaya çıkıyor. Bu kazara, rastgele olmazdı. Kirov, sadece kişisel konumunun, hatta Kafkasya Bürosu Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu teyit etmek yerine ona zorunluk özerklik verilmesi hakkındaki kararının ve onun kısa sürede hayata geçirilmesi zorunluluğunun yanlış olduğunu anlatmıştı. Dağlık karabağ'a özerklik verilmesi kesinleştirildikten dört ay geçtikten sonra bile Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez komitesi yönetim Kurulu 8 Ekim 1923'te Kirov'un başkanlığı ile yapılan toplantıda, Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi konusunda alınan kararın, nüfus, özellikle Türkler (Azerbaycanlılar) arasında tebliği edilmesinin sona erdirilemediği itiraf ediliyordu. Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi Azerbaycan'a nasıl kabul ettirildi? Olayların hızla tırmanması Kafkas Bürosunu endişelendirdi ve 5 Temmuz kararının Azerbaycan'a kabul ettirilmesi için baskılara başlandı. Bu iki şekilde yapıldı. Bir yandan Azerbaycan yönetimi karşısına talep konuyor, diğer taraftan Dağlık Karabağ'ın yönetimi oraya özel olarak gönderilen Ermeni kadrolarıyla kuvvetlendiriliyor, bu bölgede Azerbaycan'ın etkisinin zayıflatılmasına gayret ediliyordu. Dağlık Karabağ'ın özerkliği meselesi Kafkasya Federasyonu ve SSCB'nin kurulması süreçleri ile paralel gidiyordu. Buna rağmen, uygulamada ortaya çıkan sorunlara, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi'nin ileri sürdüğü şekilde yeniden bakılmadı. Aksine, 1922 yılının Şubat ayında Kafkasya Komünist (Bolşevik) Partisi Kafkasya Ülke Komitesi, 5 Temmuz kararının kabul edilmesinde olduğu gibi, onun realleştirilmesinde de idari komut yöntemlerine el attı. Kafkasya Ülke Komitesi'nin 27. Ekim. 1922 tarihli toplantısında Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesine 5 Temmuz kararının uygulanması önerildi. Karakazov'un Yönetim Komitesi Başkanı atanması, Şadunsun'un sorumlu işe

gönderilmesi için Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Merkez Komitesine seconded edilmesi kararlaştırıldı. Azerbayvan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi 15 Aralık oturumu Kafkasya Ülke Komitesinin kararını icra için kabul etti. Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Kurulu yanında Dağlık Karabağ İşleri Merkezi komisyonu (Kirov, Mirzabekyan, Karakazov) ve yedi kişiden oluşan komite 1(5.Aralık 1922- 24. Temmuz. 1923) kurulmasına rağmen Azerbaycan'a baskı devam etti. 22 Aralık'ta Zagfederasyonunun İttifak Sovyeti, Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesinin hızlandırılması hakkında özel karar aldı. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi 15. Aralık oturumunda Kafkasya ülke Komitesinin kararını icra için kabul etti.SSCB'nin kurulmasından sonra Transkafkasya Ülke Komitesi'nin şartları daha sert bir tarz aldı. Mayıs 1923'te Karabağ Komisyonunun raporu Parlamento Ulusal Komitesi'nin plenumunun gündemine dahil edildi. 1. Haziran'da Azerbaycan Komünist (Bolevik) Partisi Merkez Komitesi Yönetim Kurulu muhtariyetin dekretleştirilmesi ve onun projesinin üç gün içinde merkezi komiteye sunulmasına karar verdi. Bu karar Transkafkasya Ülke Komitesi tarafından verildi. Ülke Komitesi'nin plenumu 27. Haziran'da Şaduns ve Karakazov'un raporu temelinde Dağlık Karabağ'a bir ay içinde özerk bölge statüsü verilmesinin temin edilmesini Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesine havale etti. 01. Temmuz günü, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Yönetim Kurulu toplantısı Kirov'un başkanlığı altında Karabağ hakkındaki meseleyi dinleyerek altı maddeden oluşan bir karar kabul etti.(Yönetim Kurulu adına) Azerbaycan Merkezi Yönetim Komitesine Dağlık Karabağ'a özerklik vermek, merkezi Hankendi olmak üzere “ Özerk karabağ Vilayet “ oluşturma teklifinde bulundu. Sınırlarla ilgili konuları belirlemek için komisyon (Karayev-Başkan. Üyeler: Karakazov, Sviridov, Yıldırım, Bünyadzade) oluşturuldu. 4. Temmuz 1923'te Azerbaycan Sovyetlerinin Merkezi İcra Komitesi de aynı kararı verdi. Azerbaycan Sovyetlerinin Merkezi İcra Komitesi, 7. Temmuz'da M.B. Gasımov (1879 – 1949) tarafından imzalanmış bir kararname yayınladı. Hanbudakov'un (1893 – 1937) imzası ile “ dağlık Karabağ Özerk Vilayet “ kurulmasına ilişkin kararname çıkarıldı. Kararname, önsöz, dört paragraf ve ortak komisyonun sonuçlarından oluştu. Görüldüğü gibi, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi kararıyla dekretin adı arasında fark vardır. Çünkü, Karabağ'ın dağlık ve ovalık yerlerin bir yerde ayırmak yerine, sadece Dağlık Karabağ'ı ayırma kararı alınmıştı. Dekret “ Özerk Karabağ “ bölgesi değil, Özerk

dağlık Karabağ'a aittir. Ancak sonradan özerk bölgeye “ Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi “ adı verildi. (gerginlik yaratmamak için bu geleneğe devam edilmelidir, ancak resmi belgelerde bölgenin resmi olarak kabul edilen anlamını kullanmalıyız). Karar ciddi bir yasal belge değil, ilkel bir belgedir, çünkü içeriği farklıdır. Giriş bölümünde tarihsel kronoloji ihlal edilmiş gerçekler tahrif edilmiştir. Dağlık Karabağ için özerkliğin gerekliliği haklı değildir. Dekretin birinci fıkrasında hukuki – siyasi tahrife yol verilir. Azerbaycan topraklarından bir parçası olmasının onayı yerine, farklı tefsir edilebilecek ifadeler kullanılmıştır. Geçici Devrim Komitesi, Sovyetler toplancaya kadar toplanıyor. Bu şüphesiz, eyalete Ermeni liderliğine daha fazla hak ve benzer şeyler vermiştir. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez komitesi Yönetim Kurulu 16 Temmuz (dekretten 10 gün sonra) tarihli toplantısının kararı ile Şuşa şehri Karabağ özerk bölgesine dahil edildi. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi için il yönetim komitelerine ilişkin 1923 statüsü kabul edildi ve yürürlüğe girdi. Dağlık Karabağ Özerk bölgesi statüsü 26 . Kasım 1924'te yayınlandı. Böylece ayrılmaz parçası olan Karabağ yapay şekilde aran ve dağlık bölümlere parçalanmış ve Azerbaycan yönetimi Karabağ'ın dağlık kısmında sonradan gelmiş Ermenilere özerklik statüsü vermeye mecbur edildi. Ve bu iş, Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlıların görüşü alınmadan hayata geçirildi. Onların hakları ihlal edildi ve uygun bir kamuoyu yoklaması olmadan Ermenistan'ın isteği oldu. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ formülü, ilginçtir. Ermenistan meselenin ilk dönemlerinde özerklik teklifine karşı çıkmış, 16 Temmuz. 1921'de Ermenistan Komünist partisi Merkezi Komitesi, Kafkas Bürosunun 5. Temmuz kararının kendilerini tatmin etmediğini bildirmiş ve Dağlık Karabağ'ın kendilerine verilmesi şeklindeki iddiasını sürdürmeye devam etmişti. Fakat sonra Kafkas Bürosunun ona hediye ettiği Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi teklifini amacına uydurmaya başlamıştı. Dağlık Karabağ için şöyle bir formül bulmuşlardı. Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesini, Karabağ'ın Azerbaycan'ın kontrolünden çıkması demek olacağı için kabul etmiş ve mücadelenin Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesi istikametine çevirmiştir. Bu formülün temelini Dağlık Karabağ'da Ermeni şovenizminin güçlendirilmesi oluşturuyordu. İş o yere ulaşmıştı ki, Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi XII. Kongresinde (17 – 25 Nisan. 1923) K. Radek, Azerbaycan'daki Ermeni şovenizminden bahsetmiş, Stalin ona karşı çıkmıştı. Genellikle 5. Temmuz'da Kafkasya Bürosu kararı hakkında konuşurken Stalin ile uzlaşmayan Ermeni yazarburada genel bir alıntı yapar. Bu, Lenin'in “ kongre mektupları”nın

okunduğu parti kongresi ve Stalin'in nesnel özelliğinin verildiği kongreydi. Merkezi Komite üyelerinin konuşmalarının da XII. Kongrede bastırıldığı da iyi bilinen gerçektir. Bu nedenle K. Radek'in çıkışı ile ilgili konular da yeniden incelenmelidir. Stalin'in şahsında güçlü savunmaya sahip olan Ermeniler çok geçmeden asıl niyetlerini açıkladılar. Shaduns 13. Haziran'da Tarnskafkasya Ülke Komitesine şunları yazdı: Bu özerk vilayet doğrudan Transkafkasya Ülke Komitesine bağlı olmalıdır, diyerek şöyle devam etti: “ Birliğin liderleri soruna bu yönü ile bakmalı ve daha zekice bir çözüm bulmalıdır” Dolayısıyla Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da daha sonra oluşacak vilayetlerinin ana formülleri hakkında yukarıda sözü edilenleri açıkça doğruluyor. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın dağlık bölümüne özerklik verilmesi ve onun etrafında oluşan meselelere ilişik Kirov'un Azerbaycan Komünist Partisi VI. kongresinde (5. Mayıs. 1924) söyledikleri ile mesele tamamlanır. Kirov'un Dağlık Karabağ'da şüphesi ve özerkliğin bulunmaması hakkında söyledikleri her cümlesinde hissedilir. O kongrede şunları söyledi: “ Nihayet sorunu çözdük (tabii ki) Ve şüphesiz (!) gerçekten doğru olanı yaptık. Aslına bakarsanız bu konuyu asla çözemeyeceğiz. “ Aslında Kirov, meselenin doğru bir şekilde çözüldüğünden şüpheliydi. Çünkü, bu anlaşma Azerbaycan'ın Zengezur bölgesi topraklarının Ermenistan tarafından ele geçirilmesi demektir. Nahçıvan'ın diğer Azerbaycan topraklarından ayrılması demektir. Yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı gibi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Azerbaycan'ın tarihi – coğrafi arazi dağılımı geleneklerine sadık kalarak Şuşa, Cebail, Cevanşir ve Zengezur kazalarını Karabağ general – valiliği adı altında birleştirmişti ve bölgeye tek idari birim gibi bakıyordu. Azerbaycan Sovyet Sosyalist hükümeti de, yukarıda belirtildiği gibi, 30.Nisan. 1920 tarihli notası ile, Ermenistan'dan Zengezur ve Karabağ'daki askerlerini çekmesini istemişti. Fakat daha sonra Sovyet döneminde belli amaçlar esas alınarak Zengezur'un Karabağ'dan ayrı olması gerektiği tasavvurunun oluşturulmasına başlandı. Rusya ve Ermenistan, bu toprakların kaderini tayin etmek için, Azerbaycan üzerindeki baskıyı güçlendirmeyi amaçlıyordu. Olayların sonraki seyri içinde, Sovyet Rusya baskısı sonucu 1920 yılının 29 Kasımında Ermenistan'da Sovyet yönetimi kurulana dek olan dönemde Zengezur'a karşı tutum değişti. Azerbaycan Devrim Komitesi'nin Ermenistan Cumhuriyeti'ne 30 Kasım tarihli telgrafı ve 01 Aralık beyannamesinde (Nerimanov Bildirisi) artık Zengezur'un Ermenistan'a verildiğinden bahsediliyor. Fakat gerçekte Zengezur kazasının 6742 kare verestlik üzerinde 3105 kv verst Azerbaycan SSR

terkibinde kalmış, 3637 kv verstlik bölümü ise Ermenistan'a verilmişti. Azerbaycan'ın tarih literatüründe bu sorun yeterince çözüm bulamamış sorunlardan biri olarak kalmıştır. Bu mesele şimdilik A.M. Skubitski'nin yukarıda adı geçen makalesine uygun ölçüde yansımıştır. O “ N. Nerimanov'un Zengezur kazasını Sovyet Ermenistan'ının ayrılmaz parçası ilan eden beyannamesi “ ile ilgili esaslı değişiklik yapılması gerektiği bugün de dikkatimizden kaçmaktadır. Bu “ Dağlık Karabağ'ın emekçi köylülerine kendi kaderlerini belirlemek için tam hak verilmesi “ konusunda Azerbaycan Hükümetinin beyanıdır. Bugün bu açıklama ancak özerk Karabağ vilayetine ait edilmektedir. O zamanlar ise genel olarak Dağlık Karabağ'a ve kendisi de sadece Azerbaycan sınırları içinde yaşayan Ermenilere değil, ayrıca Ermenistan'a önerilen Zengezur kazasının genelinde yaşayan Kürtlere de özerklik verilmesini öngörüyordu. Ermenistan Devrim Komitesi başkanı Ş.İ Kasyan ... kazanın kürtlerin yaşadığı doğu bölümünün Azerbaycan'da kalmasını daha akıllı ve isabetli karar saymıştır. “ Bu bakış Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Kafkas Bürosu tarafından kabul edilmişti. Ermenistan'a verilen kısım Zengezur adını almıştı. Bu düzenleme ile Azerbaycan'a vurulan en ağır darbe, en büyük düşmanlık eylemi, Azerbaycan'ın diğer toprakları ile Nahçıvan'ın arasındaki ilişkinin kesilmesiydi. Nahçıvan Azerbaycan'dan ayrı düşürüldü. Bu düzenleme bir taraftan da, gelecekte Ermenilerin uygulamayı düşündükleri sinsi planları için bir hazırlık niteliği taşıyordu. Karabağ'ın diğer topraklarında idari bölünme değişiklikleri 1920 – 1923 yılları arasında gerçekleştirilen kararlı işlemler sonucunda uygulamaya sokuldu ve eski Karabağ hanlığı toprakları, geleneksel tarihi – coğrafi birliğini kaybetti. Azerbaycan'ın 1917 ve 1921 sayılı tarımsal nüfus sayımı materyalleri temelinde yayınlanan yerleri listesinde ülke 15 kazaya bölündü. Karabağ topraklarında Cebrail (Karyagin) , Cevanşir, Kayseri (Eski Zengezur kazasının bir kısmı) ve Şuşa kazalarının olduğu gösterilir. Burada görüldüğü gibi, Zengezur kazası zaten Dağlık Karabağ Özerk Vilayetine verilmiş, diğer kazalar da sınırda gösterilmiştir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin yeniden düzenlenmesi sonucunda Cevanşir, Şuşa ve Kubadlı kazalarının bazı yerleşim yerleri de geleneksel idari bölgesinden koparılarak onun terkibine verildi. Sonuçta; yeni idari hükümler bulunma talebi oluştu. Bu konu, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti yönetmeliğini hazırlayan komisyonun oturumunda tartışıldı. Aran (ovalık) Karabağ'ın yönetim şekli ve idari bölgesünün bittiğine dair üçüncü kaonuda şöyle bir karar alındı. Bu erişim Cevanşir kazasının ova kısmı, Şuşa, Yozgat ve Karyagin (Cebrail)

kazalarının dahil olduğu Düşük Karabağ Vilayet Yürütme Komitesi kurmak, ona RSFSR'in guberniya icra komları hakkında 1923 yılında çıkarılan esasnamesini uygulamak, Aran Karabağ vilayetinin rayonlaştırılmasını Azerbaycan merkezi Yönetim Komitesi yanında Özel bir komisyona havale etmek. Bu oturumda Kürdistan'ın yönetim şekli ve idari bölümü de dördüncü meselede ele alındı. Buradan anlaşıldığı gibi, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti kurulduğu dönemde Aran Karabağ'ın da özel bir arazi biriminde birleştirilmesi fikri oluşmuştu. Fakat bir süre sonra bu fikir değiştirildi. Azerbaycan Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı Qasımov, Halk Komiserleri Kurulu Başkanı Yardımcısı M. Quliyev ve İçişleri Bakanı İ. Sviridov'un imzaladıkları Azerbaycan merkesi İcra Komitesinin 6. Ağustos. 1923 tarihli emrine göre Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti oluşturulduktan sonra Karabağ'ın kalan kısmından Ağdam, Cebrail ve Kürdistan çökmeler oluşturuldu. Bu belgeye göre, Ağdam, Cebrail ve Kürdistan kazalarının arazilerinin terkihi, merkezleri, kaza icrakom başkanları v.b. sorunlar tespit edildi ve Gubadlı kazası iptal edildi. Cebrail ve Kürdistan kazaları kuruldu. Azerbaycan Merkezi İstatistik İdaresi Azerbaycan SSC de gerçekleştirilen bu ve diğer arazi bölgelerini dikkate alarak 1921 yılı tarım listesine alınan malzemelere dayanarak arazinin alanı, nüfusun milli bileşimi v.b. konularda hesaplamalar yapmıştır. Bu hesaplamalara göre Karabağ'ın tarihi topraklarından (hanlığın sınırları üzere) Azerbaycan SSC sınırları içinde Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti 4160.5 km kare, Cebrail kazası 4268.5 km kare, Ağdam kazası 4135.4 km kare, Kürdistan kazası 3432.4 km kare, Karabağ'ın tarihi bölgelerinden bazıları Azerbaycan 'dan çıkarılmış ve Ermenistan'a verilmiştir. Sonraki arazi bölgeleri sürecinde Zengezur kazasının Azerbaycan SSC içinde kalan kısmında Zengilan (0.7 bin km kare) Kayseri (0.8 km kare), Laçın (1.8 km kare) bölgeleri oluşturuldu. Ağdam ve Cebrail kazalarının bölgesinde ise Ağdam (1.1 bin km kare), Berde (1.0. bin km kare), Ağcabedi (1.8 bin km kare) , Terter (0.4 bin km kare) Cebrail (1.0 bin km kare) bölgeleri oluşturuldu. Böylece, Azerbaycan'ın devlet tarihinde özel yeri olan Karabağ Hanlığı'nın toprakları parçalanarak bir bölümü Ermenistan'a verildi. Azerbaycan'a kalan bölümde ise Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti kuruldu. 1923 – 1980 yılları arasında Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi konusundan bahsedilirken neredeyse onun topraklarının idari dağılımı tarihinin önemli olaylarına gerekli dikkat gösterilmemiştir. Yapılan analiz gösteriyor ki, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin toprakları gerçek tarihi yansıtan bilimsel coğrafi ilkelere uygun değildir. Özel amaç güden volyuntarist yaklaşım temelinde

kurulmuştur, yani o, Ermeni yerleşim merkezlerinin üstün olduğu lokal bölgeleri özerk kurum adı altında birleştirmek yolu ile organize edildi. (yeri gelmişken belirtelim ki, bu “ ilke “ ye dayanarak Ermeniler kompakt yaşadıkları başka ülkelerin topraklarında da “ özerklik “ talep edebilirler). İş o yere çatmıştı ki, Kelbecere mahsus Ağdaban, Fuzuli’ye mahsus Yukarı Veyselli köyleri Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin sınırları içinde kalmış, idari boyunduruk değişmişti. Dağlık Karabağ Özerkilik Tüzüğü’nü hazırlayan komisyonun kararına dayanarak 170’den fazla yerleşim, onun sınırları içine alındı. 1924 yılında Azerbaycan merkez İstatistik Ofisine göre bu yerleşimlerin sayısı 200’den fazladır. Ünlü bir Ermeni olan K. Koçaryan’ın 1925 yılında basılan kitapçığında bu yerleşimlerin sayısının 215 olduğu belirtildi. Bu gerçekler, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi topraklarının resmi belgelere aykırı olarak ve nüfusun yeni yerleşim yerleri pahasına sayı ve etnik bileşiminin Ermenilerin lehine olduğunu kanıtladı. Dağlık Karabağ kurulduktan sonra, yerleşim yerleri, bölge, göl, köy aşamaları temelinde idari bölgelere ayrıldı. 1) Dizak İlçesi. Bu ilçede 5 volost (Hadrut, Tug, Hozabyurt, Arakul, Edilli) ve 48 köy vardı. 2) Vardenis bölgesi. Bu ilçede 5 volost (Tağavert, Sus, Charvez, Norashen) ve 46 köy vardı. 3) Ahusha Bölgesi. Shusha şehri ve Malibaylı köyü (12 köy) , 4) Khachin Bölgesi. İlçede 4 volost (Dashbulag, Asgaran, Krasnoselsk, Galavadisi) ve 53 köy vardı. 5) Ceraberd Bölgesi. Bu bölgede 4 volost (Marguzevan, Oratak, Dovshenli, Aterk) ve 53 köy vardı. Yeni idari bölge birimi uygulanırken NQVD’de bir değişiklik yapıldı. Ağustos 1930’da , NDC’nin toprakları hala 5 bölgeye ayrılmıştır: 1. Ceraberd, 2. Martuni, 3. Stepanakert, 4. Dizaq, 5. Shusha. Görünüşe göre Varandan’ın Martuni, Çapraz toprakları Stepanakert’e aittir. 17. Ağustos 1939’da Ceraberd Mardakert, Dizak’a Hadru denildi. Dolayısıyla bir Azerbaycan devleti olan Kafkas Albanyası dönemine ait olan Dizak, verende, Haçın, Ceraberd gibi tarihi – coğrafi isimler unutturuldu ve özel amaçla Rusya işgali döneminde buraya taşınır getirilmiş Ermenilere ait isimlerle değiştirildi. 1960 ‘lı yılların başlarında bölgelerin büyütülmesi politikası hayata geçirilirken esas darbe Şuşa’ya vuruldu. 4. Ocak. 1960 bölgesi düzenlendi. 1963 yılında Şuşa bölgesi tasfiye edildi ve toprakları Stepanakert’e devredildi. Fakat Hruşşov’un yerinden uzaklaştırılmasından sonra idari bölünmede yeni değişiklikler olur. 6. Ocak. 1965 tarihinde Shusha bölgesi yeniden düzenlendi. 1978 yılında Haydar Aliyev’in kararlılığı sayesinde Stepanakert bölgesi bazında Askeran bölgesi düzenlendi. SSCB’nin dağılmasına dek Karabağ Özerk Bölgesi’nin idari bölünmesi böyle idi. Böylece, yukarıdaki olgulardan Azerbaycan’ın

Karabağ toprağına taşınarak getirilmiş Ermenilerin yabancı topraklarında kendilerine devlet kurma komplosunun anatomisi çok açık görülüyor. Ermeniler, zamanında, Batı Azerbaycan'da, göç ile getirildikleri İrevan hanlığının arazisinde böyle yapmışlardı. Şimdi, Karabağ'da bu hiyleyi yeniden hayata sokma niyetinde oldukları açık olarak görülüyor. Ermeniler, getirildikleri İrevan hanlığı toprakları olan Batı Ermenistan'da da böyle davrandılar ve şimdi bu numarayı Karabağ'da da kullanmayı düşünüyorlar. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi tarihinin en hileli konularından biri nüfus dinamikleri ve etnik bileşim meselesidir. Prof. Y. Barsekov'un Ermeni yazarların yerini açıkça göstermek için sunduğu tabloya bir göz atalım. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi nüfusunun gerçek gerçek nüfus sayısı (nüfus sayımına göre) ve Y. Barsakov'un " hesaplanan " rakamın doğal nüfus akışı temel alınarak karşılaştırılması (önceki döneme göre göreceli artış hesaplaması bizimdir) Y. Barsekov okuru şaşırtmak için sadece mutlak rakamları verir, açıklamanın daha iyi anlaşılması için ise göreceli rakamlara ihtiyaç vardır. Bu hesaplamaları masaya eklemek, bunun ne kadar saçma olduğunu gösteriyor. Bu hangi mantığa uygundur ki, 1921 – 1939 yılları arasında Ermenilerin fiilen artışı % 3.6 iken, hesaplamaları % 38.5'e yükseltilsin, Azerbaycanlılarda ise fiilen artış % 46.1 iken, hesaplamalarla % 23.1'e indirilsin. Böyle bir yaklaşım gerçeği kasten bozmağa yöneliktir ve öyle kaba şekilde yapıldı ki, bu okuyucuyu da şaşırttı. Sorunu bilimsel yola yönlendirmek için şöyle bir hesaplamaya gidelim. SSCB'nin dağılması sırasında yapılan 1989 nüfus kaydı dönemin etkisine maruz kalsa da, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bu listeyi almanın malzemelerine dayanarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin etnik haritasını yayınlamıştır. Bu haritan anlaşıldığı kadarı ile 1989 nüfus listeye almasının sonuçlarına göre Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin 187.8 bin nüfusunun 145.4 bini (%77) Ermeni, 40.3 bini (% 21,5) Azerbaycanlı olarak gösterilmiştir. Görüldüğü gibi, Dağlık Karabağ'ın bir yandan Azerbaycan'ın tarihi toprakları gibi bileşiminde tutmak ve böylece diğer Azerbaycan toprakları ile tarihi bağlılık geleneğini sürdürmesi, diğer yandan Dağlık Karabağ Özerk vilayetine Azerbaycan'ın gösterdiği özel ilgi bu diyarın Sovyet döneminde sosyo – politik ve ekonomik gelişimi için olağanüstü bir ortam yarattı. Fakat 1980 yılının sonlarında Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmayı kendilerine amaç yapmış Ermeni " idologları " ve koruyucuları bunu açık açık inkâr etmemeye başladılar. Ancak gerçekler ortaya çıkmaya devam ediyor. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Azerbaycan'ın terkinde ne kadar yüksek inkişafa nail olması, vilayet İstatistik kontrolünün Stepanakert'de

yayınladığı istatistiksel dergilerde yer bulmuştur. Daha sonra aynı Stepanakert bu yayınları görmezden gelmeye çalıştı. Bununla birlikte, bu tür bilgileri göz ardı etmemek için daha dikkatli olmaya büyük ihtiyaç vardır. İstatistik bültenlerinden biri özerk bölgenin son kırk yıldaki (1923 – 1963) kültür, ekonomi, sağlık vb. konulardır. Dergide bölgedeki durum hakkında şunlar yazılmıştı: Devrime kadar (yani 17. Ekim'e kadar) Dağlık Karabağ'daki öğretim kurumları, kitle kütüphaneleri ve tiyatrolar yoktu. Şuşa'da sadece üç özel kültür ve eğitim kuruluşu ve özel bir sinema vardı. Şu anda Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinde binlerce öğrencinin okumadığı beş özel orta öğretim kurumu bulunmaktadır. 930.000'den fazla kitap bulunan 164 kütüphane var. Kitlesele kütüphanelerin 150'si kırsal alanda, kitap fonu 630.000 adettir. Stepanakert, M. Gorki devlet şarkı ve dans topluluğuna adını veren Ermeni Devlet Tiyatroları ev sahipliği yapıyor. İlimizde 176 kulüp departmanı vardır... Dağlık Karabağ bilimsel işletmelere de sahiptir... Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin kuruluşunun ilk gününden ana dilinde (Ermenice) “ Sovetakan Karabax” gazetesi basılıyordu. Tarımdan bahsedilirken Dağlık Karabağ'ın bir traktör tesis haline geldiği iddia ediliyor. 1963 yılının başında 1.4 bin traktör, 224 konbayın, 670 kamyon ve binlerce diğer modern tarım makinesi ... Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin 40 yıldır sanayi potansiyelinin gelişmesine dair çok şey yapıldı. 1962'deki sanayinin toplam üretimi, % 341, elektrik % 945 ve benzeri idi. 1960'lı yılların ortalarından sonra, eyaletin sosyo – ekonomik ömrü dinamik olarak gelişti. 1965 – 1987 yılları arasında genel olarak Azerbaycan SSC'de dahil olmak üzere, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti üzere ekonomik ve sosyal gelişmeye dair göstergelerin karşılaştırılması, o dönemde özerk vilayetin ne kadar hızlı ilerleme kaydettiğini çok net gösteriyor. Buradan anlaşılıyor ki, 1987 yılında her on bin kişiden sanayide çalışanların sayısı cumhuriyet üzere 686, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde 387 olduğu halde, Karabağ özerk bölgesinde 657 olmuştur. Kişi başına düşen genel tarım ürünleri sırasıyla 588, 501 ve 692'dir. Veya sosyal gelişime ait göstergelere gelince bu rakamlar sadece Azerbaycan SSC, hatta Ermenistan SSC ve bir bütün SSCB üzere rakamlardan da hayli yüksekti. Her on bin kişiye hastane karyolası ile teminat Ermenistan SSC'de 86.2, Azerbaycan SSC'de 97, Dağlık Karabağ Otonom bölgesinde 101.7 oldu. Hatta Ermeni bölücülerin Merkezdeki himayecilerinin özel ciddi girişimleri sonucu Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin sosyo – ekonomik gelişimine ilişkin kabul ettiği 1988 yılı 24 Mart tarihli

kararının preambulasında da ilimizin sosyal ve ekonomik gelişme alanında elde edilmiş başarılar vurgulanmıştır. Ayrılıkçuların uydurdukları sahte verilerin baş alıp gittiği dönemde de Azerbaycan onun bir parçası olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin sosyo – ekonomik durumuna dair gerçekleri olduğu gibi geniş tartışmasına açmaktan çekinmemiş, aksine mevcut durumun daha da aydınlaştırılmasına katkı sağlamıştı. Bu nedenle, gergin Mart günlerinde Azerbaycan SSC Bakanlar Kuruluna bağlı Halk Tasarrufatını Yönetim Enstitüsünde “ Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ekonomisi: Sorunlar ve perspektifler “ konusunda “ Yuvarlak Masa “ toplantısı düzenlenmiş, bu toplantının materyalleri yayınlanmış, sonuçlar geniş olarak kamu oyuna ulaştırılmıştır. Bu yüzden bu gerçekleri burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Sadece bu “ yuvarlak masa” toplantısına katılan SSCB Bilimler Akademisi üyesi “ Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Dağlık Karabağ'a özerklik verildikten sonra da, ister Dağlık Karabağ, ister Ermenistan, isterse bu hududların dışında yaşayan Ermeniler bölücülük faaliyetlerini durdurmadılar. Ermeni politikacıların sustukları dönemde yazarlar, şairler ve başka zümreden olanlar stratejik amacın – separatçılığın taşıyıcılarına dönüştüler, daha doğrusu “ siyasetçiler “ onları öne çıkardılar”. (bu durum Ermeni separatçılığının “tarihi geleneği” dir). Ermeni yazarı M. Şaginyan (1888-1982) Karabağ'a özerklik verilmesinden az sonra “Dağlık Karabağ “ adlı bir kitapçık yayınlattı. Bu kitapçık açıkça tarihi gerçekleri çarpıttı. Okuyucusuna sahte ve tendensiyalı bilgi verdi. (RUSÇA BİR CÜMLE VAR. S.78) “ 1920 – 30'larda başarılı olamayan Ermeniler 1941-1945 savaşından sonra tekrar faaliyete geçtiler. 1945 yılı Kasım ayında Ermenistan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi sekreteri K. Arutinov, Stalin'e baş vurarak Azerbaycan SSC'in Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Karabağ vilayeti adı altında Ermenistan SSC bünyesine dahil edilmesini talep etti. Aynı başvuru metnini, Birlik Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Malenkov 28. Kasım. 1945 tarihinde Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri M. Bağirov'a gönderdi. Malenkov, Bağirov'dan, kendisine Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından gündeme getirilen konu hakkında görüşünü bildirmesini istedi. Bağirov bu isteğe 10. Aralık. 1945 tarihinde cevap verdi, görüşünü Moskova'ya bildirdi. “ Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komite sekreteri Arutinov işin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Ermenistan SSC bünyesine dahil edilmesi önerisi ile ilgili sizin telgrafınıza cevap olarak bilgi veriyorum: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin

toprakları eski zamanlardan, merkezi 1747 yılında Karabağlı Penah Han tarafından kale gibi tapılmış Penahabad kenti olan Karabağ Hanlığı'nın içindedir. 1826 yılında Karabağ Çar Rusyası'na ilhak edilmiştir. Sonraları şimdiki Dağlık Karabağ özerk Bölgesi'nin arazisi Gence guberniyasının Şuşa, Cevanşir, Karyagin ve Kubadlı kazalarının içinde olmuştur. 1918 – 1920 yıllarında Müsavatçıların Azerbaycan'da Taşnakların Ermenistan'da hükümet oldukları dönemde , merkezi Şuşa (eski Penahabad) kenti olan general – valilik düzenlenmiştir. Müşavistler ve Taşnaklar tarafından gerçekleştirilen etnik gurup katliamı ve Şuşa'nın yanı sıra Azerbaycan ve Ermenistan'ın birçok kenti de yakılıp yıkıldı, harap edildi.1920 yılında Azerbaycan'da Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra ilk dönemlerde tüm Karabağ'ın ekonomik – siyasi hayatına rehberlik birimi Vilayet Devrim Komitesi tarafından yapılıyordu. 1923 yılında Karabağ'ın esasen Ermenilerin yaşadığı Dağlık kısmının Ermenistan SSC ile birleştirilmesi meselesi ortaya atıldı. Fakat bu arazinin Ermenistan SSC ile genel sınırlarının olmaması ve Ermenistan'dan sadece Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Kubadlı, Laçın, Kelbecer ve Destefur bölgeleri ile ayrılması dolayısıyla, parti organlarının talimatı üzerine Azerbaycan Merkezi Yönetim Komitesi'nin 7. Temmuz. 1923 tarihli dekreti ile merkezi Hankendi, şimdi Stepanakert denilen Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi kuruldu. Dolayısıyla, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi bugüne kadar Ermeni SSC'sine bitişik değildi ve şu anda da bitişik değildir. Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti yıllarında Dağlık Karabağ'da vilayetin ekonomik – siyasi ve kültürel gelişimi alanında büyük çalışmalar yapılmıştır. Bu gelişmelerin en parlak örneklerinden biri – DKÖV'de şu anki merkezi Stepanakert şehrinin kendi başına bırakılmış ve yıkılmış bir kentin, Azerbaycan'ın en güzel, imar ve kültür şehirlerinden birine dönüştürülmesidir. Azerbaycan SSC'nin bütün yüksek öğretim kurumlarının ve teknik okullarının tüm öğrencilerinin %20.5'i buradandır. Bu bölgeden sekreterler, genel sekreterler, halk komiserleri, milletvekilleri, parti liderleri ve ekonomistler çıkmıştır. Bizler, Dağlık Karabağ Özerk bölgesinin Ermenistan SSC bünyesine katılmasına itiraz etmiyoruz, fakat, Dağlık Karabağ özerk Bölgesinin içinde olmasına rağmen, şu anda da esasen Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Şuşa rayonunun Ermenistan SSC'ye verilmesine razı değiliz. Şuşa şehri kurulduğu günden beri Karabağ'ın idari – siyasi ve kültür merkezi olmakla birlikte hem de Azerbaycan halkının kendi bağımsızlığı için İran işgalcileri ile yaptığı mücadelede müstesna bir rol oynamıştır. En kana susamış fatihlerden biri olan Şuşa'da, Ağa Mohammed Shah Gajar da burada öldürülmüştür.

Bu şehirde Azerbaycan halkının zengin müzik kültürü kuruldu. İbrahim Han, Vagif, natavan ve diğer önde gelen politikacılar ve kültür figürleri buraya bağlıdır. Aynı zamanda ÜİK (b) P MK'nin dikkatine iletmeyi gerekli görüyoruz ki, Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan SSC bünyesine dahil edilmesi meselesi incelendiği zaman, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bitişik olan ve esasen Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Ezizbeyov, Vedi ve Karabağlar bölgelerinin Azerbaycan SSC'ine katılması konusu da dikkate alınmalıdır. Bu bölgelerin ekonomik ve kültürel geri kalmışlığı göz önüne alındığında, Azerbaycan'a bağlanmaları halinde nüfusun yaşam koşulları, kültürel ve siyasi hizmetleri de almaları iyileşecektir. Yukarıdakilere ek olarak RCC (b) RC'deki aşağıdaki konulara da bakmak istiyoruz: Gürcü yoldaşlar, Azerbaycan SSC'nin Balakan, Zagatala ve Gak bölgelerinin Gürcistan SSC'ine dahil edilmesi konusunu ortaya attılar. Adı geçen yerlerde nüfusun toplamı 79.000 iken, toplam 9000 Gürcü – İngiloy'un yaşamasına rağmen biz bu meselenin bakılmasına itiraz etmiyoruz, fakat Gürcistan SSC'nin neredeyse sadece Azerbaycan Türklerinin yaşadığı ve doğrudan Azerbaycan SSC'ine bitişik olan Borçalı bölgesinin Azerbaycan SSC'ine dahil edilme konusuna da bakılmalıdır. Ve nihayet biz, Dağıstan SSC'nin geçmişte Azerbaycan'ın bir parçası olarak Bakü guberniyası içine giren ve şu anda Azerbaycan SSC ile bitişik olan Derbend ve Gasımkend bölgeleri topraklarının Azerbaycan SSC bünyesine katılması konusunu gözden geçirmenizi rica ediyoruz. Bu bölgelerin nüfusu esasen Azerbaycanlılardan oluşur, hayvancılıkla uğraşan bu nüfusun yarıdan fazlası dokuz ayını Azerbaycan topraklarında geçiriyor. Tüm meselelere ilişkin tekliflerin hazırlanmasına ilgi duyan her ülkenin temsilcilerini barındıran bir BKM (B) Komisyonu kurulmasını uygun görüyoruz. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komite Sekreteri. M.C. Bağırov .10.Aralık. 1945. Bakü Şehri “ Bu cevap bir takım araştırmacıların dikkatini çekti. Cevap hakkında yorumlar yapıldı. Ancak bu cevaba tekrar bakmak gerekmektedir. Bu belgedeki dikkati çeken konular nelerdir? Herşeyden önce: 1) Malenkov'un parti bürokrasisinin koşullarında öneri olarak karmaşık olan konuya kısa cevap verilmesi dikkati çekiyor. Bu böyle bir teklifin Komünist (Bolşevik) Parti Merkez Komitesi için ön görülmediğini gösteriyor. 2) Metnin, siyasi, bilimsel – tarihsel ve metin olarak analizi de gereklidir. Bir önemli noktaya bakalım. İddia edilenin aksine, Azerbaycan liderliği böyle bir sorunla karşılaşmaktan kaçınmadı, ancak, en üst düzeyde konuşmaya ve somut öneriler sunmaya hazırды. O zaman Moskova Azerbaycan'a baskı yapmak zorunda kalacak kadar çıplak bir konumda kalacaktı. Ancak, Ermenistan yönetimi amacından

el çekmemiş 1948 – 1953 yıllarında Azerbaycan Türklerini Ermenistan SSC'den, öz ata – baba topraklarından toplu şekilde zoraki göçe tabi tutmuştur. Bununla birlikte Ermeniler Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı eylemlerinden vaz geçemediler. 1960'lı yıllarda SSCB , içindeki anti Türk propaganda güçlendiğinde bu sorunu yeideb gündeme getirdi. 1965 yılında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesi hakkında 45. Bin kişinin imzaladığı dilekçe Moskova'ya sunulmuş, bu çerçevede, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreterliği Ermenistan ve Azerbaycan'a bu konu ile ilgili hazırlık yapmalarını emretmişti. Bu tarihte konu engellenmiş ve görüşülmesine imkân tanınmamıştır. Ermeni ayrılıkçıları, bu durumu SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri M. Suslov'un engellediğini düşünüyorlardı. 1969 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan yönetimine gelmesi ile onun cesur ve kararlı tutumu sayesinde Ermenilerin bölücülük girişimleri ve bu niyetle Merkez'de gösterdikleri faaliyet uzun süre hiçbir sonuç vermedi. SSCB 1977 anayasasının kabulü sırasında Ermeniler sorunu aynı kararlılıkla çözmeye çalıştılar. Fakat bu kez hiçbir şey elde edemediler. Karşılarında Haydar Aliyev gibi güçlü bir politikacı vardı. Onun Azerbaycan liderliği (1969 – 1082) ve SSCB MK üyeliğinin (1982 – 1987) Ermeni bölücülerin niyetlerinin canlanmasına izin vermedi. 1984 yılında Z. Balayan'ın “Ocak “ kitabının basılması, onun Karabağ tarihine ve modern dönemine ilişkin amaçlı tahrifleri, milliyetçi – bölücü çağruları, tutkuları ortalığı yeniden kızıştırdı. Bu ruh hali, etrafı Ermeni milliyetçileri tarafından çevrili olan M.S. Gorbaçov'un ilan ettiği “ yumuşama ve yeniden yapılanma “ Sovyet yönetimini yumuşattı. Bunu fırsat sayan Ermeniler, Moskova'dan aldıkları destekle ayrımcılığı ve teröristliği yeniden sahneye koymaya başladılar. Dağlık Karabağ özerk bölgesi ve Karabağ'ın (kısmen) Karabağ bölgesinin gelişimi gözden geçirildiğinde, bölgenin gelişimi açık olarak görülüyordu. Daha önceki tarihi dönemlerinde Karabağ, Azerbaycan'ın tek doğal – coğrafi bölgesi gibi ekonomik ve siyasi gelişimine, benzer geleneklerine, yaşam tarzına ve geçim durumuna göre birbirini tamamlayan tarihi vilayet idi. Ancak Karabağ'ın dağlık bölümüne – Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi ile durumda köklü değişiklikler meydana geldi. Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti onun için yaratılmış olağanüstü durumun bir sonucu olarak gelişmiş, tarım ve sanayi bölgesine sahip olmuştur. Karabağ'ın Azerbaycanlıların yaşadığı ova bölgeleri ve diğer bölgeler ise Dağlık Karabağ'ın hammadde deposu haline gelmeye başladı. Dağlık Karabağ Özerk bölgesi çevresindeki Azerbaycanlıların yaşadıkları bölgeler, esasen pamuk üretimi ile uğraşmaya

yönlendirildi, imal edici, üretime dayalı sanayi geri kalmaya başladı. Bütün bunlar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinde yaşam kalitesinin, Karabağ'ın diğer bölgelerine nispeten hızla yükselmesine neden oldu. Tatil ve dinlenme merkezlerinin Dağlık Karabağ Özerk vilayetinde bulunması da ova bölgelerin nüfusunun yaz döneminde bu bölgeye yönelmesine ve Dağlık Karabağ'ın ekonomisini daha da geliştirdi. Bu, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin bütçesine büyük miktarda gelir temin etti. Tüm bölgede tek yüksek okul (Pedagoji Enstitüsü) da Dağlık Karabağ Özerk bölgesinin merkezi Srepanakert'de idi. Tarihi Karabağ'ın başka bölgelerinden farklı olarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin elde ettiği ekonomik avantaja özerk bölge statüsünün siyasi üstünlüğünün artması eşlik ediyordu. Azerbaycanlı Müslüman nüfusun yaşadığı ovalık bölgeler esasen Hıristiyan – Ermenilerin yaşadığı Dağlık Karabağ Özerk vilayetine nispeten Sovyet rejiminin baskılarına, ayrımcılığa daha fazla maruz kalıyordu. Bütün bunlar Moskova ve Ermenistan SSC'den yardım alan Yukarı karabağ Ermenilerinin etnik bencilliğini arttırıyordu. Azerbaycanlılara hakaret eden çevreler her geçen gün fazlalaşıyordu. Böylece 1905 – 1906 ve 1918 – 1920 yıllarında olduğu gibi özel merkezlerden idare edilen Ermeniler daha iyi organize ediliyordu. Ermenilerin hızla silahlanması, sıfır silahtan başlatıldı. Zamanla bir orduya yetecek silah Ermenilerin eline geçti. Bu faktörler, başka şartlarla birlikte daha sonra Dağlık Karabağ Özerk bölgesi çevresindeki diğer bölgelerin Ermenistan askeri kuvvetleri ve Dağlık Karabağ Ermeni bölücü teröristler tarafından işgalinde belirli faktörlerden oldu.

3.6.1. Azerbaycan Türklerinin Ermenistandan 1948-1953 kovulması

1943 Tahran konferansı sırasında Sovyet – İran ilişkileri tartışıldığında, Ermeni Diasporası SSCB Dış İşleri Bakanı V. Molotov' dan, İran'da yaşayan Ermenileri SSCB'ne getirmesini istedi. Molotov, konuyu Komünist partisi Genel Sekreteri Stalin'e iletti. SSCB başkanı Stalin isteği Tahran'a duyurdu. Tahran İran Ermenilerinden gitmek isteyenlere izin verdi. Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Sekreteri Q. Arutyunov, bu fırsatı kullanarak Azerbaycanlıların zoraki göçüne, yani Ermenistan'dan kovulmalarına karar verdi. 23. Aralık. 1947'de SSCB Bakanlar Kurulu, kolektif çiftçilerin ve diğer Azerbaycan kökenlilerin Ermeni SSC'lerinden Azerbaycan SSC'nin Kür – Aras ovasına gönderilmeleri hakkında bir kararname yayınladı. Stalin tarafından 1948 – 1953 yıllarında hayata geçirilen bu karar, Azerbaycan Türklerinin yeniden sürgün edildikleri zaman, Ermenileri hazırladıkları

bir plan, bölgede ekonomik, sosyal ve manevi cihetten güçlü ve bölgenin stratejik önemine haiz Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları yerlerin onlardan tamamen temizlenmesine ön görüyordu. Bu yüzden ilk olarak Erivan şehri tajınlarında bulunan yerler, Azerbaycan Türklerinden temizlendi, onlar, civardaki köy ve kasabalara gönderildi. Sürgüne uğrayan halkın bir kısmı Ermenistan'ın dağlık şehirlerinde yaşadığı için, Kür – Aras ovasındaki iklim şartlarına çok zor olarak alışabildi. Bu sebepten de Kür – Aras ovalarına sürgün edilen on binlerce Azerbaycanlı arasında kitlevi ölümler görülmüştür. Öte yandan Ermenistan'da sınır dışı edilen bir kişi dahi Dağlık Karabap topraklarına sokulmadı. Aksine “ Büyük Ermenistan “ fikrinin hayat geçirilmesi doğrultusunda bu arazinin Azerbaycanlılardan boşaltılması işi planlı bir şekilde sürdürülmüş ve i “ İç Aktarma “ adı 1949 yılında Dağlık Karabağ'dan 132 aile (549 kişi) Azerbaycan'ın Hanlar bölgesine taşındı. Aynı zamanda Azerbacanlıların yaşadığı yerleşim bölgelerinin isimleri değiştirildi, eğitim ve kültür merkezleri kapatıldı ve ilçelerin birleştirilmesi gerçekleştirildi. 1947 – 1953 yılları arasında Azerbaycanlıların yaşadığı altmış yerleşim yerinin adı değiştirildi. Genel olarak 1921 – 1988 yılları arasında Ermenistan'da yüzlerce yerleşim yerine yeni isimler verilmiştir. Etnik Temizlik diyebileceğimiz bu zoraki göçler sırasında Ermeniler kurnazca hareket etmişler, ilçelerin ve kasabaların içinde yaşayan az sayıda Azerbaycanlıyı göç ettirmeleriydi. Kalan nüfus, Ermenistan'ın tüm alanının temizlenmesi operasyonunda – bir sonraki aşamada ülkenin tümünden atıldı.

3.6.2. 1988-1989 yıllarda Azerbaycan Turklerinin Ermenistandan kovulması

1988 yılının ocak ayından itibaren “ Türksüz Ermenistan “ siyaseti planlı bir şekilde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ermenistan Hükümeti başta olmakla, “Karabağ” ve “ Krunk “ komiteleri ve Ecmiadzin kilisesinin temsilcileri SSCB'nin himayesi altında Azerbaycanlıların ata topraklarından kovulması sırasında, çok büyük, kanlı gösteriler yapmışlardır. SSCB'nin desteği ile yapılan “etnik temizlik “ sonucunda, içinde Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları 185 Ermeni yerleşim yeri boşaltıldı. 250 binden fazla Azerbaycanlı ve 18 bin Kürt evlerinden zorla atıldı. Öldürülen binlerce Türk'ün yanı sıra 217 Ermeni de Ermeniler tarafından öldürüldü. Bu zoraki göçmenlerden 49 kişi, Ermenilerin elinden kaçarken dağlarda donmuş, 41 kişi dövülerek 35 kişi işkencelerle öldürülmüş, 115 kişi yakılmış, 16 kişi silahla vurularak öldürülmüş, 10 kişi işkenceler sırasında kalp krizi geçirerek ölmüş, 2 kişi hastanede doktorlar tarafından öldürülmüş, diğerleri suda boğulmuş, bir kısmının da

kafası kesilerek yok edilmiştir. Bir milyondan fazla insan, zoraki göç sonucu kaçabilmiş ve zoraki göçmen olarak Azerbaycan'a ait topraklara sığınabilmiştir.

3.6.3. Ermeni Sorunu

Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı ve işgal savaşının tarihsel kökleri, Ermeni tarihinin bazı sorunlarını hesaba katarak değerlendirilmelidir. Bu saldırganlık politikası, Ermeni tarihinin kendi özgü bir olgusudur. Bu nedenle, uluslararası ve evrensel durumun izin verdiği tarihsel ve tarihi şartlar gibi her hususu Ermeniler, hain emellerini hayata geçirebilme uğruna kullandılar. Sözde "Ermeni meselesi" nin ortaya çıkışı bu olgu dikkate alınmadan kabul edilemez. Bu meseleyi, öncelikle Ermeni – Azerbaycan çatışması açısından gözden geçirmeye ihtiyaç var. Çünkü "Karabağ Sorunu" Ermeni Meselesinin temel parçalarından biridir. "Ermeni Meselesi" ise, tam anlamıyla ŞARK (doğu) Meselesi" nin bir parçasıdır. Dolayısıyla Karabağ sorunu bir iç mesele değil, uluslararası bir planının bir ayağıdır. 19 yüzyılın sonu ve 20 yüzyılın başlarında "Doğu Meselesi" hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tarihçi V. Kurko – Kryajin'in 1926 yılında yayınlanan "Büyük Sovyet Ansiklopedisi" nde yer alan makalesi de bu eserlerden biridir. O makalesinin sonunda "ümitvar" olduğunu bildirerek şunları yazıyordu." ... Ermeni göçmenleri arasında bazıları, bunların en vicdanlıları, kendilerine vaat edilenlere doğru gitmezler, yönlerini değiştirirler ve geçmişi terk ederler ve suçlarını kabul ederek geldikleri yerlere dönerler. Onları aldatan Taşnaksutyun, Sovyet ihtilalinden sonra eminim ki, tam yok olacaktır". Fakat tarihçi aldanmıştır. Belki Taşnaksutyun adı yok olmuştur, ama, onları takip edenler asla yok olmamışlardır. Biz, bu yüzden öncelikle bu makaleden alıntı yapmayı doğru gördük. Sonraki aşamalarda "Ermeni meselesi" ne dair malzemelerin özetleri, yeni olgular ve tarihi belgeler bazında yeni analizlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ermeni Meselesi, Doğu Meselesi olarak adlandırılan işgal ve sömürge yapma planının bir parçasıdır. Bu meseleye iki açıdan bakmak gereklidir. Birincisi: zahiri, görünen mahiyet: Batılı Büyük Devletler, Türkiye'yi (Osmanlı İmparatorluğu) daha kolay sömürge haline getirebilmek için, ona dost görünerek ülke içine gönderdikleri adamları vasıtasıyla ülkeyi zayıflatmaya çalışıyorlardı. Bunlar aynı zamanda Ermeni halkını, din adamları ile yönettiler. Ermeni burjuvasını kendilerinin ekonomik ortağı, aracısı olarak kullandılar. Moskova ve Tiflis'teki entellektüeller de bu hususa destek verdiler. Yetmişli yıllarda Moskova ve Tiflis "Ermeni Liberalizmi" nin merkezleri haline geldiler. (Rusya

liberal hareketinin doğrudan etkisi altında) . Bu şehirlerde, Ruslar ve Türkiyeli Ermeniler vasıtası ile basın yolu ile ve sözlü olarak Ermenilerin kendilerini bulması, yani etnik milliyetçilik propagandası yapılıyordu. Ermeni burjuvazisinin kendini bulmaya doğru ilk adımları, doğal olarak kiliselerdeki din adamlarının egemenliğinin kısıtlanması sonucunu getirdi. Onlar, şehir sanatkarlarına, basına güvenerek kiliseyi bir kenara attılar ve silahlı mücadeleye geçtiler. Rusya Güneykafkasya'sında mesken kuran Milliyetçi Hınçak ve Taşnaksutyun partileri kuruldu ve onlar Türkiye, ye binlerce propagandacılar gönderdiler ve çeteler oluşturdular. Bu çetelerin ortaya çıkmasındaki amaç, gerçek bir savaş değildi, çünkü, Türkiye hükümeti ile mücadelede galip gelebilecek bir güçten tam anlamı ile yoksundular. Ermeniler, terör olayları ile daha çok büyük devletlerin ve Rusya'nın dikkatini Ermeniler üzerine çekmeye çalışıyorlardı. Bu olayların temel amacı, 1878 yılında imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğuna " ıslahat " yapma yükümlülükleri yükleyen Berlin Anlaşmasının 61. Maddesini yürürlüğe koyması için Osmanlı İmparatorluğuna büyük devletlerin baskı yapmasıydı. Fakat, büyük devletler, kendi aralarında "paylaşmayı " gerçekleştiremedikleri için, Berlin Anlaşmasını unuttular. Bu da Ermenileri daha büyük şiddete itti. İstanbul'da ve ülkenin çeşitli yerlerinde isyanlar çıkardılar. Doğaldır ki, isyan çıkan yerlerde durum daha da keskinleşti. Osmanlı, isyanları bastırdı. Batılı ülkeleri bu arada Rusya'yı " Rusya bağımsız bir devlete izin vermeyecektir" şeklinde bir anlaşmaya zorladılar. Bu anlaşma yüzünden Ermeniler Rusya kontrolü altındaki bölgelerde dil, kültür, din gibi hususlarda özgürlüklerini genişlettiler ve ancak özerk bölge statüsü kazanabildiler. Birinci Dünya Savaşı başlarında Ermeniler, bilhassa Taşnaklar, Erzurum'da yaptıkları kongrede " Tarafsız " kalacaklarını ilan ettiler. Fakat bu tarafsızlık sadece sözde kaldı. Taşnak partisi yöneticileri parti teşkilatlarına gönderdikleri gizli yazılarla, Osmanlı ordusunda olan Ermenileri firar etmeye ve Rus ordusuna katılmaya " zorladılar. Gönüllü birlikleri oluşturarak Ruslarla iş birliği yaptılar. Ve " Büyük Ermenistan " projesini yeniden gündeme taşıdılar. Doğal olarak Osmanlı devleti bunlardan haberdar oldu ve önce 24. Nisan. 1915 günü Taşnak partisi yöneticilerini tutukladı. Aynı yılın Mayıs sonu, haziran başında, Doğu ve İç Anadolu'daki Ermenileri, uluslararası hukukun kendisine verdiği hakla, " yer değiştirmeye " karar verdi. Bu tedbirin ardından Anadolu'daki Ermeni olayları tamamen durdu. 1917 Ekim Devrimi Ermeni meselesi'nin tarihinde yeni bir çığır açtı. Bir yıl boyunca Kafkasya, Rusya ile ilişkileri korumakta devam etti. Petrograd'tan direktif alan Özel Kafkasya

Komisyonu bölgeyi yönetiyordu. Ekim.1917’de Taşnakların önderliği altında Ermeni Ulusal Kongresi toplandı. Kongre, Ermenistan ile Rusya arasındaki bağlantıyı doğruladı ve Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya tarafından işgal edilen topraklarının Rusya’da kalmasını istedi. Kongrede Ermeni “ Ulusal Merkez “ i ve 15 üyeli Ulusal Konseyi seçildi. Türkiye’nin de içinde bulunduğu tarafın savaşı kaybetmesi üzerine, Ermeni burjuvazisinin karşısında yeni ve geniş olanaklar açıldı. Savaştan sonra oluşan ortamda, Ermeniler, batılı devletlere Türkiye aleyhine (sadece Kilikya’da değil), Rusya aleyhine (Kafkasya’da) dayanak gibi çok gerekli idiler. Bu yüzden Ermeni meselesi yeni ve geçmişten çok daha önemli hale geldi. Bu hususu dikkate alan galip devletler, en tehlikeli düşman olarak gördükleri “ Sovyet “ yönetimine karşı kendilerine uygun “ Ermeni üssü “ yaratmak için önemli tedbirler aldılar. Taşnakların iş birliği ile Ermenistan Cumhuriyeti’nin müttefiklerinin elindeki Kars vilayetini ve Erivan bölgesini geri aldılar ve Taşnak hükümeti emrine verdiler. Bu durumda, Ermenistan Cumhuriyeti topraklarının 17.500 mil karesine, nüfusunun 1.510.000 lik kısmına (795.000 Ermeni), (575.000 Azerbaycanlı) hakim oldular. Taşnaklar bununla yetinmediler, Gürcistan içindeki Ahalkalaki ve Borçalı toprakları ve Azerbaycan’ın Karabağ, Nahçıvan beldelerine büyük Gence bölgesinin güney bölümüne ulaşabilmek iddiasında olduklarını açıkladılar. Bu toprakları zorla işgal etme girişimleri (İngiltere’nin Güney Kafkasya’yı işgal ettiği dönemde) Gürcistan ile savaşa (Aralık – 1918) ve Azerbaycan ile uzun kanlı mücadelelere sebep oldu. 1923 Yılıının Ocak ayının 27’sinde Çiçerin, Lozan konferansına, Rusya ve Ukrayna hükümetleri yurt dışındaki Ermeni mültecilerin büyük kısmını kendi ülkelerine alma niyetinde olduğunu bildirdi. Bu teklifi yaparken Çiçerin tamamen haklı olarak Ermeni meselesinin gündemden uzaklaştırıldığını ve meselenin orada çözülmeyeceğini düşünüyordu. Çiçerin’in bu girişimi, yurtdışındaki Ermeni dairelerinde güçlü bir yankı uyandırdı. Bir takım Ermeni hayır Cemiyetleri, Ermeni partileri Sovyet hükümetine teşekkür ettiler ve Rusya’nın önerisinin hayata nasıl geçirileceğine dair planları hakkında bilgi verdiler: “ Büyük Ermenistan “ programının tamamen ve ebediyen devre dışı kalması, Sovyet Ermenistan’ına yapılan çok büyük ekonomik yardımlar ve kültürel çalışmalar, “ diaspora” daki Ermeni siyasi partileri arasında Sovyet politikasına kesin bir dönüş sağladı. Ermeni burjuvazisi ve aydınları partisi – liberal demokratlar (Ramkavarlar) artık Sovyet Ermenistan’ına sevecen bir tutum içine girdiler. Onların Ermenistan’a gönderdikleri “ istihbaratçılar “ Sovyet yönetiminin sivil yapılanma çalışmalarını görmüşler ve

Ramkavarların basınına Sovyet ülkesine hayranlık besleyen makaleler yazılmasına yardımcı olmuşlardı. Ermeni Milliyetçi Partisi bile, böyle bir tavrın içine girmişti. Geçmişte olduğu gibi, Sovyet Ermenistan'ı fikrinden nefret eden tek parti Taşnaksütyun Partisi olmuştur. Onlar, yine de silahlı müdahaleyi, ülke içinde silahlı mücadele yapmayı ve isyan çıkarmayı istiyorlardı. Oysa bu yönde yapılan son girişim, yani 1921 yılının Şubat ayında Vratsyan'ın " karşı Devrim " darbesi tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, ülkede kısa ama kanlı bir iç savaş yaşanmasına sebep olmuştu. O dönemde Taşnaksütyun Partisi, manevi olarak çürüyor, hatta göçmen kitleleri arasında nüfuzunu kaybediyordu. Hatta o sıralarda mülteciler için Sovyet Ermenistan'ına aktarılması için Avrupa ve ABD'de biriken para ve malzemeler hesabına yaşıyordu. Bu arada Ermeni göçmenler arasındaki vicdanlı insanlar önceki bakış tarzlarını, yönelimlerini değiştirip terk ediyor, Sovyet darbesinin ardından Taşnaksütyun, hiç şüphe yoktur ki, tamamen ölmüş ve bu ölüm Ermeni Meselesi'nin tarihinde yeni bir sayfa açmıştı. (V.Qurko – Kryajin 'in 1926 yılında Moskova'da " Büyük Sovyet Ansiklopedisi" yayınlanan makalesinden alınmıştır.

3.6.4. Karabağ Sorununun Başlanması

Dağlık Karabağ ve hatta Anadolu'nun bir bölümü (Vilayet-i Sitte) dahil olmak üzere Ermenilerin Azerbaycan topraklarına karşı iddiaları " Büyük Ermenistan " kurmayı amaçlayan stratejik planlarının bir parçasıdır. Bütün Ermeni isyanları, Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı açtıkları savaşlar, her zaman uygun şartlara sahip oldukları için, hep bu planın gerçekleştirilmesine yönelik eylemlerdir. M. Gorbaçov Sovyetler Birliği'nde iktidara geldiğinde Ermeni bölücüleri yeniden faaliyete geçtiler. Gorbaçov'un etrafında bulunan Ermeniler vasıtasıyla, Gorbaçov ve ekibi, silahlı Ermeni bölücülerinin bu sefer farkına vardılar. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve dolayısıyla " Büyük Ermenistan " ile ilgili gizli planını hayata geçirmek için Gorbaçov ilk adım olarak karşısında en güçlü engel olan Haydar Aliyev'i Polit Büro'dan uzaklaştırdı. Bu olaydan çok kısa bir zaman sonra, 1987 yılı Kasım ayında, Gorbaçov'un takımına dahil olan Agop Aganbekyan, Paris'te, Dağlık Karabağ konusunda Sovyet yönetimine teklif verdiğini, " yumuşama ve yeniden yapılanma " şartları içerisinde bu sorunun çözümünün bulunacağını ümit ettiğini söyledi. Bu sözler, önceleri gizli faaliyet gösteren Ermeni " Karabağ Komitesi" nin Dağlık Karabağ özerk vilayetindeki temsilcisi bölücü – terörist örgütü "Krunk " (Turna) için adeta bir uyarı işareti oldu. Her iki örgüt de açık faaliyete başladı. Miatsum (

birleşme) hareketi formallaştırıldı. Hareket Ermenistan SSC, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Moskova Yönetimi ve Dünya Ermenilerini aynı amaç uğrunda birleştirdi. Olaylar Şubat 1988'den itibaren daha agresif hal almaya başladı. Şubat ayında, Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan'ın öncülüğü altında Ermeni milliyetçileri Erivan ve Stepanakert'te birbiri ardınca mitingler yaptılar. 20 Şubat. 1988'de Dağlık Karabağ özerk Bölgesi Konseyi, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetine eyaletin statüsünü yeniden değerlendirme çağrısında bulundu. Bu çağrı, Ermenilerin 1945 yılına kıyasla taktik değiştirdiklerini gösteriyordu. Ermeniler, II. Dünya Savaşı yıllarındaki yoğun propagandaları ve yabancı ülkelerde güçlü olan Ermeni diasporalarının yardımlarıyla dünya toplumunda Dağlık Karabağ hakkında yanlış bir görüş oluşturabilmişlerdi. Bu nedenle bu sefer kapalı kapılar ardından vazgeçtiler ve açık meydanlara indiler. O zaman Azerbaycan yönetimi ve Azerbaycan halkı Ermeni bölücülerinin ve onların savunucularının yeni taktikleri için hazırlıksızdı. Şubat ayının 24'ünde Eskeran ilçesinde Ermeni ayrılıkçıları – teröristler tarafından iki Azerbaycanlı gencin katledilmesi, 19 kişinin yaralanması da Ermenilerin planlarına karşı düşünülmüş siyasi bir zemin hazırlanması ile sonuçlanmadı. Şubat ayının sonlarında Azerbaycan'ın önemli bir sanayi kenti olan Sumgayt şehrinde, Ermeni özel servisleri ve SSCB Devlet Güvenlik organları ile önceden planlanmış saldırılar düzenlendi. Sebebi önceden bilinmeyen, sadece tahmin edilen Sumgayt olaylarının neden yapıldığı yakın zamanda belli oldu. Önceden planlandığı gibi, bu olay Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılara karşı ve Azerbaycan SSC'nin, Dağlık Karabağ Özerk bölgesinden çekilmesi için derhal kullanıldı. “ 10.Mart'ta Erivan'ın güneyindeki Azerbaycanlılara ait Mehmandar köyünün dört sakini katledildi. 25. Mart'ta Ararat ilinin Azerbaycanlılara ait köylerinde yüzden fazla ev talan edilip yakıldı, halkı köyden kovuldu. Mayıs ayının ortalarında Erivan yakınlarındaki Azerbaycan köylerine yeniden baskınlar yapıldı...” Bölücü – teröris Ermeni vahşetinin sürüp gittiği bu dönemde SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Sovyet Hükümetinin olayları değerlendirmesi gerçekçilikten uzak ve yanlıydı. “ 1988 – 1995 yılları arasında Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin sosyo – ekonomik gelişmesini hızlandırmak maksadına yönelik aldığı tedbirler hakkında “ 24. Mart. 1988 tarihli karar, bilerek konunun bölücülük hareketi olduğunu örtbas etmeye yönelikti. Bu tür destekler, Ermeni bölücülerini daha da cesaretlendirdi ve saldırılarını arttırmalarına sebep oldu. Moskova karşısında uysal bir başkan görüntüsü sergileyen E. Vezirov başta olmak üzere Azerbaycan yönetimi,

kendi halkına ihanet ediyor, saldırgana ise cesaret veriyordu. Son olarak Moskova, Dağlık Karabağ Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'den ayrılması için bir adım daha attı: SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı 12. Ocak. 1989'da “ Azerbaycan SSC Dağlık karabağ özerk Bölgesinde Özel Hükümler uygulanması ile ilgili “ karar aldı. Amaç açıktı; Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde kurulan özel Komite, Özerk vilayetin Azerbaycan'dan Ermenistan'a verilmesini sağlamalıydı. Bununla birlikte, Azerbaycan halkının bu amacı anlayan kısmının demokratik mücadelesinin bir sonucu olarak özel İdare Komitesi 28. Kasım. 1989'da kaldırıldı. Bunun yerine yeni bir organizasyon – Organizasyon Komitesi kuruldu. Ermeni SSK, anayasaya aykırı olan bu kararı ile kurulan komite, Dağlık Karabağ'ın 1. Aralık. 1989'da Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Ermenistan ile birleşmesine karar verdi. Bu, Ermenistan'ın Azerbaycan SSC'inin toprak bütünlüğüne karşı başlattığı bir işgal hareketiydi. Beklendiği gibi Moskova bu müdahaleyi reddetti. Durum daha da ağırlaştı. Bu kez, Gorbaçov başkanlığındaki SSCB yönetimi Azerbaycan'a karşı daha korkunç bir suç işledi. Azerbaycan'daki protesto gösterileri bahane edilerek Bakü üzerine asker ve tanklar gönderildi. Bu, Sovyet Devleti'nin kendi anayasasını ihlal ettiği ve en modern silahlarla donatılmış bir askeri birliği kendi vatandaşlarının üzerine gönderdiği alçakça bir saldırı hareketiydi. 19 – 20. Ocak. 1990 gecesi Bakü bu askeri birlik tarafından resmen işgal edildi. O gece tam bir katliam gerçekleştirildi. Bu katliamda Ermeni askerleri ve subayları bir güç olarak kullanıldı. 20. Ocak katliamı, Azerbaycan halkının iradesi ile demokrasi, hak arama ve cumhuriyetin bağımsızlığı, ülkenin toprak bütünlüğü mücadelesi daha da güçlendi. Bu durum, Azerbaycan Kurtuluş Savaşı'na yol açtı. Uzun sayılabilecek bir mücadelenin sonunda 18.Ekim. 1991 günü, Azerbaycan Parlamentosu Bağımsızlık kararı aldı. Dağlık Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçılar, bu kararı bahane ederek Eylül-1991'de “ Bağımsız dağlık Karabağ Cumhuriyeti” adlı sözde bir devlet kurduklarını ilan ettiler. Azerbaycan Cumhuriyeti, bu sözde devlet yapısını tanımayı reddetti. 1991 yılında SSCB dağıldı. Bu durum yeni jeopolitik koşulların ortaya çıkmasına sebep oldu. Ermenistan fırsattan yararlandı ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı savaş açtı. Ermeni ordusu hazırды ve Azerbaycan sınırlarını geçerek Dağlık Karabağ'a girdi. Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçılar ile birleşerek Azerbaycan devletinin topraklarına karşı büyük bir saldırı için hazırlıklara başladı.

3.6.5. Karabağda Yeddi İlin İşgalı

Şubat 1988 olaylarından sonra Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki ayrılıkçı teröristler ve Ermenistan silahlı kuvvetleri, Dağlık Karabağ'ı tamamen ele geçirmek için askeri operasyonlar başlattılar. Ermenistan'da görevli olan SSCB Silahlı kuvvetleri ve Dağlık Karabağ Özerk bölgesi polis güçleri de onlara katıldılar. Açıkça şunu söylemekte yarar olduğunu düşünüyorum; Moskova'nın rızası olmadan Rus askeri güçleri işin içine giremezdi. Moskova'nın onayı ile Rusya silahlı kuvvetleri de Ermenilerle birlikte hareket etti. Böylece SSCB'nin yıkılmasından sonra Şubat 1917'de Çarlık hükümeti dönemine benzer bir durum yaşandı. Sovyet ordusunda hizmet eden Ermeni askerleri ile eski Sovyet askeri birlikleri Azerbaycanlılara karşı birleştiler ve tek bir cephede askeri operasyonlara giriştiler. (Mart 1918'de Azerbaycan halkına aynı şekilde soykırım uygulandı). Önce dağlık Karabağ'daki Azerbaycan yerleşim alanları işgal edildi. 15. Ocak 1992'de Karkijahan, Malibeyli ve Gushchular köyleri işgal edildi, silahsız ve barışçı halk köylerinden zorla kovuldu. Hocalı ve Şuşa kuşatıldı, savunmalar çöktü Azerbaycan gönüllülerinin çabaları başarısız oldu. Ermeni ve Sovyet askeri birlikleri Şubat ayında Karadağlı köyünü ele geçirdiler. Burada korkunç bir katliam yaptılar. Çağımızın en trajik olayı 25 – 26 Şubat gecesi oldu. Ermeni askeri birlikleri, çeteciler, Rusya'nın 366. Mekanize taburu ile birlikte Hocalı köyüne saldırdılar. Köyü ele geçirdiler ve burada yaşayan Azerbaycanlıları soykırıma tabi tuttular. Ana karnındaki bebeklere kadar ellerine geçirdikleri herkesi acımasızca katlettiler. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda işlenen insanlık suçlarından sonra, günümüzde 21. Yüz yılda Ermenilerin insanlığa karşı işledikleri en büyük suç olarak tarihe geçti. Bu kelimenin tam anlamı ile işlenmiş bir soykırım suçuydu. Azerbaycan halkına ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı yürütülen bu savaşta Azerbaycan yönetiminin kendi halkının değil, Moskova'nın yanında olması o hükümetin otoritesini sıfıra indirdi. Hükümete karşı büyük protestolar yapılmaya başlandı. Mart. 1992'de cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov ve hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Hükümetin istifası, savunmacıların durumunu daha da zayıflattı. Mayıs. 1992'de Ermeni çeteleri ve Rus birlikleri Şuşa'yı ele geçirdiler. Böylece Ermeniler, Dağlık Karabağ bölgesinin tamamını işgal ettiler. Bir sonraki adım, Dağlık Karabağ'ı Ermenista ile birleştiren Laçın koridorunun işgaliydi. Bakü'deki olayları iyi bir fırsat olarak değerlendiren Ermeniler kısa bir zaman sonra koridoru işgal ederek Laçın'ı da ele geçirdiler. Bu arada Azerbaycan'da seçimler

yapıldı ve Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçildi. Yeni hükümet de kötü gidişe engel olamadı. Nisan 1993'te Kelbecer işgal edildi. Haziran 1993'te ise cumhurbaşkanı Ebulfez Elçi Bey, bir darbe ile devrildi. Nahçıvan'a gitmek zorunda kaldı. Meclis başkanı haydar Aliyev yerine vekalet etti. 1993'te yapılan seçimleri haydar Aliyev kazandı ve cumhurbaşkanı oldu. Ermenistan, Azerbaycan'ın kendi iç işleri ile uğraşmasından yararlanarak 1993 yılında Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Gubadlı ve Zengilan şehirlerini işgal etti. Bu dönemde Ermeniler, Şuşa ve Hocalı'yı da sayarsak yedi Azerbaycan şehrini işgal ettiler. Şehirleri yakıp yıktılar, tarihi sanat eserleri bile bu vahşi katliamdan kurtulamadılar. Savaşlar sırasında 20 bin Azerbaycanlı öldürüldü, 100 bin kişi yaralandı ve 50 bin kişi esir edildi ya da kayboldu. Göçmen olmuş ya da yerinden yurdundan edilmişlerin sayısı bir milyon kişiyi geçti. Resmi bilgilere göre 323 kadın, 54 çocuk ve 410 yaşlı olmak üzere 4852 Azerbaycan vatandaşı Ermeniler tarafından rehine olarak alındı. Ermeni devlet yöneticileri esir ve rehine sayısını uluslararası insani kurumlardan dahi gizlediler. Esirlere insanlık dışı işkenceler yaptılar, köle gibi çalıştırdılar, hakaret ediyorlar ve alçaltıyorlardı. Birleşmiş Milletler Teşkilatı bu savaşı Adaletsiz bir savaş olarak kabul etti ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edildiğini ve Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edildiğini ilan ederek doğruladı. Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi, Ermeni Siahlı Kuvvetlerinin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını terk etmeleri için dört karar (822, 853, 874, 884) aldı. Ancak Ermeni işgalcileri bu kararları uygulamadılar. Ermeni işgalcileri ile yapılan savaşlarda Azerbaycan'ın askeri – ekonomik ve insani güçlerinin seferber edilmesine büyük ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla 2. Kasım günü Haydar Aliyev televizyondan halka hitabetti. Alınan ciddi, askeri – ekonomik tedbirleri açıkladı. Milleti bu kararlara destek olmaya çağırdı. Sonuç olarak Azerbaycan halkının işgalcilere karşı mücadelesinde bir dönüm noktası yaratıldı. Azerbaycan ordusunun başarılı bir şekilde yönetilmesi sonucunda 5. Ocak. 1994'te Horadız yerleşimi Fuzuli'de stratejik öneme sahip 22 köy işgalden kurtarıldı. Ardından Cebrail bölgesinin bir bölümü, Kelbecer ilçesinin Bozlu, Tekekaya, Babaşlar, Kanlı Köy, Çepeli, Susuzluk, Kasımbinesi, Yanşakbine, Kamışlı, Bağrılı yerleşim yerleri de kurtarıldı. Çiçek dağı gibi, stratejik yükseklikler le geçirildi. Kelbecer – Laçın yolu tüneli kontrol altına alındı. Ermenistan bu harekât sırasında dört bin asker ve subay, 50 zırhlı araç, 15 top ve çok fazla silah kaybetti. Savaşta Azerbaycan'ın bu başarısı, işgal edilen toprakların bir kısmının kurtarılması, Azerbaycan güçlerini ve savunmasını moral

olarak takviye etti. Ordunun takviye edilmesi, modern silahların sağlanması ve bölgenin ileri hat olarak takviye edilmesi savunma hattını güçlendirdi. Azerbaycan Cumhuriyeti, bu şartlar altında 8. Mayıs. 1994'te Ermenistan ile Bişkek ateşkes protokolünü imzaladı. Ateşkes emri 12 Mayıs'ta cepheye ulaştı. Ermenistan Azerbaycan'a karşı yürüttüğü işgalci savaş döneminde Azerbaycan sınırlarının 360 km'lik bölümünde ileri sokularak Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal etmiş, Fuzuli ilçesindeki Horadiz kasabasından Zengilan'a dek 198 km'lik Azerbaycan – İran sınırını kontrol altına almıştı. Ermeni işgalleri sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinde 50 bin kadar Azerbaycanlının yaşadığı iki şehir, bir kasaba, 53 köy işgal edildi. Dağlık karabağ'dan sonra Azerbaycan toprakları dahil 890 şehir, kasaba, köy Ermenilerin eline geçti. İmha edilen objeler, ormanlı alanlar ve konut sayıları aşağıda verdiğimiz gibidir: KONUT : 150.000 ev ve kamu binaları, 7000 genel eğitim kurumları, 693 siyasi nesnelere, 695 Km yollar, 800 köprü, 160 su bpru hattı, 2300 Km elektrik hattı, 15.000 km kare ormanlık alan, 28.000 hektar ekili alan, 200 bin tarihi anıtlar ve 464 müze... İlk tahminlere göre Azerbaycan Cumhuriyeti'ne 60 Milyar ABD doları yatırım gerekiyor. Ayrıca cıva, obsidiyen ve perlit rezervlerinin tamamı, inşaat ve kaplama malzemelerinin % 60'ı, orman ürünlerinin % 23.8'i, su kaynaklarının % 7.8'i işgal edilmiş topraklarda kalmıştır. Ayrıca bu topraklarda üç kutsal alan ve üç büyük rezervuar bulunmaktadır.

3.7. Karabağ Savaşında Zararın Miktarı

Sadece çatışmanın ateşinin yükseldiği 1988 – 1989 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 22 ilçesinden 250 bin Azerbaycanlı ata – baba topraklarından son kişiye kadar zorla kovulmuş ve Azerbaycan'a gönderilmişlerdir. Bu göç yıllarında Ermeni cellatlarının işkencelerine maruz kalmış 410 Azerbaycanlı, 57 kadın, 23 çocuk hunharca katledilmiş, binlerce insan yaralanmış, yaşadıkları evler ve malları yağma edilmiştir. Sonuçta, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılara ait dokuz bin metre kare toprakları işgal edilmiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerde yaşayan nüfus, yaşam şartları kötüleştiği için, doğal nüfus artışı oldukça düşmüş, çocuk ölümleri artmıştır. Bu durumu, sabit yıl kabul edilen 1989 yılı ile 1998 yılı karşılaştırılması açık olarak göstermektedir. İşgal altındaki bölgelerin hepsinde 1989 – 1998 yılları arasında doğum büyük ölçüde düşmüş, çocuk ölümleri kısmen artmış ve sonuçta doğal artış her 1000 kişiye göre aşırı derecede azalmıştır. Bu azalma (her bin kişiye göre) bölgelerin hepsinde 11.2 – 22.6 arasında olmuştur. Bu yıllar

arasında Cebrail, Gubadlı, Zengilan ve Ağdam bölgeleri nüfusunun yerleşikleri yeni yerlerde doğal artış daha çok düşmüştür. (16.9 – 22.6) İşgal altındaki bölgelerde nüfusun doğal artışının düşük olmasının başlıca nedenleri sosyal ve ekonomik ortamın aşırı ağır olması, dağ ve dağ bölgelerinden gelenlerin ovalık yerlere yerleştirilmeleri ve onların sıcak iklime alışamamaları v.b. hususlardır. Mültecilerin ve diğer yurtlarından edilenlerin karşılaştıkları en acı meselelerden birisi de istihdam ile ilgili zorluklardır. Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler Komitesi'nin verdiği bilgiye göre 1999 yılında 301359 kişi mülteci durumuna düşmüştür. Bunların 196380'i yani % 65.2'si işsizdir. Göçmenlerin 74.000 kişisi, yaşam şartları kötü olan çadır şehirciklerinde, 99.000 kişisi akraba ya da tanıdıklarının yanlarında kasabalarda, 17.500 kişisi sosyal binalarda, okullarda, pansiyonlarda, dinlenme tesislerinde, 20200 kişisi akrabalarının tahsis ettikleri evlerde, kalanları istila edilmiş dairelerde, yarım kalmış yapılarda, çiftlik evlerinde, yük vagonlarında kalmışlardır. (1999). Hiçbir normal yaşam şartı bulunmayan, ısı, elektrik, sağlık ve temizlik şartları olmayan göçmen yurtlarında doğan çocukların ve ebeveynlerinin sağlıkları tehdit altında oluyordu. Ermeni saldırıları sonucunda bu durumda yaşayan bir milyondan fazla kişi vardı. Bu göçmenlerden 20.000 kişi yollarda ya da geldiği yerlerde öldü, 50.000 kişi engelli oldu, 5.100 kişi esir ya da kayıp olduğu için, işgal altındaki bölgelerde nüfusun doğal artışı her bin kişide 22 ile 26 kişiye düştü. Dağlık Karabağ ihtilafından önce, Azerbaycan SSC NKGD üretici güçleri de dahil olmak üzere dağlık bölgelerin gelişimi konusunda önemli kararlar almıştı. Bu bağlamda, NKGD tarafından, Karabağ Dağlık Bölgesine ve diğer işgal alanlarının topraklarında inşaat çalışmaları yapıldı. Bu yerlere ulaşan güçlü inşaat organizasyonları buralara yeni makine ve araç getirdiler. NKGD'de mermer dahil olmak üzere güçlü yapı malzemeleri ile büyük inşaatlar yaptı. İşgalle birlikte yapılan yeni yapılar ve teknik, maddi destek temelleri yıkılmış ve planlanan projeler hayata geçirilememiştir. İşgal altındaki topraklarda faaliyet gösteren sanayi dalları cumhuriyet ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Burada, gıda, aydınlanma, inşaat malzemeleri sanayi için kurulan işletmeler daha gelişmiş hale getirildi. Güçlü tarımsal hammaddeler ve yerel doğal kaynaklar, bu alanların bölgede gelişimi üzerinde önemli etkiler yarattı. İşgal altındaki topraklardaki sanayi bölgelerinin gelişmesi, yöre halkına yetecek kadar gıda maddeleri üretimi yapılması gerektiriyordu. Yağ – peynir, şarap üretim tesisleri ve kısmen hafif sanayi üretimi için bunların kurulması gerçekleştirildi. İşgal altındaki bölgelerdeki sanayi, genel

olarak Dağlık Karabağ bölgesinde yoğunlaşmıştır. Çoğu endüstriyel ve inşaat sanayi işletmeleri (137 İşletme) bu ilin sınırları içinde bulunmaktaydı. Bu bölgelerin tüm sanayi ürünlerinin 540 kadarı ve yaratılmış esas fonların % 18.7'si bu vilayetin, sanayi üretiminin % 5'i, esas fonların % 41'i Fuzuli ve Ağdam ilçelerine düşüyordu. Sanayi üretimi ve inşaat malzemeleri üretiminin ikinci basamağı Ağdam ve Fuzuli idari bölgeleri dışında (Sanayi üretiminin % 51'i, esas fonların % 41'i) geri kalan beş idari bölgeye dağılmıştır. Laçın, Kelbecer, Cebrail, Yozgat ve Zengilan sanayi tesisleri bakımından oldukça geri kalmış bölgelerdi. Azerbaycan SSC'nin 1988 yılında genel sanayi üretiminin % 2.7'si, esas fonların % 3.4'ü işgal altındaki bölgelerin payına düşüyordu. Aynı sanayi ürünlerine göre, işgal edilmiş bölgelerin Azerbaycan SSC' de payı şöyle olmuştur. Duvar malzemeleri %11.0, inşaat uygunluğu %7.8, inşaat malzemeleri % 3.0, ayakkabı % 11.0, et % 5.0, konserve % 6.9, inek yağı % 25.2, şarap üretim malzemeleri % 35, ham ipek 5 13.5, yün % 19.3, maden suyu % 11.5 v.s. İşgal altındaki bölgelerde sıcak su, maden suyu paketleme tesisleri, çok kaliteli ve eski SSCB'de yaygın olarak kullanılan “ Ağdam “ şarapları üretimi yapan fabrikalar, Ağdam'da mermer üretim tesisleri, testere taşı fabrikaları, yağ – peynir üretim tesisleri, tekstil ve ayakkabı üretim tesisleri, Karabağ ipek fabrikası bulunuyordu. Genel olarak bölgede 183 sanayi ve 127 inşaat şirketi faaliyet gösteriyordu. Bölgede güçlü iletişim hatları ve tesisleri oluşturulmuştur. Toplam uzunluğu 25 bin km olan otomobil ve arazi yolları, toplam uzunluğu 3984 metre olan 160 köprü, 14.500 km uzunluğunda elektrik hatları, 2500 transformatör, 2.300 km su boru hatları, 2000 km boru hattı, toplam 240 km uzunluğunda kanalizasyon kanalları, 160 adet su, 34 adet gaz dağıtım tesisi, 35.000 telefon istasyonu bulunuyordu. Aynı zamanda dört hava alanı, Bakü – Ağdam ve Horadiz – Ordubad demiryolu hattı, Bakü – Stepanakert – Nahçıvan doğal gaz boru hattı işgal altındaki topraklarda kaldı. Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerde 310 sanayi ve inşaat malzemesi üreten sanayi tesisi kalmıştır ve burada üretilen malzemelerden, Azerbaycan'da üretilen duvar malzemelerinin % 11'i, ayakkabı üretiminin %11'i, inek yağı üretiminin % 25'i, şarap üretiminin % 35'i, ham ipek üretiminin % 13'ü, maden suyunun % 15'i Ermenilere kaldı. 1990 yılı başlarında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı asılsız toprak iddiaları ileri sürerek uluslararası hukuk kurallarını çiğneyip Birleşmiş Milletlere üye olan tüm ülkeler tarafından tanınmış topraklarının % 20'sini işgal eden Ermenistan askeri birlikleri, işgal ettikleri yerlerdeki Azerbaycan ulusal kültürüne ait kültür ve sanat abidelerini vahşice yakıp yıkmıştır. İşgal altındaki topraklarda kalan

ilk insan sitelerinden biri olan Azıh ve Tağlar mağaraları, Karaköpek, Üzerliktepe höyükleri şu anda askeri amaçlarla kullanılarak dağıtılmaktadır. Hocalı, Ağdam, Ağdere, Fuzuli, Cebrail bölgelerinde bulunan ve Türklüğün mührü olan kurganlarla birlikte, işgal altındaki Şuşa, Laçın, Kelbecer, Gubadlı, Zengilan ve Fuzuli bölgelerinin arazileri üzerindeki mezarlıklar, türbeler, mezar üstü anıtlar, camiler, mabetler, Kafkas Albanyasına ait anıtlar ve diğer kültür abidelerimiz imha edilmektedir. Şuşa tarihi mimarisinin örnekleri çağımız Vandalları tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bunlar, aşağı ve yukarı Gövhərağa, Köçerli, Merdinli ve Cuma mescitlerini, dahi bestekâr Üzeyir havbeyov'un, profesyonel vokal sanatının kurucusu Bülbül'ün ev müzelerini, Hurşit Banu Natevan'ın saray kopleksini, Feridun Bey Köçerli'nin, Zöhrabbeyovların malikânelerini,şair, ressam, bilim adamı Mir Sezon Nevvab'ın evini, genellikle koruk şehrin doğu mimarisi özelliklerini yansıtan ulusal tarzda inşa edilmiş yerleşim binalarını, buradaki eski mezarlığı, büyük Azerbaycan şairi Karabağ Hanı'nın veziri Vagıf'ın türbesini, Ağdam'da Penah Han'ın imaretini, Cuma mescidini, Laçın ilçesinde Hamza Sultan ve Sultan Ahmet saraylarını, camileri, ziyaretgâhları, ibadethaneleri, eski mezarları, höyükleri, kurganları tarihi anıt olan binaları sökülüp dağıtmışlar ve çıkan malzemeleri, kültür anıtlarını Ermenistan'a taşımışlardır. İşgal altındaki bölgelerde maddi kültürün tahrip edilmesi halen sürdürülmektedir. İşgalciler geniş ölçekli arkeolojik kazılar yapıyorlar, höyükleri, kurganları dağıtıyorlar, buralardan elde ettikleri bulguları, kendi malları gibi Ermenistan'a taşıyorlar. Ermeni teröristleri tarafından işgal edilmiş eski Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ ve ona bitişik topraklarda 13 dünyaca önemli (6 Mimarlık ve 7 arkeolojik), 292 Ülke için önemli (119 mimarlık ve 173 arkeolojik) ve 330 yerel olarak önemli (270 mimari 22 arkeolojik, 23 bahçe, park, anıtları, 15 dekoratif sanat örneği) ve tarih ve kültür anıtları dağıtılmış ve bazıları yerlerinden sökülerek Ermenistan'a götürülmüştür. Bunların yanında 40 binden fazla eşyanın toplandığı 22 müze, 4.6 milyon kitap barındıran 927 kütüphane, 808 kulüp, 4 tiyatro, 2 konser salonu, 8 dinlenme parkı, 4 resim galerisi, 85 müzik okulu, 103 bin mobilya ekipmanı, 5640 müzik aleti, 481 sinema kurgusu, 20 adet film kamerası, 423 ses kaydetme cihazı, 5920 tarihi ve milli kadın erkek giysisi 25 büyük ve 40 küçük hacimli atraksiyon aleti işgal altında kalmıştır. Bunların da büyük kısmı tahrip edilmiştir. Değerlerini ölçme imkânı olmayan taşınmaz tarih ve kültür anıtlarından başka bu işgalin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne verdiği zarar tutarı 23 trilyon 680 milyon liradır. 6 Milyar 71 milyon dolar değerinde zarar verildiği tahmin

edilmektedir. (Bu zarar 1994 yılı değerlendirmelerine göre tahmini olarak hesaplanmıştır). Eski SSCB’nde tek olan Ağdam Ekmek müzesi şehrin bombardımanında yerle bir edilmiş, dünyaca ünlü Kelbecer tarik – etnoğrafya müzesinin 13 bin kadar, Laçın tarih – etnoğrafya müzesinin 5 bin kadar değerli ve nadir eşyası Ermenistan’a taşınmıştır. Şuşa’da sadece 8 müze, 31 kütüphane, 17 kulüp ve 8 kültür evi zarar gördü ve yok edildi. Şuşa şehrinin tarih müzesinin 5 bin kadar eşyası, Azerbaycan halısı ve halk Uygulama Sanatı Devlet Müzesi Şuşa şubesinin eşyaları, Devlet karabağ Tarih Müzesinin bin kadar eşyası, besteci Üzeyir Hacıbeyov’un 300’den fazla eşyası, büyük sanatçı Bülbül’ün 400 kadar eşyası, Mir Sezon Nevvab’ın yüz kadar eşyası talan edilmiş ve büyük kısmı Ermenistan’a götürülmüştür. Ağdam, Cebail, Fuzuli ve Hocalı ilçelerinin de Tarih ve etnoğrafya müzeleri dağıtılmış, eşyalarının bir kısmı Ermenistan’a taşınmıştır. Ermenileri yağma ve talan ettikleri müzelerde Azerbaycan halkının tarihi ve kültürü ile ilgili değerli eşyalar, resim ve heykeller, dünyaca ünlü Azerbaycan halıları, hali ürünleri, Azerbaycan’ın önemli şahsiyetlerinin hatıra eşyaları bulunmaktaydı. Şuşa, laçın ve Gubadlı resim galerilerinin Azerbaycan’ın ünlü ressam ve heykeltıraşlarının eserlerinden oluşan birikimleri de yağma edilmiştir. Ermeniler, Azerbaycan müziğinin büyük ustaları Üzeyir Hacıbeyov ve Bülbül ile şaire Hurşit Banu Natevan’ın heykellerini Şuşa şehrindeki yerlerinden sökerek Ermenistan’a götürmüşlerdir. Bu heykeller tüm ahlâki normların dışında vahşice parçalanmış ve büyük hasar almıştır. Bu eserler uzun uğraşılardan sonra Bakü’ye getirildi. Şu anda Sanat Müzesinde sergilenmektedir. Azerbaycan halkının imha edilmiş, kırılmış, hasar verilmiş esk, ve çok değerli kültür zenginlikleri olan bu tür eserlerin fiyatını pratik olarak belirlemek mümkün değildir. Azerbaycan halkının kültürel mirası, insanlık kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğundan , Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında, Azerbaycan halkının asırlık tarihi geçmişinden yadigâr kalmış tarih ve kültür anıtlarının korunması uluslararası önem taşıyan bir sorundur. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin işgal altındaki topraklarında Ermeni işgalcilerinin başına buyruk hareketleri Azerbaycan’ın tarih ve kültür anıtlarının yıkılması ve kasten tahrip edilmesi “ Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel değerlerin Korunması “ 1954 Lahey Sözleşmesine, “ Arkeolojik Mirasın Korunması Hakkında “ 1992 Avrupa sözleşmesine, “ Dünya Kültürel ve 1972 UNESCO Doğal Varlıkları Koruma “ sözleşmesine aykırıdır. Ermenistan tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti’ne karşı yürütülen savaşı üç aşamaya ayırmak mümkündür: 1) Ermenistan tarafından savaşın

ideolojik, taktik ve stratejik planlama aşaması ve yapılacak askeri müdahale için maddi – maliye hazırlığının yapılması (1984 – 1988 yılları). 2) Ermeni silahlı birliklerinin kendi planlarını uygulaması, Ermenistan'ın tüm askeri, ekonomik ve siyasi potansiyelinin kullanılması ve Azerbaycan topraklarına zorla sahip olması aşaması (1988 – 1994 yılları). 3) Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarında bulunan tarih ve kültür miraslarının depolanması aşaması. Bu aşamaların sonucunda: Ermenistan'da bulunan 185 Azerbaycan köyünden 230.000 Azerbaycan Türk'ü kovuldu. 31.000 ev, 165 kolhoz ve sohvov, çok sayıda mal ve hayvan yağma edildi. Azerbaycan'ın % 20'si işgal edildi (700 yerleşim yeri) 24 bin Azerbaycan Türk'ü öldürüldü. 4 bin kadar kişi esir edildi. 4965 kişi kayboldu. Bunların 320'si kadın 69'u çocuktur. Azerbaycan Cumhuriyeti savaşın sonucunda 16 milyar dolar zarar gördü. Şu anda Azerbaycan'ın 57 bölgesi ve şehrinde, yaklaşık olarak yeriden yurdundan edilmiş 700 bin mülteci yaşamaktadır. Çadır kamplarında yaşayan 100.bine yakın göçmeni de sayarsak bu rakam 800 bine ulaşır. Bunların büyük çoğunluğu ağır yaşam koşulları altında yaşamaktadırlar. Bunların sadece % 30'u çalışabilmektedir. Resmi bilgilere göre işgale uğramayan Azerbaycan topraklarında da savaşın sonucu olarak yaklaşık olarak bir milyar dolar zarara uğradı. (922.270 dolar)

3.8. Karabağ Politikasının Genel Değerlendirmesi

Ermenistan 23 yılı aşkın bir süredir etnik temizlik ve katliam politikaları izlemektedir. “ Ne barış, ne savaş “ durumu kısa bir süre sonra on yedi yılı dolduracaktır. Aslına bakarsanız savaş hali devam etmektedir, ancak aktif askeri bazda ateşkes yürürlükte değildir. Ermeni silahlı kuvvetlerinin cephe gerisinde ateşkesi sürekli bozması, askeri operasyonların istenildiği anda başlatılabileceğinin mümkün olduğunun göstergesidir. 1992 yılı Mart ayında araya giren ve sorunun ortadan kaldırılmasında aracı görevi yapan AGİT Minsk Gurubu, ateşkesin sürdürülmesinde ısrarcıdır. Ermenistan ise bu ısrarlı sürekli olarak göz ardı ediyor. AGİT – Minsk gurubunun sonuç açısından birçok durumda hareketsizmiş gibi görünmesi, etkinliğini tartışılır hale getirmiştir. 1999 yılından beri, sorunun çözümü için 43 kez bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlarının görüşmelerini sağlayan AGİT – Minsk gurubu hiçbir sonuç alınmamasıyla övünebilir. Daha önce olduğu gibi, şimdi de AGİT “ çatışan taraflar kendi aralarında barışı sağlayacak gerçek adımlar

atmalıdır” şeklindeki açıklaması bir netice vermemektedir. Aslında AGİT her hangi bir sözleşmeyi imzalayacak taraf değildir. Burada garip bir mantık işletilmektedir. Çatışan taraflar ara bulucu olmadan bir sonuç alabileceklerse, o zaman AGİT’e ihtiyaç kalmaz. Fakat AGİT arabuluculuk değil, sanki gözlemcilik yapmaktadır. Ne yazık ki, bu sorunu çözme süreci hakkındaki acı gerçektir. Sorunun çözülmesinin oldukça zor olduğunun görüntüsünü oluşturmak ve uluslararası kamuoyunu aldatmak için, Ermenistan cumhurbaşkanı Sarkisyan ile Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2008 yılının Haziran ayında St Peterburg’ta, Kasım ayında Moskova’da, 2009 yılının Ocak ayında Zürih’de, Mayıs ayında Prag’ta, Haziran ayında St Peterburg’ta, Temmuz ayında Moskova’da, Ekşm ayında Kişinev’de, Kasım ayında NMünih’te, 2010 yılının Ocak ayında Soçi’de, Haziran ayında St. Peterburg’ta, Ekim ayında haştarhan’da ve 2011 yılının mart ayında Soçi’de görüşmeler de, tutulan geleneksel sivil yapıcı konum, sorunun çözümüne doğru gerçek bir sonuç üretmedi. Bu sonuçsuzluğun, Ermenistan iç politikasından kaynaklandığının uluslararası toplum farkındaydı. 1-2 Mart günlerinde Ermenistan’daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarına hile karıştırılmasını protesto eden barış taraflısı sivillerin vurulması üzerine sürecin sonuçsuz kaldığı bir gerçektir. S. Sarkisyan ülkedeki otoriter hükümetin hala kontrolü altındadır ve ülke dışında agrasif politika uygulamaya adeta mecburdur. Ermenistan’ın bu tutumu uluslararası toplum tarafından bilindiği halde, hala bir ceza ile karşılaşmaması, Sarkisyan’ı yeni suçlara adeta teşvik etmektedir. Bu ortamdan faydalanan Sarkisyan hala geçen yüzyılın seksenli yıllarını hatırlatan beyanatlar vermekte devam ediyor. İşgalci devletin Cumhurbaşkanına göre, Yukarı Karabağ hiçbir durumda Azerbaycan’a bırakılamaz. Terörizmi devlet politikası yapmış ülkenin cumhurbaşkanına göre, Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi süreçleri, birbirinden ayrı, bağımsız sorunlar olarak görülmeli ve ayrı platformlarda görüşülmelidir. Bu konular arasında hiçbir paralellik söz konusu değildir. Fakat, her iki sorunun çözümü de son derece birbirine bağlıdır “ Burada ciddi bir neden – sonuç ilişkisi var. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin 1993 yılında Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ topraklarının sınırları dışındaki Kelbecer bölgesini işgal etmesine (sebep) cevap olarak Türkiye, aynı yıl Ermenistan sınırını kapatmıştır. Daha sonraki yıllarda T.C. Başbakanı Erdoğan “ neden çözülürse, sonuç kendiliğinden ortaya çıkar “ sözleri, bu sebep – sonuç ilişkisini açık olarak ortaya koymuştur. Yani, Kelbecer’in işgalinin sebebi neyse, çözüm onun içindedir. AGİT Minsk gurubu eş başkanlarının himayesi ve

baskısı altında, 11. Ekim. 2009 'da Türk ve Ermeni Dış İşleri bakanları A. Davutoğlu ve E. Nalbandyan arasında imzalanan Zürih protokollerinin TBMM'ince onaylanmamamsı da, Ermenistan'ın tutumundan kaynaklanmıştır. Ermenistan Anayasa mahkemesi, imzalanmış protokollerin metni üzerinde isteklerine uygun keyfi, yasa dışı ve sorumsuzca değişiklikler yapmış ve bu durum Ankara'nın çok sert tepkisine sebep olmuştur. Ermenistan cumhurbaşkanı Sarkisyan 22. Ekim. 2010'da ülkesinin protokollerin yürürlüğe girmesini ertelediğini bir beyanat ile duyurdu. Bu beyanat, sürecin çıkmaza girdiğini ve boşuna uğraşıldığını bir kez daha doğruladı. Bölgede yaşanan sürecin olumsuz gelişme eğilimine rağmen, Azerbaycan tarafı sorunun çözülmesi ile ilgili AGİT Minsk gurubunun 2004 yılında başlattığı " Prag süreci " nin işletilmesinde kararlıdır. Bu süreç çerçevesinde çatışmanın " aşamalı bir çözüm " ile sonlandırılması düşünülmektedir. Bu sürecin devamı olarak 2007 yılı Kasım ayında AGİT Minsk gurubu sorunun çözümü ile ilgili " Madrid İlkeleri " ni ileri sürmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan tarafları birkaç kez bu ilkelerle ilgili önerilerini öne sürmüşler ve sonuçta belgenin yeni sürümü 2009 yılının Aralık ayında yeniden hazırlanarak çatışmanın taraflarına sunulmuştur. Belgeye göre, sorunun çözülmesi sürecinin birinci aşamasında Dağlık Karabağ'ın sınırları dışında kalan işgal edilmiş yedi Azerbaycan ilinin (Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebail, Zengilan, Gubadlı ve Laçın) boşaltılması, göçmenlerin kendi yurt – yuvalarına dönmesi, bölgeye uluslararası barış gücü yerleştirilmesi, toprakların mayınlardan temizlenmesi, iletişim yolları ve hatlarının restorasyonunun yapılması ve iki ulusun güvenliğini sağlamak için atılacak diğer adımlar yer alıyordu. Sadece bir sonraki aşamada Dağlık Karabağ statüsüyle ilgili yapılacaklar ilgili belgede yansıtıldı. Bunlar, halk tarafından yaygın şekilde bilinen geleneksel " Madrid İlkeleri " nin hükümleridir. Azerbaycan tarafı yenilenmiş " Madrid İlkeleri " nin bir takım nüanslarından memnun kalmasa da, sorunun çözümü adına prensip itibariyle belgeyi kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Böylece Azerbaycan, sorunun çözümüne yönelik yapıcı bir tavır takınmıştır. Azerbaycan'ın bu yapıcı tutumu Ermenistan'ı sıkıntıya soktu. Erivan, resmi olarak çözümden yana görünüyor, sonra bir bahane ile çözümünü ertelenmesini sağlıyordu. Bu tutum, onların çözümden yana değil, kendi amaçlarını gerçekleştirmek istediklerinin somut kanıtıydı. Bütün bunlara rağmen Azerbaycan tarafı sorunu çözmek için ilk tavrını hiç değiştirmede. Bu tutum İ. Aliyev tarafından defalarca dile getirildi. Azerbaycan Devleti, sorunun uluslararası Hukuk ilkeleri temelinde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde, Karabağ

Ermenilerine en yüksek otonomi verilmesi yoluyla çözümünü destekledi. Ermenistan'ın tutumu yüzünden sonuçsuz kalan görüşmeler hala sürdürülmektedir. 2011 Yılı Şubat ayında Rusya Devlet başkanının katılımı ile iki ülke devlet başkanlarının görüşmesi oldu. Detayları açıklanmayan bu görüşmeden sonra, olumlu açıklamalar yapılsa da, bu görüşmeden iki gün sonra 9 yaşındaki bir Azerbaycanlı çocuğun bir Ermeni keskin nişancısı tarafından vurularak öldürülmesi, Ermenistan'ın sorunun çözümünü istemediğini, sadece sürekli görüşmeler taktiği ile uluslararası kamuoyunu aldatmayı istediği açık olarak anlaşılmıştır. Bunu takiben 9.Mayıs'ta Khankendi'de, yani Şuşa'nın işgali günü Şuşa hava alanının açılacağı söylendi. Azerbaycan tarafı, Azerbaycan hava sahasını ihlal eden her hangi bir sivil araca dahil, geçiş izni vermeyeceğini açıkladı. Hankendi'ne uçacak uçağın birinci yolcusu olacağını söyleyen Sarkisyan, Azerbaycan'ın kararlı tutumu yüzünden bu sevdadan vaz geçmek zorunda kaldı. Hava alanının açılış töreninin ertelendiğini duyurdu. Ermenistan, uluslararası kamuoyunu aldatmaya yönelik politikasını sürdürdüğü müddetçe anlaşma ihtimali ortadan kalkıyor. Sonuç, bana göre, yeni bir çatışmaya doğru gidiyor. Bundan her iki tarafın, ama daha çok Ermenistan tarafının zararlı çıkacağını söylemek için kahin olmaya gerek yoktur. Azerbaycan geçen süre zarfında ordusunu modernize etmiş, eksik silah ve mühimmatını tamamlamıştır. Çatışmayı çözmek için üç seçenek olduğunu düşünüyorum. İlk iki seçenek barışçı görüşmeleri, son seçenek ise askeri çözüm içeriyor. Birinci yol: Ermenistan'da Sarkisyan rejimi kendi yayılmacı politikaları sonucunda karşılaştığı total ve permanent krizden çıkmak için siyasi kararlık göstererek sorunun çözümü yönünde somut adımlar atabilir. Yeni bir safha ortaya konur ve çatışmanın karşılıklı uzlaşma ile çözümü sağlanır. Başka bir deyişle; Dağlık Karabağ'ın en yüksek statüsü Azerbaycan devleti tarafından verilebilir. Fakat bu teklifler Ermeniler tarafından reddediliyor. Çünkü, Sarkisyan gereken siyasi iradeyi gösteremiyor.Ciddi bir sosyal tabanı yok. Yoksulluk, işsizlik ve açlık seviyesinde yaşayan bir halkı, ancak totaliter yöntemlerle baskı altına alarak yönetebilirsiniz. Bu politikanın önemli bir tarafı da, sorumluluktan kaçarak sebepleri dışarıya yöneltmek ve dışarı meselelerle halkı meşgul etmektir. Ermenistan şimdi bunu yapmaktadır. Ateşkesi ihlal ederek Azerbaycan'ı daha ciddi adımlar atmaya adeta teşvik etmek ve sonuçta ulusal değil, uluslararası sorunun derecesini yükseltmek ve iktidarını koruyup elde tutmaktır. Bu Ermenistan'da defalarca test edilmiş bir yöntemdir. İkinci seçenek; Ermenistan AGİT Gurubu ve uluslararası toplum tarafından barışa zorlanabilir. Bölgede barış ve istikrar adına

özellikle taşıdıkları milli ideolojilerinden konuşmalar yaparak eş başkanlar, ABD, Rusya ve Fransa yazdıkları Madrid prensiplerini kabul ettirebilirler. Özellikle Rusya bu konuda büyük bir potansiyele sahiptir. Fakat AGİT Gurubunun eş başkanları bunu yapmazlar. Çünkü, bu mesele o devletler için henüz o ülkeler için uluslararası günlük bir mesele haline gelmemiştir. Yani, onları çok yakından ilgilendiren, halklarını endişeye, korkuya sevk eden bir mesele haline gelmemiştir. Üçüncü seçenek; İlk iki seçenek ile sonuç alınmadığı takdirde, savaş kaçınılmaz olur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı dört karar (822, 853, 874, 884 sayılı kararlar 1993 yılında kabul edilmiştir) örgüt yönetmeliğinin kendini savunma hakkını belirleyen 51. Maddesi, kurumun aldığı kararların yerine getirilmesinin zorunluluk taşıdığı hakkındaki 25. Maddesi, aynı zamanda İKT ve Avrupa Parlamentosu'nun Ermenistan'ı işgalci devlet ilan etmesi olarak belirlenen hukuki argümanlar, Azerbaycan'a kendi toprak bütünlüğünü sağlaması amacıyla istenilen etki mekanizmalarını, özellikle askeri düzenleme seçeneğini kullanma yetkisi vermektedir. Zannımca, Azerbaycan'ın Ermenistan'dan defalarca üstün olan askeri gücü, topraklarının sadece güç kullanarak değil, aynı zamanda müzakereler yoluyla da boşaltılması imkânını son derece arttırabilir. Dolayısıyla da, Azerbaycan'ın mevcut askeri – ekonomik potansiyeli karşısında ya Sarkisyan rejimi korkarak sorunun çözümü için siyasi irade sergiler ya da bölgede savaşın yeniden alevlenmesini hiçbir durumda istemeyen fakat bunun son derece kaçınılmaz olduğunun farkına varan güçler, Ermenistan'ı analogik adım atmaya mecbur eder. (“Geo Strateji “ – 2011 No.2. Sayfa. 52 – 54)

4.TÜRKİYENİN KARABAĞ POLİTİKASI

4.1.Türkiyenin 2002 Yılına Kadar Karabağ Politikası

Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri aynı kökene sahip bir millettir. İki Türk topluluğu arasındaki ilişkiler yüz yıllar öncesine dayanmaktadır. Devlet düzeyindeki ilişkiler ise yaklaşık yüz yıldan beri sürdürülmektedir. Azerbaycan 1918 yılında bağımsız bir cumhuriyet oldu ve iki yıl sonra, 1920 yılında Rus Kızıl ordusu tarafından bu cumhuriyet yıkıldı ve Azerbaycan Ruslar tarafından işgal edildi. Azerbaycan Bağımsız Cumhuriyeti iki yıllık ömrü süresinde Dağlık Karabağ sorununun üstesinden geldi. Sorun, her iki ülkenin Sovyet blokuna girmesi ile dondurulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye, Azerbaycan'ın Sovyet blokuna girmesi üzerine hiçbir müdahale de bulunmadı. Tüm anlaşmalara sadık kaldı ve Sovyet Rusya ile ilişkilerini sürdürdü. SSCB'nin çöküş sürecinde, B.Milletler daimi temsilcisi Büyükelçi N.Sanberk “ Ankara – Moskova ilişkileri, yeni bağımsız cumhuriyetlerden daha önemli” demiş ve bu sözlerle Türkiye'nin oluşan yeni duruma bakışını özetlemiştir. (Ülku. 2000. 20) Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıkları zaman, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan ile diğer cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını aynı anda tanıdı. Türkiye, bu süreçte, Rusya ile olan ekonomik ve siyasi kazanımlarını arka plana atmadı. Sözün doğrusu, çok ihtiyatlı olmadı. Ermenistan'ın da bağımsızlığını tanıyarak Türkiye iyi komşuluk yönünde ilk adımı atmasına rağmen, Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal etmesi bir anda her şeyi değiştirdi. Dağlık Karabağ ihtilafı ve Ermenistan'ın soykırım iddialarını sürdürmesi, Ermenilerin Türk karşıtı politikalarının yeni devlete ilk somut yansımasıdır. Bu yansıma, eski bir defterin açılması olduğu için doğrudan Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgilidir. Bu ortak düşman Türkiye – Azerbaycan ilişkilerini daha da güçlendirdi. Bundan sonra Türkiye ve Azerbaycan'a ulus devletler ve doğal müttefikler denilecektir. (Mesimov. 2001. 274- 285) 30. Ağustos. 1991'de, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, ulusal lider Ebulfez Elçi Bey; Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanımadığını bu durumun, Moskova'nın adamı Ayaz Muttalibov'un meşru olduğu anlamına geldiğini ve Azerbaycan halkını üzdüğünü

söyleyerek Türkiye'ye bir mesaj gönderdi. SSCB'nin beklenmeyen bir zamanda çökmesi ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Türkiye, Sovyetler Birliği'nde ve Azerbaycan'da sağlıklı siyasi ortamın ne olduğunu anlayamadan sürece dahil oldu. (Attar. 2005. 124) Türkiye Azerbaycan'ı 9. Kasım. 1991'de diğer Sovyet Cumhuriyetlerinden bir ay önce ilk tanıyan ülke oldu. Ancak Azerbaycan'ın iç ve dış sorunlarla mücadele etmesi, bu dönemde ikili ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesini önledi. (Aydın. 2002. 402) Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bunların tanınmaları bölgede büyük heyecan uyandırdı. Azerbaycan'ın bu ülkeler için en büyük işi yapacağını göreceksiniz. (Hürriyet. 10. Kasım. 1991. S. 14) Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra pantürkçülükten daha çok demokratikleşme sorunu ile uğraşmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, ülkenin gerçeğini iyi bildiğinden o dönem için “ Türk Birliği “ fikrinin uygun olmadığını şöyle anlattı: “ Pantürkizm, Panislamizme gitmek için bir yol değildir. Günümüz Türkiye'sinin birliği tehlike altındayken Pantürkçülük bir fenomen gibi bizi eritiyor ve sırtımıza bir takım ağır yükler de koyuyor”. (Milliyet. 6. Eylül. 1990. S. 11) Dağlık karabağ sorunu, Türkiye ve Azerbaycan'da siyasi istikrarın olmadığı bir zamanda çıktı. Özellikle Azerbaycan'da iç turbülans yoğunluğu da Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesini engelledi. Bu durumda, ortaya çıkan reel duruma Türkiye, yardım isteğine rağmen pek taraf olmadı. S. Demirel “ dünyayı geri almadıkça o işi yapmayacağım (yani Nahçıvan'a müdahale etmeyeceğim), dedi. (Cumhuriyrt. 21. Mayıs. 1992. S. 16) Başlangıçta Türkiye tarafsızlığını koruyarak Ermenistan ve Azerbaycan arasında arabulucu olmak istedi. Bu politikayı, en azından Türk Ermenileri ve Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin, özellikle de dönemin Dış İşleri teşkilatı, Avrupa başkentleri ve AGİT'TEN etkilenen diplomatik misyonlar yürüttü. Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin: “ Başbakan Süleyman Demirel'in, Azerbaycan politikasını dikkatli bir şekilde yürüttüğünü ve müdahalenin yasal bir dayanağı olmadığını belirttiğini, fakat Azerbaycan'ın da böyle bir talebi olmadığını “ söyledi. Bu arada kasım 1991'de Ermenistan'ın talebi üzerine Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'un “ bölgede gerginlik yaratmanın iki ülkeye de zarar vereceğini, bundan kaçınmak gerektiğini “ belirten mesajı yayınlandı. Bu mesaj içerik bakımından Türkiye'nin arabuluculuk yapmak istediği şeklinde yorumlandı. Bu tür yorumlar üzerine, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Türkiye'nin arabuluculuk yapmaya niyetli olmadığını açıklamak zorunda kaldı. 23- 24 Ocak. 1992'de Ayaz Muttalibov

İstanbul'a geldi. A. Muttalibov, İstanbul'da yaptığı açıklamada “ Karabağ bizim milli sorunumuzdur” dedi ve Türkiye dahil, hiçbir ülkeden arabuluculuk yapmasını istemediklerini söyledi. (Hürriyet. 29. Ocak. 1992. S. 12) Türkiye'nin tarafsız arabuluculuk çabaları uzun sürmedi. Demirel'in tersine Türkiye'nin tarafsız makam şeklinde görünmesi ve buradaki rolü (Aydın. 2002. 404) Türk yetkililerinin Azerbaycan'a yaptıkları en önemli yardımlardan biridir. Özellikle de Turgut Özal'ın “ Ermenistan'a birkaç bomba düşse ne çıkar? Biraz korksunlar “ gibi ifadeleri, Azerbaycan'ın yeni cumhurbaşkanı Aliyev'in Batı'ya açılmasına yardımcı oldu. Aliyev'in 1993 yılında Paris'e yaptığı ziyaret Süleyman Demirel'in girişimleri sonucu gerçekleşti. Bu ziyaret, Azerbaycan cumhurbaşkanının batı ülkelerine ilk ziyaretiydi. Daha sonra Aliyev'in Avrupa başkentlerine yaptığı ziyaretler birbirini izledi.(Gürbüz. 2003. 85) Beklenen dönüşüm, Şubat 1994'te Aliyev'in Ankara'ya resmi ziyareti ermesi ile başladı ve karşılıklı yabancılaşmayı sona erdirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ziyaret aslında Aliyev'in Rusya'ya yaklaşma politikasını kademeli olarak terk ettiği ve Türkiye ile batıya yaklaştırmaya başladığının somut göstergesi oldu. (Gürbüz. 2003. 85) Bu arada, Türkiye Cumhuriyeti, özellikle de Azerbaycan Karabağ'la kültürel bağları geliştirmeyi, bölge üzerine televizyon yayınlarını ulaştırmayı başardı. Azerbaycan petrolüne ait bir konsorsiyumun kurulmasına çok olumlu adımlar atıldı. Bu olumlu unsurlar, Türk iş adamlarının ve Türk şirketlerinin bölgeye yönelik ekonomik girişimlerini de kapsadı. Bununla birlikte, Azerbaycan ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerle, özellikle Karabağ ile olan ilişkiler ve ortaya çıkan gelişmeler sadece kültürel ve ekonomik ilişkileri değil, aynı zamanda Türkiye'nin siyasi ve askeri gelişimini de gerekli kılmaktaydı. (Taşkıran. 1994. 164) Zira Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Azerbaycan'dan çok Türkiye ve Türk Dünyası meselesiydi. (Andican. 1996. 273) Türk siyasi hayatında derin iz bırakan Turgut Özal, 1981 – 1989 yılları arasında başbakan 1989 – 1993 yılları arasında cumhurbaşkanı olarak görev yaptı. (AAM. 2002. 638) Özal cumhurbaşkanlığı döneminde ülkenin dış politikasını yürütmek için yeni adımlar attı ve bu adımlar Yıldırım Akbulut başbakan olduktan sonra da devam etti. Öyle ki, Türk halkı, bir hükümet başkanı olmasına rağmen, hükümetin Cumhurbaşkanı Özal tarafından yönetildiğine inandı. 3. Eylül. 1990 tarihinde Hürriyet Gazetesinde yayınlanan bir kamu oyu araştırmasında “ Türkiye'yi kim yönetiyor?” sorusuna cevap verenlerin % 78 Özal, % 7'si Yıldırım Akbulut cevabını vermişlerdi. Özal kendi gücünün farkında olarak ülkesinde ve uluslararası platformlarda tartışılacak olağanüstü konuşmalar

yaptı. Karabağ meselesini anlatabilmek için çok syahat yaptı. ABD ve SSCB'ni hemen her yıl ziyaret etti. Bu ülkelerle ilişkileri geliştirmek için çok çaba sarfetti. Bu ülkelerin başkanları ile yakın yemaslar yaparak ülkesinin itibarını yükseltti. Temmuz 1986'da Moskova ziyaretinde, Gorbaçov başbakan Özal'ı Bulgaristan olayları nedeniyle kabul etmedi. Ancak beş yıl sonra 1991'de Moskova'yı cumhurbaşkanı olarak ziyaret eden Özal'ı Gorbaçov çok sıcak karşıladı. Bu ziyarette Moskova ile Ankara arasında üç işbirliği anlaşması imzalandı. (Tellal. 2005. 165) Körfez Savaşı (1990) sırasında Türk dış politikasında önemli önemli sayılabilecek değişiklikler oldu. Özal, savaş nedeniyle ABD tarafından ifade edilen stratejik değer farkındaydı. Bu yıllarda Özal, Ermenistan'ın ve Ermenilerin dillendirdiği iddialar üzerinde pek durmadı. (Attar. 2005. 146) Yıllarca Türkiye'nin önüne sıkça getirilen iddialar için “ dolu olun, ama bırakın konuşsunlar “ diyen Özal'ın politikasına duyulan tepkiler arttı. Özal'ın bu tarz konuşmaları politik çevrelerin tepkisini çekti ve Ermeni politikasında bir dönüş olarak nitelendirildi. (Hürriyet. 31. Ocak. 1989. S.13). Özal ve ekibi, Karabağ olaylarını tarihi olaylar olarak bitelediler. Onlara göre bu, tarihsel bir olaydı ve işin çözümü tarihçilere bırakılmalıydı. Fakat, hemen hergün değişen siyasi ortam yüzünden bu olaylar tarihsel argümanlarla çözülemedi. Konu Karabağ olayları ile büyüdü. Türkiye, dünya kamuoyunun adaletini kanıtlamaya çalıştı fakat başarılı olamadı ve olayların hızla artmasını önleyemedi. Bu sırada Ermeniler, olayı tarihçilere bırakmayı hiç düşünmediler. Onlar, günün siyasi şartları içerisinde, siyasi hak taleplerini dillendiriyorlardı. Konu onlar tarafından çok pompalandı ve tarihçilerin çalışmaları ile çözülemedi. Atatürk döneminde Türk Dış Politikası çok başarılı olmuş, ülke yeni ve nüfusu çok az olmasına rağmen Türkiye dünyada istişare edilen ve sözü dinlenen bir ülke haline gelmişti. Atatürk'ten sonra bir çeşit aterosklerozdakine benzeyen bir sertlik ve hareketsizlik Türk dış politikasına hakim olmuştu. Eylemsizlik yönü, işlem hacmini düşürmüş ve atalet politikası ortaya çıkmıştır. (İnan. 1995. 95) Turgut Özal, bu hareketsizlikten vaz geçmeye çalıştı. Cumhurbaşkanı olduktan sonra teamüllerin dışına çıkarak politikasını halkla paylaştı. 1990 yılında ABD'ye yaptığı bir ziyarette, Ermeni olaylarını değerlendirirken söyledikleri, taraflı tarafsız herkesin kabul ettiği şekilde tam bir hata idi. Özal “ Türkiye, Azerbaycan – Ermenistan çatışmasına girebilir mi? Azerbaycan ve diğer Türk kökenli guruplar Sovyetlerde bağımsızlık talep ediyorlar. Türkiye'nin tavrı ne olacak? Türkiye'nin bu olayları değerlendirmesi nasıldır?” diye sorarak konuşmaya başlayan Özal, sorulara şöyle cevap verdi: “ Cevaplar çok basittir. Azerbaycan

Sovyet Cumhuriyeti ile aramızda çok kısa bir sınır var. Sovyet Ermenistan'ına daha yakınız. Azerbaycan ile olan sınırimız Azerbaycan'a bağlı özerk Nahçıvan iledir. Bu sınırın uzunluğu 6 – 7 km kadardır. Azerbaycanlılar Anadolu'daki Türklerden ziyade İranlı Azerilere daha yakınlar. Benzer dille konuşuyorlar, bizim lehçelerimiz faklıdır. Başka bir fark daha var, tarikatlarımız ayrı, onlar Őii, biz sünniyiz! Sovyetler Birliğindeki Türkçe konuşan ya da Müslüman olan guruplara müdahale etmek istemiyoruz. Gorbaçov tarafından uygulamaya konulan politikaların düzenli olarak eşit şekilde uygulanmasını istiyoruz “. Özal bu sözleri ile, dağılan Sovyetler Birliği içerisinde yaşıyan Türk ve Müslümanların, kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi gerektiğini, müdahil olmak istemediklerini ve Gorbaçov'un her halka eşit şekilde davranması gerektiğini ifade ederek bir nevi tarafsızlık politikası uygulayacağını açıkladı. (Milliyet. 19.Ocak. 1990. S.13) Özal'ın bu konuşması Türkiye'de bilhassa Türk Milliyetçi kesiminden büyük tepki aldı. Kars ve Kayseri gibi şehirlerde mitingler düzenlendi “ Özal istifa “ çığlıkları yükseldi. Aynı zamanda bazı siyasi parti liderleri de bu konuşmaya tepki gösterdiler. Başbakan Mesut Yılmaz “ Azerbaycan'ı yakından takip ediyoruz” dedi ve olayları bütün safahatı ile yakından takip ettiğini söyledi. (Milliyet. 19. Ocak. 1990. S. 13) Doğru Yol partisi genel başkanı Süleyman Demirel “ Özal'ın anayasa dışı olarak ABD'de verdiği taahhütlerin Türk milletini ve hükümetini bağlamadığını açıkladı. Özal'ın sözleri üzerine sorulan bir soruya “ Azerbaycan'daki soydaŐlarımızın Türkiye'ye olan inançlarıyla aramızda hiçbir sorun yoktur. Önemli olan aynı kültüre sahip olmamızdır. Azerbaycan toplumu, Karabağ meselesinden dolayı kırık ve hüznüldür, bunun Özal'ın söyledikleri ile bir ilgisi yoktur. Bu sözler Türkiye'yi temsil edenin sözler olamaz” diyerek cevap verdi. (Milliyet. 19.Ocak. 1990. S. 13) Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit, Özal'ın Alevi yurttaŐlarımızdan özür dilemesi gerekir, dedi. Özal'ın bu tek adamlığa özenen tavrı, kurumsallaşmaya zarar verirken, diğer aktörleri görmezden gelen iddallı kendine güvenen tarzı, dış dünyada Türkiye hakkında abartılı beklentilere yol açtı. (Laçiner. 2003. 25) 26. Şubat 1992 'de Hocalı'nın işgali üzerine yaşanan soykırım, Turgut Özal'ın, Azerbaycan – Ermenistan sorununun hangi boyutta olduğunu görmesine vesile oldu ve Özal politikasını değiştirmek zorunda kaldı. Değişen politika ile birlikte, cumhurbaşkanlığı makamından sert söylemler iŐtilir oldu. Özal, Manisa Genç İŞ Adamları derneğinde yaptığı konuşmada; Dağlık Karabağ'daki olaylar karşısında dünya ve batı ülkelerinin çifte standart içinde olduklarını belirterek daha aktif ve

cesur politika izlemeleri gerektiğini söyledi. (Hürriyet. 5. Mart. 1992.S.13) Radikal söylemleri ile dikkati çeken Ecevit, Türkiye'nin ateş ile önlerine çıkanların karşısına su kovası ile çıkamayacağını söylerken Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan; Kıbrıs'a müdahale edildiği gibi, mutlaka askeri müdahale yapılması gerektiğini söyledi. Başbakan Mesut Yılmaz, gerekirse asker verilebileceğini açıkladı. Muhalefet kanadı tek seçeneğin askeri müdahale olduğuna vurgu yaparken, Dış İşleri bakanı Hikmet Çetin, savaşın bir çözüm olmadığını ve Türkiye'nin savaş arayan bir ülke olmadığını altını çizdi. Hocalı soykırımını siyasi tartışmaların üzerine çıktı ve parlamento gündemine alındı. Mecliste sert tartışmalar yaşandı. Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkan vekili O. Kumbaracıbaşı “ Karabağ'a gitmek bizim değil, Azerbaycan'ın sorunu “ dedi. Kılıçla kurulmak istenen çözümün çözüm olmayacağını söyleyerek bu öneriyi eleştirdi. Daha sonra yanlış anlaşıldığını açıkladı, ancak bu sözler, yetkililerin olaya bakış açısının nasıl olduğunu gösterdi.(Hürriyet. 5. Mart.1992. S.3) Bu tartışmalar mecliste sürerken cumhurbaşkanı Özal “ Ermenistan biraz korkutmak istiyor” diyordu. Aslında Özal, konumu itibarı ile çok şeyler yapabilir, hiç olmazsa Hocalı gibi soykırımların önlenmesini sağlayabilirdi. Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin, Özal'ın “sınır boyunda tatbikat yapan askerlerimizin birkaç bombası Ermenistan'a yanlışlıkla düşebilir, Ermeniler korkar ve soruna çözüm bulunabilir” sözlerine karşılık “ Hükümet daha aktif olmalı, akan kanı durdurmak ve uygulamayı sıkıntıya sokmamak için bu düşünülebilir, ama Türkiye başkasını korkutmak için korkunç olamaz “ diye cevap verdi. Dış İşleri bakanı “ Türkiye'nin Ermenistan karşısında utanması ve barış için onları teşvik etmesi “ düşüncesindeydi. Eski Dış İşleri Bakanı ve diplomat Çoşkun Kırca, dış işleri bakanının sözlerini eleştirerek; “ Eğer Türkiye, Ermenistan'ını barışa ikna edemezse, stratejik hedefini gerçekleştirmek için askeri yöntemlere baş vurabilir. Ermenistan korkmuyorsa, Türklerin hiç korkusu olmaz, bu yüzden Ermenistan'ı niçin korkutsun? 1963 – 64'te İnönü, 1967'de Demirel, 1974'te Ecevit ve dış işleri bakanları Kıbrıs'ta Türklüğün bitmediğini düşünmüşlerdi. Azerbaycan'da da böyle düşünmek gerekir. Ve bu dış işleri bakanının sözleri, eğer Ermenistan korkmuyorsa, Türkiye'nin Ermenistan'dan utanması gerektiği düşüncesi de önemsizdir. Aslına bakarsanız, bu sözler, hem Türkiye, hem de Ermenistan'ı saldırıya teşvik etmek için birbirine meydan okuma anlamına gelir” dedi. (Cumhuriyet. 17. Mart. 1992) “ Eğer Türkiye Ermenistan'a karşı askeri caydırıcı önlemler alırsa, batı dünyası ve Rusya Erivan'ın arkasında olacaktır” dendiğini de söylemeliyiz. Evet, Ermenistan birkaç bombadan

korkmaz, çünkü, bütün dünya onu destekler, biz esas bundan korkmalıyız! Yukarılarda verdiğimiz örnekler, bunun çok da uzak bir ihtimal olmadığını açık olarak gösteriyor. Eğer konuştuğumuz işi Türkiye yaparsa, Batı ve Rusya, Türkiye'ye “ iyi yaptınız “ demezler. Türkiye'nin son otuz yıllık politik döneminde Süleyman Demirel ismi sıklıkla Özal ile bağlantılıdır. Siyasette hiçbir zaman uzlaşmamış olan bu iki Türk devlet adamı, en acil meselelerde bile birbirlerine karşı çıkmaktan vaz geçmediler. Dağlık Karabağ Savaşı'nın en kritik dönemlerinde dahi cumhurbaşkanı Özal ile Başbakan Demirel ortak bir politika oluşturamadılar. Bu her ne kadar iki liderin arasındaki siyasi mesele olarak görünse de, dönemin diğer liderlerinde de aynı durumu görmek mümkündür. Özal – Mesut Yılmaz, Özal – Demirel, Demirel – Çiller, Yılmaz – Çiller gibi... Devletin tepesindeki liderler, Dağlık Karabağ çatışmasında da, hatta bazı hassas konularda da ortak bir eylem planı oluşturamadılar. Aslında, sonucuna bakarsak hepsi aynı şeyi söylüyorlardı. Meselâ, hiç biri, ABD ve SSCB'ine rağmen, Ermenistan'a silahla müdahale etmeyi ya da Azerbaycan'a silah yardımı yapmayı uygun bulmadılar. Hepsi, sorunun barış içerisinde çözülmesini ya da uluslararası diplomatik kanalların sonuna kadar kullanılmasını talep ediyorlardı. Öyle ki, başlangıçta, savaşın ulusal çıkarlarına hiçbir zarar vermediğini gördükleri halde barış çağrısında bulunmaktan vaz geçmediler. Bu durum doksanlı yıllarda Türkiye'nin siyasi hayatında kopukluklar yarattı. Siyasi alanda sağlıklı adımlar atmasına engel oldu. Demirel başbakan iken, ülkesinin ekonomik gücünün farkındaydı ve bunu konuşmaktan da çekinmiyordu. Türkiye'nin bölgesel politikalarının Kafkasya'da egemen bir güç olarak ortaya çıkacağını ve oraları yöneteceğini düşünüyordu. Elbette Uğur Mumcu'nun “ Demirel'in Özal'dan tek farkı kel kafası değil “ şeklindeki torumu gerçekçiydi. Şunu da rahatça söyleyebiliriz; Azerbaycan'ın geleceği, Süleyman Demirel'i Özal'dan daha fazla etkilemişti”. Hikmet Çetin 20. Kasım. 1991'de Süleyman Demirel'in başkanlığında kurulan DYP – SHP koalisyon hükümetinde Dış İşleri bakanı olarak görev aldı. Onun Karabağ meselesine bakışını yukarıda açıklamıştık. Burada, ek olarak şunu söyleyelim; Dağlık Karabağ sorunu ona göre SSCB'nin iç işiydi. Sorunu SSCB kendi içinde çözmeliydi. Bakan olduğu dönemde Ermeni saldırıları Dağlık Karabağ'da devam etti. Kanlı çatışmalar gittikçe çoğaldı. (Hürriyet. 27. Kasım. 1991) Hikmet Çetin, ilk önce ABD ve Rusya'nın Karabağ'daki çatışmalar hakkında, Ermenilere daha fazla destek vereceği izlenimini daha sonra nötr olacaklar şekline getirdi. Demirel, Karabağ savaşının en kötü günlerinde Çetin'in tarafsız

olamayacağını söylediğini, ona 1 ihtiyatlı “ olmayı tavsiye ettiğini söyledi. Muhalefetin hükümeti pasif olarak nitelediği sırada Dış İşleri bakanı olan Hikmet Çetin “ Birleşmiş milletler teşkilatı ve AGİT’ in yolunu Azerbaycan’a Türkiye’nin açtığını, ama Azerbaycan’ın henüz bu durumlara alışık olmadığını “ söyledi. Ermenilerin katliamlara devam etmesi Hikmet Çetin’i yeni arayışlara soktu. Türkiye’nin tek başına müdahale etmekten kaçınmak zorunda olduğunu göz önüne alarak NATO gücünün Karabağ’a gönderilmesini talep etti. Mart 1992’de karabağ’daki durum tamamen Ermenilerin lehine idi. Çetin, nasıl olsa bir gün Azerbaycan tarafından boşaltılacağını ve üst Karabağ’ın Ermenilerin elinde olduğunu biliyordu. Durum endişe vericiydi ve silahların gölgesinde hiçbir çözüm olmazdı, silahlar mutlaka susturulmalıydı. (Hürriyet. 1.Mart. 1992.S.12) Ermeniler tarafından Azerbaycan Türklerinin acımasızca katledilmelerinden sonra Türkiye’deki muhalefet liderlerinin sorumluluk mevkilerinde olanların müdahale taleplerine “ Hani savaş bir çözüm değildi? Şimdi Türkiye savaş isteyen bir ülke mi oldu?” sözleri ile karşılık verdiler. Türkiye, Azerbaycan – Ermeni çatışmaları yoğunlaştığı günlerde Ermenistan’ı tanımaya karar verdi. Bu karardan sonra muhalefet partileri sert tepki gösterdiler. Anavatan Partisi İstanbul Milletvekili Adnan Kahveci: (daha sonra şüpheli bir kaza ile hayatını kaybetti) “Neden Ermenistan kayıtsız şartsız tanındı?” diye sordu. Hükümet tarafı bu soruya “ tek taraflı siyasi irade beyanı “ diye cevap verdi. Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin “ diplomatik ilişkiler kurulurken toprak bütünlüğüne saygı duyulacağı ve sınırların değiştirilemez ilkelerine bağlı kalınacağını “ söyledi.“ **Nahçıvan’ın bir noktasına dokundurtmam, eğer böyle bir şeye cesaret ederlerse, derhal Meclis’e giderim ve savaş kararı çıkartırım**” (Tansu Çiller. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanı) Ermeni saldırıları Karabağ’ın sınırlarını aştığında, Azerbaycan’da yeni bir durum da ortaya çıktı. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçi Bey, bir darbe ile görevinden uzaklaştırıldı. Onun yerine Haydar Aliyev Azerbaycan’ın cumhurbaşkanı oldu. Haydar Aliyev, Süleyman Demirel ile çok yakın dosttu. Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinde bu dostluk başbakan Tansu Çiller’i biraz ikinci plana itti. Aynı günlerde Azerbaycan’da binlerce Azerbaycanlı Ermeni saldırılarından kurtulabilmek için mülteci olmak zorunda kalıyorlardı. (Hürriyet. 6.Eylül. 1993.S.16) Azerbaycan’daki bu gelişmeler hakkında, cumhurbaşkanı Demirel 2. Eylül. 1993 tarihinde Çankaya köşkünde bir Azerbaycan zirvesi düzenledi. Zirve, “ bölgede barış ve istikrarın sağlanması için ek önlemler alınması “ ile ilgiliydi. Zirvede, Türk Silahlı Kuvvetlerinin isteği ile

Türkiye daha aktif bir politika takip etme kararı aldı. Türk hükümetinin saldırıları durdurma girişimi sonucu saldırılar biraz da olsa tavsadı. Türkiye – Ermenistan ilişkileri kesildi. Azerbaycan'ın kayıpları arttıkça, Türkiye'nin durumu güçleşti. Bu günlerde Başbakan tansu Çiller, ordunun siyasi bir karar beklediğini ve siyasi karar alınırken ordunun hazır olduğunu bildirdi. (Hürriyet. 4. Eylül. 1993. S. 27) Milliyetçi hareket partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş'i makamına davet etti ve onunla Karabağ'daki gelişmeleri görüştü. Tam desteğini aldı. Bu arada Azerbaycan'ın önceki Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçi Bey'den bir haber geldi. Elçibey, Nahçıvan'ın Ordubat köyündeki karargâhının, Ermeni saldırısı olursa büyük tehlikeye düşeceği haberini ilettili. Başbakan Tansu Çiller “ Ermeniler Nahçıvan'ın herhangi bir noktasına saldırırlarsa, mecliste Kars anlaşmasının uygulanması yönünde bir karar alacaklarını “ söyledi. (Hürriyet. 6. Eylül. 1993. S. 16). 8. Eylül'de Moskova'yı ziyaret eden Tansu Çiller, Rus yetkililere, barışı sağlamak için ortak nasıl adım atılabileceğini belirlediğini, geriye bir şey kalmışsa bunu da barış gücü ile çözmek gerektiğini, Azerbaycan'daki Ermeni eylemleri ile ilgili olarak saldırganların Rus yönetimi ile birlikte hareket ettiklerini bunun, tam bir birlikte saldırı olarak görülebileceğini anlattı. 10. Eylül. 1993 günü görüştüğü Boris Yeltsin'e “ Önce, Azerbaycan'dan Ermenistan'ı çıkarmamız lazım, o zaman barışı kısa zamanda yapabiliriz” dedi. (Hürriyet. 10. Eylül. 1993) Rusya Başbakanı, Viktor Çernomid Türkiye'nin izlemesi gereken politika hakkında “ tarafsız ve dengeli politika “ diyerek mesaj verdi. (Hürriyet. 9. Eylül. 1993. S.28) “ Bu işi (Dağlık Karabağ) çözmemiz gerekiyor. Türkiye ve Ermenistan dost olmalı. Sınır açılırsa politika döner” Milliyetçi lider Alparslan Türkeş'in Türk siyasetinde olduğu kadar yeni Türk Cumhuriyetlerinde de önemli bir yeri vardı. Milliyetçi ve sert tavır içinde olan Çiller, Ermenistan'a karşı sert bir politika izleyeceğini düşünüyordu. Fakat Türkeş'in bu çıkışı, Tansu Çilleri de biraz olsun rahatlatıldı. Çünkü, Çiller aslına bakarsanız, diyalogtan yana, barışçı bir politika düşünüyordu. Fakat Ermenistan'ın son saldırıları onu fikrinden caydırmıştı. Rusya'da ilgililerle yaptığı görüşmelerde de aldığı intiba, barıştan yanaydı. Avrupa'da ve Rusya'da yaygın olan popüler inançların aksine Türkler barış ve diyalogtan yana olmuşlar, hiçbir zaman kışkırtıcı olmamışlardı. 1993 yılında Türkeş, o zamanki Moskova Büyükelçisi Özden Sanberk'i arıyor ve Sanberk'e “ bu işi çözmeliyiz. Türkiye ve Ermenistan dost olmalı “ diyor. Sanberk, Türkeş'in “ sınır açılırsa rüzgâr terse döner “ dediğini de ekliyor. (Star. 28. Ocak. 2007. S. 10) Başbakan Demirel, Dış İşleri bakanı Hikmet Çetin ve

SHP genel başkanı Başbakan yardımcısı Erdal İnönü'nün Azerbaycan'a verdikleri destek "sınırlı" desteğin ötesine geçmedi. Türkiye, bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri için henüz bir strateji belirlememişti. Öte yandan, Başbakan Demirel ve hükümeti, Ermenistan'ı işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi için ikna etmek yönünde yarı açık bir politika izliyordu.(Ülkü. 2000. 123) MHP Genel başkanı Alparslan Türkeş, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Petrosyan ile gizlice Paris'teki Türkiye Büyükelçiliğinde görüştü. Bu buluşma öncesi Demirel'e " Ben Ter Petrosyan'ı ikna ediyorum. İziniz olursa onunla görüşeceğim" demişti. Demirel, bazı iddialara göre, Türkeş vasıtası ile petrosyan'a hediyeler göndermişti. Türkeş durumdan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçi Beyi'i de haberdar etti. Azerbaycan başkanı, hiçbir şekilde haberdar olmadığı bu görüşme de çaresiz olarak " evet " demek zorunda kaldı. Bu görüşme gerçekleşti, fakat görüşmenin somut hiçbir yararı olmadı. Bu arada, ABD ve Avrupa'daki Ermeni borç verenlerinin isimleri Ankara'da sık sık ön plana çıkmaya başladı. Ankara'nın girişimleri hızlanınca Azerbaycan topraklarında Ermeni saldırıları da hızlanıyordu. Ter Petrosyan'ın stratejisi, Türkiye'yi Azerbaycan'ın yanından uzaklaştırma ve etkisiz hale getirmektir. Ankara'nın, Bakü'ye verdiği desteği tartışma konusu haline getirmek istiyordu. (Ülkü. 2000. 121) Türkiye'nin, Ermenistan sınırını, Karabağ savaşının en şiddetli bir anında açama isteği olduğu genel bir inanış değildi. Ancak sınır kapatılmadan önce, Ermenistan her gün vagonlar dokusu eşya taşıyordu. Tam o sırada ABD inisiyatif almaya başladı. Aynı günlerde, Alparslan Türkeş, hükümetin Ermenistan politikasının doğru olduğunu söyledi. Türkeş " Bulanık suda balık avlamak isteyenler var, küçük bir kıvılcım bölgeyi kan deryası haline getirebilir, Türk hükümeti dikkatli olmalı" diye bir açıklama yaptı. Dağlık Karabağ'daki Şuşa kentini mezar olarak nitelendiren Türkler " Ermeni operasyonu adı altında diğer Türk topluluklarının da bağımsız olmasını istemeyenler var. Bulanık suda, bölgede savaş çıkararak balık avlamayı düşünenler olabilir. Hükümetimiz bu tür oyunları engellemek için sorunu Birleşmiş Milletler kanalı ile çözmeye çalışıyor. Bu doğru bir harekettir". Savaşın Türklerin lehine olamayacağını düşünen Türkiye'deki bir grup, Dağlık Karabağ sorununu, sorun olarak görmedi, fakat bunlar hiçbir zaman iktidar olmadılar. Şu andaki kararlar, Türk Dünyası ile ilgili kararlarda da etkili oldu." Türk Hükümeti'nin politikası çatışmalardan uzak durmak ve çatışmaları durdurmak için diplomatik kanalları işletmektir". (Süleyman Demirel – Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı – Cumhurbaşkanı) Süleyman Demirel, Dağlık Karabağ savaşının en

kritik günlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanıdır. 1991 seçimlerinde hükümeti tek başına kuracak yeterli milletvekili sayısına ulaşamadığı için SHP ile bir koalisyon hükümeti kurdu. Mesut Yılmaz hükümetinden önce defalarca başbakanlık yapmış olan Demirel, 1991 seçimlerinden sonra yeniden başbakan oldu. Türkiye'nin mevcut siyasi ve bölgesel sorunları yeni hükümet kucağında buldu. Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri, Bosna Savaşı, Körfez krizi gibi dış ve siyasi atışmalar, zayıf bir ekonomi, Demirel hükümetinin önünde duruyordu. Azerbaycan – Ermenistan mücadelesi bağımsızlıkla birlikte yeniden canlandı ve Karabağ'ın Ermeni meselesi yine dünya gündemine taşındı. Bir tarafta “ hazırlıksız yakalandık “ öbür tarafta yeni bir hükümet kurma sorumluluğu üstlenen Demirel, Mesut Yılmaz'a “ Moskova'yı, Moskova ile bozacak bir karar almadı “ dedi. (Ülkü. 2000. 19) Demirel, Azerbaycan'ı tanımak için gereken adımlarımızı atmamız “ diyerek işe başladı. Demirel Hükümeti'nin dış politikası belirlenirken Moskova Büyükelçisi Özden Sanberk “ Moskova – Ankara ilişkileri Ankara'nın yeni bağımsız Türk cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinden daha önemli, Türkiye'nin bağımsızlık ilan eden cumhuriyetleri tanıma konusunda rekabet etmeye istekli değildir” dedi. Bu beyan büyükelçinin tanınma işi, Moskova ile olan ilişkilere zarar vermemesi gerektiği şeklinde algılandı. (Ülkü.2000. 19) Ancak hükümeti Demirel'e bırakacak olan Mesut Yılmaz, Azerbaycan'ı tanımaya kararlıydı. Ve gerekeni de yaptı. Demirel başbakan olduğu zaman, Türkiye tarafından tanınan bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti vardı. Demirel Ermenistan'ı çok erken tanıdı. Demirel, Ermeni meslesine ihtiyatla yaklaştı. Halbuki, o, Türkiye'nin yüz yıllık bir Ermeni sorunu olduğunu bilen ender politikacılardan biriydi. Özal genel olarak Ermenileri ve onların iddialarını gündeme getirdikçe, Demirel o konuşmaları istihza ile karşılıyordu. Özal'ın aklında olan askeri müdahalenin, Müslüman – Hristiyan çatışmasına neden olabileceğini düşünüyordu. Bu durum, Türkiye'nin bölgenin dışına taşabileceği gerekçesiyle reddeilmişti. (Hürriyet. 13. Marat. 1992. S. 12) Türkiye'nin bu meselede elinde tuttuğu en önemli kart olan “ aktif diplomasi” politikası idi. Süleyman demirel bu kartı sonuna kadar elinde tutmaya kararlıydı. Hatta ABD gibi büyük devletlere aykırı olmamak için, diplomatik ilişkilerde bile olsa, bazı zaman egemenlik sınırlarını bile zorladı. 1992 Kışında, Şubat 1992'de Ermenistan sınırında askeri tatbikat yapmayı planladı. Bu tatbikata cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Demirel ve başbakan yardımcısı Erdal İnönü'de katıldı. Böyle kritik bir dönemde, bu tatbikatın bir baskı aracı olarak kullanılması gerektiği halde,

Demirel hükümeti gereğinden fazla hassasiyet gösterdi. “ Siyasi bir amacı olmadığını “ ilan etti. Karşı taraftan bir ses çıkmadı. (Hürriyet 13. Mart. 1992) Ağdam’a yapılan saldırı, Ermenistan’ın büyük saldırısının egzersizi gibiydi. Türk hükümetinin tavrı onları cesaretlendirdi. Karabağ Savaşı’nın en şiddetli döneminde sınırda yapılan tatbikat geri adım attıramadı. Hocalı karliamının bu dönemde yapılması üzerine eski bir diplomat olan Kamuran İnan “ “ herkes Türkiye’nin gücünün farkında “ diyerek bu gücün kullanılmamasını eleştirdi. (İnan. 1995. 95) Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov, Ermenilerin yaptığı soykırımı kınadı ve ülkede üç günlük ulusal yas ilan etti. Başbakan Süleyman Demirel “ Bölgedeki istikrarsızlığı artırıcı gelişmeler karşısında Ermenistan’ın uzun zaman ayakta kalamayacağını , Türkiye’nin problemin çözümü için dünya devletleri ile birlikte çalıştığını, hata yapmamak için gayret ettiğini “ açıkladı. Kamuran İnan “ bu olayların artması Azerbaycan’ın iç istikrarı ile ilgilidir. Ülkenin cumhurbaşkanlığı 3-5 ayda 4-5 defa değişirse, istikrar sağlanamaz ve ortak karar alınamaz” dedi (Cumhuriyet.24. Mayıs. 1992. S.12) Demirel “ Azerbaycan askeri yardım isterse ne yaparsınız? “ şeklindeki soruya “ Böyle bir talep yok, olma ihtimali de yok. Olaya dünya sahip çıkmıştır. Ama, yine kan dökülmeye devam edilirse, demokratik dünya güç kullanmaya karar verdiğinde biz buna katılırız. Bu Türkiye’nin güçsüzlüğü değildir. Dünya ile birlikte hareket etme isteğidir.” Şeklinde cevap veriyordu. (Cumhuriyet. 24. Mayıs. 1992. S.12.)

4.2.Türkiyenin 2002-2017 Yıllar Arası Karabağ Politikası

Türkiye’de yapılan 1999 seçimleri ile Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket partisi ve Anavatan Partisi koalisyon hükümeti kuruldu. Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan yardımcıları Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz oldu. Bu hükümet ilk defa yeni bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri ile ilgili bir bakanlık kurdu. Türk Cumhuriyetlerinden Sorumlu Devlet Bakanlığı adı altında faaliyete geçen bakanlık, cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in “ aktif diplomasi “ uygulamasını kabul etti. 2003 yılına kadar süren koalisyon döneminde gerek Azerbaycan gerekse diğer Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler eski döneme nazaran daha sağlıklı hale getirildi. 2003 seçimleri sonunda Adalet ve kalkınma partisi (AKP) tek başına iktidar oldu. Büyük iddialarla iktidar olan AKP iç ve dış politikalarda köklü değişiklikler yapmaya çalıştı. Önceki dönemlerden farklı olarak AKP döneminde Türk dış politikasında

mevcut koruma ve çağdaş uygarlık düzeyini yakalama stratejileri uygulandı. Dış İşleri bakanlığı eski müsteşarı ve emekli büyükelçi Özden Sanberk “ Bu stratejinin belli bir istikrarı ve sürekliliği, cumhuriyetimizin kurulmasından bu yana Devletler arası kanunlara itaatın ve bakanlığımızın gerçekçilik ve kurumsallaşmaya bağlı bir geleneği olduğundan kaynaklanıyor olabilir. Ancak belki de en önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasındaki hegemonik amaçlar için stratejiler asla göz ardı edilmeyecektir” dedi. Bu ifade, yakın dönemde Türkiye, Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar ve Karadeniz bölgelerinde çatışmaların sona ermesinin kendi istikrarı bakımından önem taşıdığını görmek ve bu bölgelerin tamamında büyük gayret sarfederek kendi istikrarını korumak, şeklinde yorumlanmıştır. Bu bölgelerde aktif bir dış politikanın izlenmesi iki kutuplu sistem ile mümkün değildi. İki kutuplu sistemin çökmesinden sonra, Türkiye, dış politika inisiyatifini ele geçirme durumuyla karşı karşıya kaldı. Türkiye, coğrafi olarak söz konusu alanların bir parçasıdır. Ayrıca önceki yüz yıllarda bu bölgelerden gelen büyük göç dalgaları, Türkiye’yi bölgenin demografik ve kültürel sorunları ile uğraşmak zorunda bırakmıştı. Soğuk savaş yıllarının sonunda Türkiye’nin jeostratejik yaklaşımı ile AB ve dünyanın enerji kaynakları arasında bir köprü bulma konusunda, eski SSCB ile ekonomik ve politik ilişkilerin artan küreselleşmesi, aktif bir dış politika izlemesi için Batı, Türkiye’ye daha yakın bir alan geliştirmeye başladı. Önceki dönem ile AKP dönemi arasındaki en önemli fark, Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin tarihinde Türkiye’nin daha fazla girişimlerde bulunabileceği bir alan yaratmasıdır. Bu alanın açılması, Moskova Büyükelçisi Volkan Vural’ın Ermenistan’a gönderilerek ikili ilişkileri geliştirme yollarını araması ile gerçekleşti. Bu aynı zamanda Türkiye’nin Ermenistan’a üst düzey bir ziyaret gerçekleştirdiği ilk adımdı. Karadeniz’e sınırı olmamasına rağmen, Türkiye Karadeniz Ekonomik Topluluğunun kurucu üyesi olarak Ermenistan’ı topluluk üyeliğine davet etti. Bu dönemde Batı ülkelerinden Ermenistan’a gönderilen insani yardımların ülkesinden geçmesine izin verdi. Hatta bu dönemde büyük bir ekonomik sıkıntı yaşayan Ermenistan’a Türkiye bile insani yardım gönderdi. Bu iyi niyetli girişimlere Ermenistan “ Türkiye’den toprak ve tazminat “ talep eden bir açıklama ile cevap verdi. Nahçıvan meselesinde devrin başbakanı Tansu Çiller’in atıfta bulunduğu 1921 Kars anlaşmasını tanımadığını ilan etti. Doğal olarak bu tavır ilişkilerin sağlıklı gelişmesini engelliyordu. Türkiye 1993 Azerbaycan – Ermenistan savaşı ve Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan tarafını açık olarak desteklemeye ve Ermenistan sınırını kapatarak Ermenistan’a ambargo uygulamaya başladı.

Ambargo 1995 yılından itibaren Azerbaycan ile anlaşarak hafifletildi. Bir hava koridoru açıldı. Uçaklar charter olarak haftanın belirli günlerinde uçmaya başladı. Ermenilere ve Ermenistan kültürüne yönelik Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde tekrar iyi niyetli bir girişim başlatıldı, Ermeni eserlerinin restorasyon çalışmalarına başlandı. 1998 yılında Robert Koçeryan Ermenistan cumhurbaşkanı oldu. Onun iktidara gelmesi ile ilişkiler tekrar rayından çıktı. Koçeryan, soykırımın uluslararası alanda tanınması çalışmalarına girişti. Bunu, Ermenistan'ın dış politika öncelikleri arasına aldı. 2000'li yıllara girilirken Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler Ermeni diasporası, milliyetçiler ve kamuoyunun baskısı altında üçüncü şahısların müdahaleleri ve statüko sınırları dahiline hapsedildi. Ambargo yeniden sıkılaştırıldı. Ambargo altındaki Ermenistan ekonomisi her geçen gün daha kötüye gitmeye başladı. Kafkasya bölgesinde planlanan ve uygulanan ulaştırma ve enerji nakil hatları projelerinden dışlandı ve yalnız bırakıldı. Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye Dış İşleri bakanı olmasından ve Ermenistan'da iktidarın değişmesinden sonra başlatılan "komşularla sıfır problem" politikası çerçevesinde iki ülke dış işleri bakanları arasında kapalı kapılar ardında yürütülen görüşmeler, iki ülke arasında müzakerelerin hızlanmasına neden oldu. Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı bir futbol maçı bahane edilerek Erivan'da görüştüler. Sıcak mesajlar verildi. Gül, Sarkisyan'ı Bursa'da oynanacak maça davet etti. 14. Ekim. 2009 'da oynanan rövanş maçını iki cumhurbaşkanı birlikte izlediler. 22. Nisan. 2009'da bir yol haritası üzerinde anlaşma sağlandı. Daha sonra 31. Ağustos 2009'da Türkiye – Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi protokolü ve diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesi için bir protokol imzaladılar. Bu protokollere göre; " uluslararası hukukun ilgili anlaşmaları ile tanımlanan mevcut sınırın karşılıklı tanınması " ve " diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin protokol " kabul edildi. Aynı protokol ile, iki ülke, iyi komşuluk ilişkilerinin ruhu ile bağdaşmayan herhangi bir politikaya izin verilmeyeceğine ait taahhütlerini yinelediler. Protokol ile, her iki ülke, bölgesel ve uluslararası normlar ve uluslararası hukuk ilkeleri, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi ve çatışmalardan kaçınılması hususundaki bağlılıklarını tekrarladılar. Bunlara ek olarak, aralarındaki meselelerin çözülmesi için bir arşiv ve tarihsel kaynakları tarafsız inceleyecek bir bilimsel çalışma yapılması ve bu çalışma temelinde bir diyalog üzerinde anlaşmaya varmışlardı. Bu protokoller 10. Ekim. 2009'da İsviçre'nin Zürih Kentinde Dış İşleri bakanları tarafından imzalanmıştır. İmzadan sonra protokoller her iki ülkenin

meclisine getirilecek ve orada onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Ermeni yasalarına göre, protokollerin, Ermeni anayasasına uygun olup olmadığını denetlemek üzere önce Ermeni anayasa mahkemesine gönderilmesi gerekiyordu. 12. Ocak 2010'da Ermenistan anayasa mahkemesi kararı açıklandı. Kararda, Ermenistan anayasası ve 1990 bağımsızlık beyannamesi ile çelişen bazı maddelerin dışında olan kararlar ile ilgili gerekçeli kararda protokollerin Ermeni anayasasına uygun olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin Dağlık Karabağ için sınır tanımadığı, sınırı bilmediği varsayımından hareketle, ortak bir şart olan “soykırım” ın tanınması ve Ermenistan sınırının açılması önerisinde bulunan bu karar kesin ve protokolün bir anlamda ilan edildiği tartışmasızdır. Fakat Türk Dış İşleri bakanlığı, mahkemenin verdiği karar “protokolün ruhuna aykırı olarak ön şartlar ve kısıtlayıcı hükümler oluşturacağı için gözlemlenecektir” diyerek protokollerin Türkiye Büyük Millet meclisine getirilmeyeceğini açıkladı. Bu yaklaşım “tepki gösterdi” ifadesi ile kabul edilebilecek bir yaklaşım değildi. Burada Türk dış işleri bakanlığı Ermenilerin, yol haritasına ne kadar uyacaklarını gözlemlemeyi uygun görmüştür. Daha sonraki olumsuz gelişmeler, her iki ülkenin de protokolleri meclislerine getirme işini askıya almalarına sebep oldu. Yani, beklenen sonuç alınamadı. Dağ fare doğurdu. Elbette burada Türk Dış İşleri bakanlığının yaşanan tarihi süreci iyi değerlendirmemesinin ve hayalci bir yaklaşım ile Ermenistan'dan bazı somut adımlar beklemesinin de payı yüksektir.

Protokollerin Değerlendirilmesi

Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını öngören protokollere göre, Türkiye – Ermenistan sınırının açılması gerekiyor. Halbuki, TBMM'inde alınan ambargo kararı, yine meclis tarafından kaldırılabilirdi. Onay alınsaydı, ambargoyu meclis kaldırmış olacak ve sınırlar açılacaktı. Azerbaycan ile yapılan anlaşma gereği, Ermenistan, işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmediği sürece “sınırlar” açılmayacaktı. Türkiye'nin o yıllara kadar uyguladığı “aktif diplomasi” politikasının yaptırım yönü de sınırların kapalı olmasıydı. Hem, işgal altında olan Azerbaycan'ın % 20'si ve Karabağ topraklarının kurtarılması hem de Karabağ sorununun adil bir şekilde çözümü için gereken politik, ekonomik ve psikolojik baskı, Ermenistan'ın ambargo altında tutulması ile bir değer kazanacaktı. Bu politika Türkiye'nin Azerbaycan'a belki de en büyük desteği idi. Bu desteğin ortadan kalkacağını düşünen Azerbaycanlı aydınların öncülüğü altında, Bakü'de

Türkiye aleyhtarı bir rüzgâr estirildi. Türkiye aleyhinde yoğun bir tepki ve protesto süreci başlatıldı. Doğal gaz fiyatlarının yeniden gözden geçirilmesi ve arttırılması bu tepkinin sonucuydu. Bugünlerde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ciddi diyalog eksikliğine rağmen, en çok vurgulanan konular arasında “ dostluk ve kardeşlik “ sloganı dikkat çekiyor. Bu hükümetler arası değil, milletin içindeki sevginin dışı vurumuydu. Bu sevgi, belki de o protokollerin hayata geçmesini engelledi. Bakü resmi makamlarının protokole tepkisi, Karabağ sorunu konusunda Türk makamları tarafından iyi değerlendirilmedi. Bakü, Ermenistan sınırının açılmayacağı ve protokollerin onaylanmayacağına garantisinin verilmesini istiyordu. Türkiye’de muhalefet bu protokolleri çok sert eleştirdi. Medya, akademisyenler, politikacılar ve genel olarak halk kesimi arasındaki eleştiriler kamusal tartışmalar yarattı. Genel olarak eleştiriler net ve gerçekçi bir şekilde yapılmamıştır: Bir kesim; Türkiye kardeşliğin gereğini yerine getirmeli bu protokollerden vaz geçmelidir derken başka bir kesim; ekonomik yaptırımlar kaldırılmalıdır, sınırlar açılmalıdır, bu Türkiye’nin daha çok çıkarımadır, diyor. Her iki kesim de gerçekçi değildir, niyetlerini net olarak ortaya koymamaktadırlar. Kardeşlik gibi duygusal bir hususun devletler arası ilişkilerde pek önemli bir yeri olmaz. Protokollerin uygulanmasının Türkiye’ye vereceği zarar üzerinden net açıklamalar yapılması gerekirken onların, bu kadar önemli bir konuyu sadece kardeşlik ve dostluğa bağlamaları, soruna akılcı bir yaklaşım değildir. Sınırlar açılırsa, Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın diplomatik girişimlerinin hiçbir önemi kalmayacaktır. Bu da Ermenistan’ın toprak işgallerinin onaylanması anlamına gelir ki, bugünkü insanlık anlayışının bunu kabul etmesi imkansızdır. Türkiye’nin komşuları ile sıfır problem anlayışı, Kafkasya’da etkili bir dış politika stratejisi oluşturma hedefi, bir istikrar bölgesi oluşturma yolunda izleyeceği özel bir şey, Ermenistan ile olan ilişkilerinde en ciddi engel olarak görülüyor. Bizim görüşümüze göre, Türkiye’nin Kafkasya bölgesindeki siyasi, ekonomik ve enerji boyutunda ele almak istediği inisiyatifler, dış politika zorluklarıyla karşılaşmaktadır. Türkiye’nin Ermenistan ile ilgili sorunlarının çözümüne yönelik her adımı, aynı zamanda Kafkasya’daki bölgesel bir güç olarak konumunu da güçlendirecektir. Bölge ülkeleri ile Kafkasya’nın her safhasında yaşadığınız politika eksikliği, bölgede Rusya gibi ülkeyi kazanma yolunda daha fazla inisiyatif almayı gerekli kılmaktadır. Bilindiği gibi Rusya, Kafkasya’nın hem kuzeyinde, hem de güneyinde çok önemli bir bölgesel aktördür. Bu yüzden Rusya faktörünü yok sayan bir çözüm asla olamaz. Dahası, Rusya yüzyıllardır

Ermenistan'ın hamisidir. Onunla iş birliği döneminde Ermenistan sınırlarını genişletti ve güçlendi. Rusya bölgenin bağımsız devletler arasında bölünmesine izin vermeli, ayrıca Rusya araya girmeden, Türkiye – Ermenistan arasındaki hareket özgürlüğünün arttırılmasına izin vermelidir. Görüldüğü gibi, Türkiye bu sorunu tek başına çözebilecek bir güce ve yetkiye sahip değildir. Protokollerin onaylanması, bu sorunun hemen çözüleceği anlama gelmez. Aynı şekilde, Ermenistan ve Ermeni diasporasının, onaylanmış protokollere rağmen soykırım iddiasından vaz geçmesini beklemek sadece hayalcilik olur. Bu gerçekçi bir yaklaşım tarzı olamaz. Çünkü, soykırım iddiası, Ermeni diasporası için, milli kimlik anlamı kazandı. Yani diasporanın varlığının tek sebebi soykırımdır. Dolayısıyla Ermeni diasporası ve bu anlamda, Ermenistan'da yaşayan Ermenileri birbirinden ayrı tutmak gerekir. Ermenistan ve Ermeni diasporasının optimizasyonu farklıdır. Meselâ; diaspora Ermenileri, kullandığı sözcüklerle istismar ederek bulunduğu ülkelerin halklarını aldatarak gelir elde eden bir kurumdur. Bu yüzden varlığı ve meşruiyeti soykırım iddialarını devamlı gündemde tutmak ve güçlendirmektir. Bu bakımdan, Türkiye'nin Ermenistan Ermenileri ile arasını normalleştirmek istemesi anlaşılabilir. Ancak diaspora ile anlaşılması çok güçtür. Bu yüzden Türkiye diasporayı muhatap kabul etmiyor. Türkiye tarafından diasporanın istekleri, yani soykırımın tanınması, tazminat ve toprak kabul edilebilir istekler değildir. Ermenistan'ın yapması gereken diasporanın isteklerini ya arka plana atmak ya da yok saymaktır. Bu yapılmadığı müddetçe Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması asla düşünülemez. Öncelikli iş, ki bu hem Azerbaycan tarafının hem Türkiye'nin isteğidir, Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını geri vermelidir. Bu Karabağ meselesinin çözümünü kolaylaştıracak önemli bir adım olabilir. Bu noktada en önemli husus, Türkiye'nin, sorunun çözümünde Ermenistan'ın yumuşaması için yaklaşık yirmi yıldır beklemesidir. Bunu çıkmaz yol olarak niteleyenlere şunu söylemekte yarar olduğunu düşünüyorum: Türkiye yirmi yıla yakın bir zaman çıkmaz içinde beklemedi, Azerbaycan'ın kendini güvende hissetmesine izin veren bir politika uyguladı. Bugünkü Azerbaycan, yirmi yıl önceki Azerbaycan'dan çok daha güçlü ve kuvvetlidir. Hatta kendi işini kendi görece kadar güçlüdür. Türkiye'nin bu politikasının sonuç alınıncaya kadar sürmesi gerekir. Minsk Gurubunun ve Rusya'nın çabaları ile Ermenistan ve Azerbaycan liderleri birkaç kez bir araya geldiler. Zaman zaman Azerbaycan'ın konu ile ilgili olarak taraflar arasındaki tartışmalarda sıklıkla dile getirildiği savaş sözü, yerini artık Madrid İlkelerine

bırakacaktır. Taraflarca yenilenen Madrid ilkeleri hali hazırda tartışılıyor, her iki taraf da en az tavizle en yüksek kazanç elde etmenin yollarını arıyor. Madrid ilkeleri önümüzdeki yıllarda da gündem de olacak ve sorunun çözümü için tartışılmaya devam edilecektir. Buradaki önemli konulardan biri Türkiye'nin kaderinin ne olacağı meselesidir. Kapalı kapılar ardında futbol diplomasisi ile başlayan yol haritası ve sonuçta, Türkiye ile Ermenistan arasındaki Zürih protokolleri aralarındaki ilişkileri tedricen yükseltti. Fakat sonuç alınamadı. Bu aşamadan sonra, protokollerin uygulamaya konulamaması yüzünden soykırım iddiaları veya Dağlık Karabağ sorununun daha çok sayıda problemi ile karşılaşılacaktır. Ekonomik siyasi ve döngüsel şartlarla masanın üzerine oturan bir kaza kuvveti ile Türkiye'nin başının üstünde bunlar bahane edilerek Ermenistan'ın istediği biçimde propaganda başlayacaktır. Türkiye resmi olarak alanlardan çekilirse veya sınırların bir kısmını veya tamamını protokolleri esas alarak açmak Türkiye'de Meclisin gündemine alınmıştı. Ermenistan yolu ile gitmek isterseniz, protokollerin onaylanması ve Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine dair anayasa mahkemesinin Ermenistan kararı, düşman kampanyalarının yürütülmesi gibi Ermenistan kararı taraflara atıfta bulunmak için hiçbir sebep olmaksızın birbirlerine karşı, bir öneriye dayalı protokolleri beklemeye devam edebilirler. İddia edilen soykırımı anmak için Ermenistan ve diasporanın 2015 yılında yüzüncü yıl hazırlıkları yapılmaktadır. Türkiye'nin, Ermenistan ve diasporayla olan yakınlaşmasının, yüzün üzerindeki ilişkilerin normale döndürülme çabalarının başarısı bu anma törenidir. Bu tören, bu haliyle, Ermenilerin, hem Ermenistan'da yaşayanların hem de diasporanın Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemediklerinin somut bir göstergesi olmuştur. İki tarafın ilişkilerinin normalleşmesinin, diasporanın, yapmak istediklerine kesin olarak karşı olduğu için, anma yılının seçimi manidardır. Bu seçimi yapan Diasporadır. Ermenistan hükümeti protokollerin arkasında duramadı. Tarihsel beraberliği olan iki ülke arasında diyalog ve uzlaşmayı kolaylaştıracak protokollerin zemini, protokolün büyüklüğü yasal süreç içerisinde belirlendi. Bundan sonra iki ülkede siyasi süreç başlatıldı ve “ güven arttırıcı tedbirler “ açısından söz konusu iki ülkedeki siyasi süreç büyük önem kazandı. Güven arttırıcı tedbirleri, bu tedbirlerin bazıları, çerçevenin kurulması ve geliştirilmesi sırasında dikkate alınması gereken ilkelerin oluşturulmasında yararlı olabilirdi. Bunlar tamamen kültürel, insani ve ticari alanları kapsıyordu. Bütün bu olgulara rağmen Ermenistan anayasa mahkemesinin siyasi olduğuna kesinlikle inandığım kararları, belki de Kafkasya'da tesis edilecek barışı

baltalamakla kalmadı, aynı zamanda Ermenistan Ermenilerini çok kötü bir durumda yaşamaya mecbur etti. Artık, komşular arasındaki sıfır problem politikasına komşu olarak Azerbaycan'da dahil oldu. Bundan sonraki süreç, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan – Ermenistan ilişkilerinin kısa ve orta vadede eş zamanlı olarak iyileşmesi, Kafkasya'daki çatışma riskini önemli ölçüde azaltacaktır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması, soykırım ve toprak iddiasının, dolayısıyla diasporanın devre dışına çıkarılması ile mümkün olacaktır. Sınırların açılması demek, Ermenistan'ın en kısa yoldan dünyaya açılması demektir. Bu da elbette Ermenistan için sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan büyük kazanç demektir. Burada bundan sonra silah sesi duyulması önlenmek isteniyorsa, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Agit'in Ermenistan üzerinde baskı oluşturması gerekmektedir.

5. SONUÇ

Yıllar önce bir kez gördüğüm bir filozofla Yukarı Karabağ sorununu tartışırken o, bana şöyle demişti: “ ... Ama Azerbaycan ile Ermenistan temsilcileri zaman zaman görüşüyorlar. Demek ki, iletişim kurabiliyorlar. O zaman konuşmak için konuları vardır, demektir!” O zaman ben, bu fikrin doğruluğuna inandım. Fakat yıllar geçtikçe, bu iletişim etkinliği hakkında şüphelerim, iletişim kurma yetenekleri yerine arttı. Soru şu: Taraflar, birbirlerini dinlemek için hazırlar. Ancak bunlar birbirlerini yalnız dinlemiyorlar mı? Dağlık karabağ sorunu ile ilgili 15 yıllık müzakereler hakkında düzenli olarak yayın yapan medya kuruluşları, bu görüşmelerin sorunun çözümü açısından bir iyimserlik yaratamadığını itiraf ediyorlar. Çatışmanın tarafları, uluslararası hukukun herkes tarafından kabul edilmiş temel ilkeleri üzerinde dahi anlaşamıyorlar. Bunun elbette bir sebebi vardır. Bu sebep şudur; taraflar görüşmelere katılıyorlar, konuşuyorlar, anlatıyorlar, hepsi olaya salt kendi gözlükleri ile bakıyorlar. Uluslararası hukuk, uluslararası anlaşmalar umurlarında bile değil. Eğer uluslararası hukuk ilkeleri baştan tanımlanıp kabul edilmez ve tartışılmazsa, müzakere sürecinde başarılı sonuç elde etmek çok zor olur. Bu anlamda, sorunu çözüme görevini üstlenmiş olan AGİT Minsk Gurubu uluslararası gözlemci rolünde çok zor bir mesele ile, tabir-i caizse, siyasi daire ile karşı karşıya kalmıştır ki, bence, siyasi ve hukuki alan, çok önemli olan psikolojik yönler de içermektedir. Maalesef, sorunun siyasi ve hukuki yönlerinin analizlerini yapan uzmanlar, en iyi halde baştan savma “ psikolojik içeriğinin varlığını kaydederek buraya, bir kural olarak çatışan tarafların birbirlerine karşı gösterdikleri olumsuz kalıplaşmış hisleri, düşmanlığa yönelişleri ve inkâr edici fikirleri koyuyorlar. Fakat biz, özellikle görüşmelerin “ uyanık “ bir dönemde sorunun psikolojik “içeriğinin” analizi çok önemlidir diye düşünüyoruz. Belki, sorunun psikolojik çerçevede gözden geçirilmesi bakışımızı, çatışmadan daha geniş ve hacimli bir alana taşır, ayrıca, sorunun çözümünde bugüne kadar göze çarpmayan yeni yaklaşımların ve yolların açılmasına izin verebilir. Bu çalışmamda ben, kolektif hafızanın Karabağ sorununun çözümüne etkisi konusu üzerinde durmak isterdim. Şöyle ki; kolektif tasavvurun özellikleri, sorunun

oluşmasında önemli rol oynamıştır. Burada ben, esasen sosyal psikologların araştırmalarında öne çıkan iki önermeye dayanacağım. Öncelikle, eski tarihi olaylar konusunda kolektif hayal insanlarda belli duygusal ruh hali yaratabilir ve bu duygusal ruh da sıradaki mevcut sosyal yönelişleri etkileyebilir. Örneğin; Ermeni konusuna odaklanmak, Ermeni kolektif hafızası “ etnik korkular “ denilen duygusal durumların spesifik türünün yaratılmasına destek olabilir. Zamanında, işte bu duygusal durumlar Ermeni nüfusu bağlamında Azerbaycanlılara karşı negatif yönelişlerin oluşumuna müsaaitti, bu ise sonuçta Karabağ sorununun alevlenmesine yol açtı. İkinci olarak eski tarih hakkında oluşan kolektif hafıza ile beraber, mevcut sosyal yönelişler de belli şartlarda tarihi olayların kavranışını ve değerlendirilmesini etkileyebilir. Örneğin, 11. Ekim. 2009 Zürih Anlaşması girişimi ile oluşan Türkiye – Ermenistan yakınlaşması süreci başarıyla geliştiği halde, Ermenilerin etnik hafızası, 1915 – 1918 yıllarında Osmanlı Türkiye’sinde yaşanan olayları yeniden değerlendirdi ve süreç bundan sonra etkilendi. Bu sonuç neredeyse Karabağ sorununda yaşanan olaylara dair bellek çatışmasının taraflarında duygusal durumun farklı moduslarını yaratabilir. Çatışmaların sonucunda, evlerini, emlaklarını, bazıları yakınlarını kaybederek topraklarından olan bir milyona yakın Azerbaycanlı insan, elbette kendi topraklarını işgal eden ve Emlaklarını yağmalayan insanlara göre bambaşka duygusal durumlar yaşayabilirler. Daha açık bir ifade ile Azerbaycanlılar öfke duyuyorlar ve bu da oldukça doğaldır. Adalet duygusunun yok edilmesinden dolayı insanlar öfkeli dirler. Ermeni tarafı ise o zaman içinde farklı duygulara sahip olmuştur. Bu duygu, sıkça dile getirdikleri “ biz tarihimiz boyunca ilk kez Türklere karşı galip geldik” sloganı ve buna benzer diğer beyanatlar hiç de gizlenmeyen memnuniyet hissini açığa çıkmasıdır. Diğer yandan ise, onları terk etmeyen heyecan hissidir. Şöyle ki; Ermeniler kendilerine karşı Azerbaycanlılar tarafından hem de diğer halklar tarafından öfke duyulduğunu anlıyorlar. Ermenilerin, sürekli, sosyal tartışmalarının ve kolektif bilinçlerinin bir parçası olan “ Ermeni Soykırımı “ konusunun, onlarda, heyecan, panik gibi duygusal durumların sürmesinde şüphesiz oldukça yüksek payı var. Sonuç olarak bu duyguların farklı biçimleri, farklı sosyal yönelimler yaratır. Gazap, öfke, saldırganlığın artmasına, korku ise, heyecan ve endişenin yükselmesine yol açar. Her hangi bir bölgede araştırma yapan uluslararası gözlemciler bunun, sık sık şahidi olduklarını söylüyorlar. Bu bildiklerimiz çatışmalara bir çözüm bulmak adına bize nasıl yardımcı olabilir? Çatışma çözümlenmesinin genel işleyişi hakkında birkaç sonuç çıkarabiliriz. Her şeyden önce

çatışmayı çözen ortak bir siyasi anlaşmaya olan ihtiyaç esasen açıkça görülüyor. Örneğin uluslararası gözlemciler, Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında doğrudan bir diyaloga ihtiyaç duyulduğunu ve çatışan tarafların karşılıklı güven duymalarının önemini belirtiyorlar. Taraflar bir araya gelmeli, fikir alışverişinde bulunmalı ve konuları serbestçe tartışmalıdır. Bununla birlikte bu serdedilen görüşlerin sınırlaması da olmalıdır. Daha yukarılarda açıkladığımız algı ve düşüncelerin varlığında toplantılarda mükemmel bir diyalog ve iletişim kurmak mümkün değildir. Taraflar arasında yararlı bir diyalog başlatmak için, diyalogu mümkün kılan şartların bazılarını, özellikle siyasi anlaşmayı yerine getirmek gerekir. Bu amaçla, Azerbaycanlıların adalet duygusunu yeniden tesis edecek ve Ermenilerin güvenliğini sağlayacak bir anlaşma paketi geliştirilmelidir. Arabulucuların esas görevi, bu süreç için uygun şartları yaratmaktır. Bundan sonraki aşamada, taraflar arasında güven ve diyalogun onuruna ilişkin tedbirleri içeren postkonflikt barış süreci başlar. Aynı zamanda, Ermenistan – Türkiye barış süreci de yeni bir ivme kazanır. Sonuçta, değişmiş siyasi koşullar ve önceki sosyal yönelişlerin yenileri ile değiştirilmesi gerçekten de Ermeni – Türk ilişkilerinin birçok tarihi sayfalarının yeniden değerlendirilebilmesine imkân verebilir. Eğer bölgede, gerçekten barışa ulaşmak amacı öne konulursa, atılabilecek adımların algoritması şöyle olmalıdır. Ermeni – Türk yakınlaşması ve “ Ermeni Soykırım” nın kabul edilebileceğine dair yakın zamanda olan bazı teşebbüsler bizim düzenlediğimiz algoritma için biraz erken ve aykırı görünüyor. Yukarı Karabağ sorunu çözülmezse, ne Türkiye – Ermenistan sınırlarının açılması hakkındaki Zürih anlaşması, ne de bazı ülkelerin parlamentolarında alınan siyasi karar, yani 1915 olaylarını soykırım olarak tanıma kararı, diyalog sağlamak ve bölgede barışı sağlamak için yeterli olmayacaktır. Bilindiği gibi, Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal ettiği zaman, Türkiye 1993 yılında Ermenistan sınırını kapatmıştı. Şu anda Ermenistan işgal edilmiş toprakları tahliye etmediği müddetçe, Türkiye, büyük baskılarla karşılaşarak bu sınırı açabilir. Fakat bu, Türkiye'nin yıllardır savunduğu tezi, yani “ işgalin sona ermesi “ tezine aykırı davranışını gerektirir ve hiçbir devlet gibi, Türkiye de bunu yapmaz. “ Ermeni soykırımı” nın sürekli gündemde kalması, Ermenilerin komşularına karşı olan düşmanlık hislerini arttırmaktadır. Dolayısıyla taraflar arasında düşmanlık duygularını sürekli kılar ve nefret duygularını körükler. İtiraf etmek gerekir ki, bölgedeki milletlerin tarihi bu tür olay gibi olaylarla doludur ve istenirse, tarihten “ soykırım “ olarak açıklanabilecek pek çok bölüm bulunabilir. Şunu da hatırlatmak

gerekir; bir tarafın gürültüler kopararak gerçekleri saptırması ve kendi gerçeğini haykırması, bunu gerçek olarak sunmaya çalışması ve bunun da başkaları tarafından sorgusuz sualsiz kabulü aptalca bir şeydir. Aslında bu, genellikle var olan siyasi izlenimlerden çıkan geçmişe ait trajik bir olayın sahne seçiminin konusudur. Bu yüzden, kendi kaynakları ile uzak geçmişe giden kültürler arası ilişkiler, şiddetli ve gizli çatışmalar, hileli kaderler dolu somut jeopolitik arealda doğal ve yasal herhangi bir evrensel gerçek bulmak isteği yanlış adımdır. Eğer böyle bir gerçek varsa, o zaman, bu yirminci yüz yılın başında kendi aralarında rekabet eden Rus ve Osmanlı imparatorluklarının çöktükleri zaman bölgedeki tüm halkların tarihlerinin feci sayfalarını yaşamalarına ilişkin genel tasavvur çerçevesinde mümkündür. Bu bölgenin tarihini inceleyen ve bölge hakkında iyi bilgiye sahip birçok araştırmacı, böyle bir durumda “ tarihi kırgınlıkları “ bir kenara koyarak devletler ve halklar arasındaki ilişkilerin yeni seviyesini bulması ve o seviyeye geçmesi gerekirdi. Bu daha adil bir karar olurdu. Artık geçmişi değil, geleceği kuran Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında bu esasa dayalı ilişkiler kurulmalıdır. Bunun temel faktörü de Türkiye – Ermenistan ilişkileri olmalıdır. Bu tez, benim fikrime göre, siyasi kararlar almak için anahtar olmalıdır. Bilindiği gibi, verilen bir daire alanı ile aynı boyutta olan bir kare yapma meselesi birçok akıllı insanların asırlık çabalarına rağmen, bir pergel ve bir cetvel ile çözülememiştir. İnsanın hayal gücünün zorlaması ile arzu edilen geleceği planlamak mümkündür, ama bunu hayata geçirmek çok zordur. Bu yüzden Karabağ güğümünü çözebilen yeni pratik gerçekleştirme araçları bulunmalıdır. Bu çok zor bir konudur, ancak bölgenin güvenliği ile ilgilenen tüm güçlerin yardımı ile bu yönde araştırmaya devam etmek gerekmektedir. Türkiye, devleti ve milleti ile birlikte, Yukarı Karabağ meselesinde, başından bu güne, her şartta Azerbaycan’ın yanında durmuştur. Azerbaycan’ı ilk tanıyan ve ilk büyükelçilik açan devlet olmuştur. Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan’ı, bilhassa halk nezdinde en etkili şekilde desteklemiş, gönüllü gençlerin Karabağ’a desteğe gitmelerine ses çıkarmamış, onları desteklemiştir. Barış görüşmeleri sürecinde, girilen çıkmaz yolun, ancak görüşmeler ve diplomasi ile aşılabileceğini dikkate alarak Azerbaycan’ın dünya platformuna, uluslararası alana çıkması için, büyük destek vermiştir. Azerbaycan’ın uluslararası teşkilatlara üye olması yolunda, destek olmuş, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, İslam Ülkeleri Teşkilatına üye olmasına yardım etmiştir. Bu teşkilatlar sayesinde, “ Dağlık Karabağ Sorunu “ uluslararası teşkilatların dikkat merkezine girmiştir. 1993 yılında

Ermenistan ile diplomatik ilişkileri kesmiş, Ermenistan sınırını tamamen kapatmıştır. Ermenistan ambargosu için olmazsa olmaz bir şart olan “ sınırı kapatma “ işinde büyük baskılara göğüs gererek bugüne kadar sınırı açmamıştır. Türkiye – Ermenistan görüşmeleri sırasında imzalanan protokoller ile sınır açılacak dedikodusu, protokollerin yürürlüğe girmemesi ile ortadan kalkmış ve Azerbaycan halkının hassasiyeti dikkate alınmıştır. Türkiye, devleti ve milleti ile, bugün de, her zemin ve şartta Azerbaycan’ın haklarını alabilmesi için her fedakârlığı yapmaya hazırdır. Devlet, “ Ermeni Açılımı” nı rafa kaldırmıştır. İşgalci devlet, işgali sona erdirmeden görüşme yapmama kararı almıştır. Bu karar, mesele hakkında Türkiye’nin en az Azerbaycan kadar kararlı olduğunun somut göstergesidir. Türkiye’de, devlet, milletin istemediği bir şeyi yapamaz. Son karar her zaman milletindir. Millet Azerbaycan’a karşı duyduğu engin sevgi ile, yapılacak yanlışa izin vermez. Sonuna kadar “ İki devlet bir millet “ olma şuuruna sahip olmak ve dünyanın en sorunlu bölgesinde sorunsuz yaşamak için birlikte, el ele nice uzun yıllara...

KAYNAKLAR

- ALİYEV, H.**, (1998), “Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü”, Çev., A. Çiftçi ve E. Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 182s.
- ANDİCAN, A.**, (1996), “Değişim Sürecinde Türk Dünyası”, Emre Yayınları, İstanbul, 539 s.
- ARMAOĞLU, F.**, (2005), “20.Yüzyıl siyasi Tarihi”, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1006s.
- ASLAN, Y.**, (1990), “Can Azerbaycan”, Kök Yayınları, Ankara, 65s.
- ASLANLI, A.**, (2001). “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası, 7(1). ss. 393–431
- ATTAR, A.**, (2005), Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 224s.
- AYDIN, M.**, (2002), “Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler”, Türk Dış Politikası, Ed: Baskın Oran, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul, ss. 366-440
- BALA, M.**, 1997, “Karabağ” İslam Ansiklopedisi, 10, ss. 212–217
- BEŞİROĞLU, İ.**, (2001). “19.20 Yüzyıllarda Ermenistan’daki Azerbaycan Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği”, Avrasya Dosyası, 7(1). ss. 454–469
- CAFERSOY, N.**, (2001). “Bağımsızlığın On Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, Avrasya Dosyası, 7(1). ss. 286-319
- ÇİLOĞLU, F.**, (1998), “Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar”, Sinatle yayınları, İstanbul, 174s.
- DEMİRAĞ. Y.**, (2003), “Kafkasya’da Türk ve Rus Politikası”, Stratejik Analiz, (2). ss. 75–80
- FREEDMAN, R.**, (2001).”1990’larda Rusya-İran İlişkileri”, Avrasya Dosyası, 6(4). ss. 356–375
- GÖNLÜBOL, M.** vd., (1977), “Olaylarla Türk Dış Politikası”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1919–1973), Ankara, 562s.
- GÜL, N.**, (2001). “Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan’ın Dış Politikası”, Avrasya Dosyası, 7(1). ss. 367–393
- GÜRBÜZ, V.**, (2003), “Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları”, Ermeni Araştırmaları, (3). ss. 82–109
- İBRAHİMLİ, H.**, (2001). ”Azerbaycan Diasporası : Mevcut Durumu ve Geleceği Konusunda Bazı Notlar”, Avrasya Dosyası, 7(1). ss. 469-483

KASIM, K., (2002), “Diaspora’nın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi”, 2023, ss. 42–46

KTÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi), (2000). “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ Meselesi”, Trabzon, 124s.

(2003), “Özal Dönemi Türk Dış Politikası Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları”, Siyasal Kitabevi, Ankara, ss. 25-48

MESİMOV, A., (2001). ”Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan –Türkiye ilişkileri”, Avrasya Dosyası, 7(1). ss. 274–286

OĞAN, S., (2001). “Azerbaycan’ın Tamamlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkiler”, Avrasya Dosyası 7(1). ss. 56–86

ORAN, B. (Ed.), (2005). “Türk Dış Politikası”, İletişim Yayınları, İstanbul, 637s.

RESULZADE, M.E., (1990), “Azerbaycan Cumhuriyeti”, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 205s.

SARAY, M., (2005), “Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri”, AKDITYK Atatürk araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 259s.

SELVER, A., (1997), “Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958”, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 281s.

SÜLEYMANLI, E., (2006), “Milletleşme sürecinde Azerbaycan Türkleri”, Özener Matbaası, İstanbul, 373s.

ZEYNELABİDİNOĞLU, H.A., (1999). “Dağlık Karabağ Savaşı’nın Açık ve Gizli Yönlerine Dair”, XII Türk Tarih Kongresi, TTK Yayınları, Ankara, ss. 341-347

TAŞKIRAN, C., (1995), “Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi”, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 156s.

Sarıahmetoğlu, N., (2011), “KARABAĞ”, Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul, 120-200-250 ss

De Wall, T., (2014), ”KARABAĞ”, Hrant Dink Yayınları İstanbul, 200-250 ss

Abdullahzade, C., (2013), “Dağlık Karabağ Sorunu”, Adalet Yayınevi İstanbul, 145 s

“**Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi**”. II. cilt. / Genel editör: Y. Mahmudov.- Bakü: “Lider Neşriyat”, 2005.-472 s. 50.

“**Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi**”. I. cilt. / Genel editör: Y. Mahmudov.- Bakü: “Lider Neşriyat”, 2004.-440 s.

”**Azerbaycan Tarihi**” V, VI, VII., cilt Baku, Bilim yayınevi (1999), 200-300-350 ss

ÇİLOĞLU, F., (1998),” Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar”, Sinatle yayınları, İstanbul, 174s.

LAÇİNER, S., (2002), “Ermeni dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002”, Ermeni Araştırmaları, ss. 168-201

Yagublu, N.,(1992) Bakü,Azerbaycan yayınevi, “Hocalı Soykırımı “95-110 ss

Nağı, A.,(2013) Bakü Bilim yayınevi “Karabağ Muharbesi kısa tarihi “123 s

Adigözel Bey, M., (2010), Bakü, Bilim yayınevi, “Karabağnameler” 180 s

Казимиров В.Н. “Мир Карабаху: посредничество России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта / .: Международные отношения”, 2009. - 456 с.

Köçarli, T., “Karabağ: Yalan ve hakikat”, Bakü (1998), s. 67

Kamer K., “Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya”, USAK Yayınları, Ankara, (2009), s.152

Çavanşir, A., “Karabağ Hanlığının 1747-1805 siyasi durumu”, Bakü (2010), 50-70 ss

MAKALELER

Nadir Devlet Karabağ Olaylarının ardından gerçek

Demet Ş.Acar -Murat Çemrek “Kafkasya nın Kronikleşen Çatışma alanı.Dağlık Karabağ özerk bölgesi”.Karadeniz Araştırmalar Merkezi

Emine Vildan Özyılmaz “Geçmisten Günümüze Dağlık Karabağ”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 15 /2 (2013) 191-208

Araştırmacı-Yazar Hakan Boz “Tarihi Gerçekler Işığında Karabağ Meselesi ve Çözüm Yolları”

Hava Memmedova “DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASININ ÇÖZÜMLENME SÜRECİNDE HAYDAR ALİYEV’İN DİPLOMASİ YÖNTEMİ “ UŞAK yayınları

Arş.Gör. Zafer ATAR Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü “Dağlık Karabağ’da 1923’den Günümüze Kadar Yaşanan Gelişmeler”

Mustafa GÖKÇE “YUKARI KARABAĞ SORUNU VE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME”

Halime Kazım Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü “Hocalı soykırımının işlenmesinde Rusya Federasyonu’nun 366. alayının katılımıyla Rusya tarihçiliğinde”

Halime Kazım Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü “Dağlık Karabağ sorununda ATET-nin Minsk grubunun rolü”

Halime KAZIM “DAĞLIK KARABAĞ SORUNU'NUN RUSYA TARİHÇİLİĞİNDE YANSIMASI”

Kazimirov V.N., “Mir Karabaxu”, Moskva (2009)

M.Turgut Demirtepe, Dağlık Karabağ’da Umutlar Başka Bir Bahara, Analist, Sayı:6, Ağustos, (2011), s.60

Kamil Veli Nerimanoğlu, Türkiye-Azerbaycan Stratejik Ortaklık anlaşması, Turquie Diplomatique, Ocak (2011), Sayı:24, s.10

Anna Matveeva, “Nagorno-Karabakh’s Fragile Stalemate”, *The Guardian*, 17 May (2010);

Elhan Şahinoğlu, “Rusya-Ermenistan Askeri İşbirliğine”, 23.08.2010, <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=5350&kat1=1>

Ercan Karakoç , A Brief Overview on Karabakh History from Past to Today

Züriye Babayeva “Karabağ Hakikatları Ermenilerin diliyle” Genç İdareçiler dergisi mart (2010)

Kemal İnat, Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi Cilt 1,sayı s 1-24, Mayıs 2014

TÜRK DIŞ POLİTİKASI GÜNCEL SORUNLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME TOPLANTISI, 3 Ekim 2009 tarihleri arasında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü tarafından düzenlenen çalıştayın değerlendirme notları.

Fatih ÖZBAY, “TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ” BİLGE ADAMLAR KURULU RAPORU RAPOR NO: 25 OCAK 2011

İNTERNET SİTELERİ

20 Ekim 2016, <“Uluslar Arası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu”
<http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html>>

20 Kasım 2016,< azerbaycan.ihh.org.tr,>

20 Ekim 2016, <www.ermenisorumu.gen.tr>

25 Aralık 2016, <www.eraren.org,>

10 Ekim 2016, <www.turksam.org.tr>.

25 Ağustos 2016, <Dağlık Karabağ, Coğrafya,
(http://garabagh.net/content_81_tr.html)>

5 Ocak 2017, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Da%C4%9Fl%C4%B1k_Karaba%C4%9F>

22 Eylül 2016, <<http://www.karar.com/dunya-haberleri/azerbaycan-ermenistan-catismasi-ve-daglik-karabag-sorununun-tarihcesi-85417>>

23 Ekim 2016, <<http://karabakhinfo.com/?lang=tr>>

25 Aralık 2017, <<https://www.dailykarabakh.com/>>

12 Ocak 2017, <<http://qat.az/>>

14 Ocak 2017, <<http://www.karabakh.az/menu/?lang=az&i=66> >

25 Ocak 2017, <http://shekililar.narod.ru/p_garabaq_xronika_1.htm>

3 Şubat 2017, <http://www.azerbaijan.az/_Karabakh/_History/_history_a.html>

12 Kasım 2017 <https://www.azadliq.org/a/1197327.html>

15 Kasım 2017 <https://www.azadliq.org/a/1953859.html>

16 Kasım 2017 <https://www.azadliq.org/a/1816504.html>

17 Kasım 2017 <https://www.azadliq.org/a/1814737.html>

18 Kasım 2017 <https://www.azadliq.org/a/1375251.html>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgileri

Soyadı,adı: Gasımlı Teymur

Uyruğu: Azerbaycan Türkü

Doğum: 30.04.1988 Azerbaycan

Medeni Hali: Bekar

E-mail: teymur1911@gmail.com

Eğitimi

Azərbaycan Uluslararası Universitete Tarhih bölümü

Mezuniyet Tarihi 2009

Yabancı Dil

Rusca, İngilizce orta

İş Deneyimi 4 yıl Tarih öğretmenlik